

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BIBLIOTECA DE DIALECTOLOGIA I SOCIOLINGÜÍSTICA, XII

JORDI DORCA DORCA

El parlar de Collsacabra

Aproximació i assaig de descripció

BARCELONA
2008

El parlar de Collsacabra
Aproximació i assaig de descripció

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BIBLIOTECA DE DIALECTOLOGIA I SOCIOLINGÜÍSTICA, XII

JORDI DORCA DORCA

El parlar de Collsacabra

Aproximació i assaig de descripció

BARCELONA
2008

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Dorca, Jordi

El Parlar de Collsacabra : aproximació i assaig de descripció. —
(Biblioteca de dialectologia i sociolingüística ; 12)

Bibliografia

ISBN 978-84-7283-967-0

I. Institut d'Estudis Catalans II. Títol

III. Col·lecció: Biblioteca de dialectologia i sociolingüística ; 12

1. Català — Collsacabra 2. Català parlat — Collsacabra

804.99-087(467.1 Os)

© Jordi Dorca Dorca

© 2008, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: abril de 2008

Tiratge: 450 exemplars

Text revisat lingüísticament per la Unitat de Correcció del Servei Editorial de l'IEC

Compost per Víctor Igual, SL

Carrer del Peu de la Creu, 5. 08001 Barcelona

Imprès a Limpergraf, SL

Polígon industrial Can Salvatella. Carrer de Mogoda, 29-31. 08210 Barberà del Vallès

ISBN: 978-84-7283-967-0

Dipòsit Legal: B. 18443-2008

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

*A Miquel Banús
i Jordi Sanglas*

Taula

Abreviacions	9
1. PRESENTACIÓ	11
1.1. Propòsit	11
1.2. Marc geogràfic, economia i apunts històrics	11
1.3. Descripció dialectal	13
1.4. Metodologia i limitacions	15
1.4.1. Recollida de dades	15
1.4.2. Altres monografies, altres fonts d'informació	17
1.4.3. Estructura i presentació de les dades	18
2. FONÈTICA	19
2.1. Vocalisme	19
2.1.1. Vocalisme tònic	19
2.1.2. Vocalisme àton	27
2.2. Consonantisme	30
2.2.1. Manteniment del grup [d ₃] en posició intervocàlica	30
2.2.2. Geminacions	31
2.2.3. Equivalència acústica entre consonants oclusives	31
2.2.4. Epítesi de consonant oclusiva -t	32
2.2.5. Alguns fenòmens relatius a les consonants líquides	32
2.2.6. Ensordiment de s	33
2.2.7. Palatalització de s- inicial de mot	33
2.2.8. Eliminació de -s en contacte amb consonant	33
2.2.9. Vocalització de l davant de consonant	34
2.2.10. Manteniment de n'r i l'r etimològics	34
2.2.11. Manteniment excepcional de -r a final de mot	35
2.2.12. Manteniment excepcional de -t final etimològica	35
2.2.13. Iodització o ieisme històric	36
2.2.14. Relaxament de [3]	38
2.2.15. Inserció d'element antihiàtic	39

3. MORFOSINTAXI	41
3.1. Morfologia nominal	41
3.1.1. Substantius	41
3.1.2. Adjectius	43
3.1.3. Articles	43
3.1.4. Pronoms personals forts	44
3.1.5. Demonstratius	45
3.1.6. Possessius	45
3.1.7. Quantitatius	46
3.1.8. Pronoms febles	46
3.1.9. Productivitat del sufix diminutiu <i>-ic</i>	46
3.2. Morfologia verbal	47
3.2.1. Primera persona del present d'indicatiu	47
3.2.2. Present d'indicatiu del verb <i>ser</i>	48
3.2.3. El verb <i>anar</i>	49
3.2.4. Imperfets analògics terminats en <i>-via</i>	49
3.2.5. El verb <i>anar</i> usat com a auxiliar	50
3.2.6. Infinitius reforçats	50
3.2.7. Funcionament analògic del verb <i>trobar</i>	50
3.2.8. Desinències de l'imperfet de subjuntiu	51
3.2.9. Pretèrits compostos amb l'auxiliar <i>ser</i>	51
3.3. Sintaxi	51
3.3.1. La partícula <i>pas</i> en les negacions	51
3.3.2. El pronom <i>jo</i> usat en cas oblic	52
3.3.3. El verb <i>recordar</i> en la seva estructura argumental antiga	52
3.3.4. La locució prepositiva <i>al cim de</i>	52
3.3.5. Perífrasis d'obligació	53
3.3.6. La construcció <i>al</i> + infinitiu en les determinacions circumstancials	53
4. LÈXIC	55
4.1. Introducció	55
4.1.1. Aportacions històriques	57
4.1.2. Comparació interdialectal	58
4.1.3. Préstecs	61
4.1.4. Especificitats	62
4.2. Lèxic de carboneria	63
4.3. Lèxic general	65
5. BIBLIOGRAFIA	115

Abreviacions

adj.	adjectiu	pl.	plural
cf.	confronteu	pron.	pronominal
conj.	conjunció	s.	següents
esp.	especialment	s. v.	<i>sub voce</i>
f.	femení	sing.	singular
interj.	interjecció	tr.	transitiu
intr.	intransitiu	v.	verb
m.	masculí		

1. Presentació

1.1. PROPÒSIT

Amb aquesta monografia sobre Collsacabra ens hem proposat d'oferir-vos una descripció aproximada, no ben bé exhaustiva, del parlar d'aquesta comarca natural que, d'acord amb l'actual divisió administrativa, pertany majoritàriament a la comarca d'Osona, però que també inclou alguns sectors no gaire extensos de la Garrotxa i de la Selva.

Dins el català central, el parlar d'aquesta zona té, com veurem, un interès singular pel fet que, tot i trobar-se sota l'àrea d'influència de la ciutat de Vic i el seu entorn immediat, té força elements en comú amb el parlar de les terres de la diòcesi de Girona, i de manera molt especial amb el parlar de la comarca veïna de la Garrotxa, amb la qual hi ha hagut freqüents contactes humans i fins i tot força lligams familiars.

1.2. MARC GEOGRÀFIC, ECONOMIA I APUNTS HISTÒRICS

Collsacabra és una regió d'uns 140 km² situada en un altiplà entre les serralades Prelitoral i Transversal, una terra geològicament constituïda per materials sedimentaris (margues i gresos eocens). Aquest altiplà, que té una altitud mitjana de 1.100 m i ateny el seu punt culminant al massís de Cabrera (a 1.312 m), s'estén pels termes municipals de l'Esquirol (dit també de Santa Maria de Corcó), de Tavertet i de Rupit i Pruit. Del terme de Santa Maria de Corcó cal, però, llevar-ne el sector de Sant Martí Sescorts, que ja no pertany a la unitat geogràfica de Collsacabra sinó a la Plana de Vic.

Són també de Collsacabra una part del municipi de Susqueda (administrativament de la Selva) i petites porcions dels municipis garrotxins de Joanetes, les Planes i Sant Feliu de Pallerols, els quals, però, resten fora de l'abast d'aquest estudi.

Els límits d'aquesta comarca són fàcils de veure pel vessant nord, on els espadats originats per la falla de la vall d'Hostoles assenyalen clarament la separació amb la Garrotxa. Cap al sud i el sud-est, l'altiplà s'acaba (Parés, 2001, 16-17) en un extrem de l'embassament de Sau, vora la riera de les Gorgues i el salt del Cabrit, i seguint l'antic curs del Ter el límit continua pels cingles del Grau i de Santa Cília; més cap a llevant, els contorns abruptes dels cingles de Tavertet, l'Avenc, el pla Boixer, Fàbregues i el Far, indiquen sense confusió la divisió entre les terres de Collsacabra i les Guilleries.

El relleu, en canvi, és més suau per l'oest i el sud-oest, i per això els límits allà ja no són tan definits. Per fer-ne la separació (s'entén, entre la Plana de Vic i Collsacabra), Quirze Parés suggeria, per aquest cantó, una línia imaginària que, des del coll de Llancers, va cap a migdia, passa pel puig de la Freixeneda i el d'Eugassa i, tot resseguint la serra del Feu, continua fins al pont de Sant Martí, prop del salt del Cabrit, enfront de Sant Pere de Casserres.

Hidrogràficament, Collsacabra constitueix la partió d'aigües entre els rius Ter i Fluvià, i pel que fa a la vegetació, hi són abundants el roure, el faig i el boix; el seu clima, mediterrani de muntanya mitjana, és humit i amb força precipitacions.

El nom de Collsacabra fa referència a l'antic coll Sacabra, lloc gairebé mític, que hom ha pogut situar prop de l'actual coll del Bac, a les envistes dels cingles d'Aiats, no gaire lluny del mas de Comajoan, l'indret per on antigament passava el camí ral de Vic a Olot, és a dir, l'antiga *strata franciscata* dels romans, convertida després en camí dels francs (Serra, 1990, 22).

Aquest topònim (que conté, com es pot veure, l'element *sa*, del llatí *IPSA*, l'article salat tan abundant en els noms de lloc de la nostra contrada) serví originàriament per referir-se a la part oriental d'aquest territori, és a dir, la que comença a l'esmentat coll Sacabra i comprèn, a més, els termes de Rupit i part de les terres del vescomtat de Bas. Aquesta regió era considerada el Collsacabra estricte, i hom reservava el terme *Cabrerès* (relacionat amb l'antiga jurisdicció del castell de Cabrera) per a les terres situades més cap a ponent.

El nom de *Cabrerès*, que en principi solament havia de servir per identificar les terres sota aquella jurisdicció feudal (Borbonet i Sanglas, 1999, 32), s'ha usat també per referir-se al conjunt de la comarca, bé que una interpretació estrictament basada en els fets històrics en fa poc recomanable aquest ús, car el terme de Rupit i una part del de Tavertet mai no pertangueren a la família comtal dels Cabrera (Parés, 2001, 15). Essent així, hom ha cregut preferible fer servir el terme *Collsacabra* en aquest sentit general, cosa que sembla més adequada a la fesomia geogràfica i geològica del país i potser menys equívoc en la consciència històrica dels seus habitants.

L'economia de Collsacabra se sustenta en l'agricultura (de secà: cereals i farratges, sobretot) i en la ramaderia (bestiar boví i oví). La indústria hi és escassa, i l'explotació de boscos, tan important fins ben entrat el segle xx, s'ha afeblit bas-

tant, i actualment ha esdevingut una activitat econòmica més aviat secundària. La reducció i l'afebliment d'aquesta activitat en part s'ha d'atribuir a la desaparició de la indústria muntanyenca del carbó d'alzina que acompanyava les explotacions forestals (Parés, 2001, 27).

El turisme de la zona, que actualment comporta una bona font d'ingressos per a Collsacabra, té com a punts de màxim interès els nuclis històrics de Rupit i de Tavertet, els quals han sabut preservar el seu ambient rústic de manera elegant.

El municipi de l'Esquirol n'és, però, el nucli més important de població, i és el lloc on es troben les principals indústries (fàbriques de pinsos, talleries i indústries metallúrgiques) i els seus serveis bàsics. Tot i essent Collsacabra una regió poc habitada i de poblament més aviat dispers, la vila de l'Esquirol ha conegut en els darrers temps un moderat increment demogràfic (en el cens de 1996 figuren 2.038 habitants), que l'ha convertit, de fet, en l'actual capital d'aquesta comarca natural, per bé que la vila de Rupit, situada al bell mig del territori, en fou durant segles el nucli principal, amb quaranta-vuit focs, segons el fogatge de 1553 (Borbonet i Sanglas, 1999, 13), i hi destacaven, entre d'altres, les activitats dels picapedrers (d'origen gascò), paraires i moliners (Banús, 1986, 93-100).

A la vila de Tavertet, que té el privilegi de ser considerada el primer nucli habitat de Collsacabra, el testimoni dels dòlmens neolítics i les restes trobades en les balmes ens porta fins a l'època prehistòrica; dintre del mateix terme hi ha, molt destacable, un camp d'urnes de l'edat del bronze i fragments d'una muralla ibèrica (la muralla del Pla de Dalt) localitzats a la part sud-oest del poble (Borbonet i Sanglas, 1999, 31).

Tot i no tenir terme municipal propi, el nucli de Cantonigròs, que fou fundat pel gascò Antoni Prat, anomenat *Toni Gros* (Triadú, 1994, 31-32), és molt conegut pel Festival Internacional de Música i Dansa i pels certàmens literaris que hi tingueren lloc entre els anys 1944 i 1968. Actualment, aquest vilatge ha esdevingut també un lloc d'estiueig molt visitat i una zona de segona residència molt preuada.

La immigració de procedència gascona, que se situa entre mitjan segle XVI i el primer terç del segle XVII (Banús, 1986, 45), resta viva, i ben impresa, en la memòria històrica de moltes persones del país. Els paletes i picapedrers d'aquest origen se sap que arribaren a formar una comunitat prou extensa a Rupit, i també gascons foren els qui bastiren la casa de l'Avenc, entre altres casals notables. Això no obstant, cal assenyalar que en l'ordre lingüístic aquesta aportació ultrapirinenca ha deixat poques traces en el català parlat aquí.

1.3. DESCRIPCIÓ DIALECTAL

La dialectologia estudia les variacions locals, geogràfiques, que es presenten en l'àmbit d'una determinada unitat lingüística. Una variació que en el cas del català els científics han considerat particularment discreta, amb diferències poc es-

tridents, fins al punt, això, que molts romanistes han vist la nostra llengua com la més unitària, la menys fragmentada, del conjunt de les llengües romàniques.

D'acord amb la classificació generalment acceptada, el parlar de Collsacabra s'ha d'incloure en l'anomenat dialecte central, que és (juntament amb l'alguerès, el balear, el nord-occidental, el rossellonès i el valencià) un dels sis dialectes de què es considera formada la nostra llengua històrica.

Basant-se en criteris de màxima fiabilitat i rigor científic, els geolingüistes han dividit el domini català en dues grans varietats o blocs dialectals: d'una banda, el català occidental (al qual corresponen els dialectes nord-occidental i valencià) i, d'una altra, el català oriental (al qual corresponen els dialectes alguerès, balear, central i rossellonès).

A grans trets, sense afinar gaire, podríem dir que els parlars de la varietat oriental s'identifiquen fàcilment pel seu vocalisme àton, més reduït que l'occidental, i per la coneguda presència d'una vocal neutra, de timbre mitjà entre *a* i *e*, d'origen obscur. Aquesta vocal, que a les Balears apareix no solament en posició àtona sinó també en posició tònica (bé que amb certs matisos locals i sociolingüístics), en català central, en canvi, només es troba en posició àtona, posició en què les *A* i *E* del llatí vulgar han confluït en una sola realització física. Tot i que amb matisos particulars, el mateix fenomen, la mateixa confusió entre *a* i *e* àtones, es produeix en el català de l'Alguer i en rossellonès.

Si ens limitem ara al dialecte central, el nostre parlar presenta certes particularitats que el colloquen en una posició intermèdia o de moderada transició entre el tarannà lingüístic de les terres de la diòcesi de Vic i el caràcter de la regió gironina.

En relació amb això, cal recordar que la regió de Collsacabra, dependent del bisbat de Vic, està situada entre la Plana de Vic i la Garrotxa, que ja disposen de dues excel·lents monografies: la més antiga, de Carme Vilà, del 1989, descrivia el parlar de la Plana de Vic, i la segona, elaborada per Eloi Domínguez i Joaquim Monturiol (des d'ara DomMont), del 2001, el de la Garrotxa.

No cal dir, doncs, que a l'hora de fer la caracterització del parlar de la nostra regió, han estat molt útils les dades que figuraven en aquests dos llibres, en les quals sovint hem fet recolzar les nostres conclusions.

Les afinitats que nosaltres hem observat entre la Garrotxa i Collsacabra es poden concretar en uns quants trets lingüístics que tot seguit voldríem avançar. Breument: en la parcel·la de la morfologia verbal, molts parlants de les dues zones coincideixen en l'ús del reforç consonàntic, majorment en forma d'epítesi velar (és a dir, [k]), amb què hom acompanya la desinència *-[u]* de la primera persona del present d'indicatiu dels verbs de la primera conjugació: *arriboc*, *bàixoc*, *càntoc*. I així mateix hi ha coincidència, entre la Garrotxa i Collsacabra, en l'ús de les formes analògiques del tipus *covia*, *javia*, *rivia*, que en l'imperfet d'indicatiu segueixen el model de *movia* (< MOVEBAM).

I això que constatem en els resultats de la morfologia verbal, també es veu, encara que no tan acusadament, en el tractament d'alguns aspectes del vocalisme tònic. És molt destacable, en aquest darrer sentit, el timbre que caracteritza la vocal del mot *mes* (< MENSIS, 'porció de l'any'), sistemàticament oberta, així ens consta a nosaltres, per tota la zona de Collsacabra; aquesta darrera característica diferencia pregonament el parlar de Collsacabra del de la Plana de Vic (on aquesta vocal és generalment tancada) i torna a indicar-nos una relativa proximitat entre el vocalisme de la Garrotxa i el de Collsacabra. Semblantment, aquesta proximitat es manifesta en el tractament de la vocal forta del mot *estona* (del germànic *STUNDO), generalment oberta a la Garrotxa, molt sovint oberta a Collsacabra, però gairebé sempre tancada a Vic.

En sintaxi hi ha, a més, alguns fets menors, de menys pes en la descripció del nostre parlar, que també assenyalen alguna mena de coincidència entre els fets lingüístics de les dues regions. En destaquem, en particular, l'ús del pronom personal *jo* en cas oblic (per exemple: *diferent de jo*), fenomen que també es dona a la Garrotxa, al Ripollès, així com a les Balears.

1.4. METODOLOGIA I LIMITACIONS

1.4.1. Recollida de dades

El procés de despoblació dels masos, ja iniciat en una època ben determinada per Parés (2001, 143-157), i el fet que, comptat i debatut, aquesta és en conjunt una terra relativament poc poblada ja des del període medieval, han estat de bon principi factors que han condicionat la realització d'aquest estudi, sobretot a l'hora d'afrontar la fase de recollida de dades, i de manera especial en el moment de fer la tria dels informants idonis, genuïns, que havien de conversar amb nosaltres amb la finalitat d'obtenir una visió adequada, no distorsionada, del parlar d'aquesta zona.

Moltes d'aquestes persones, molts d'aquests candidats a representar el parlar genuí, tenien en comú el fet de tenir ascendents familiars, més o menys remots, nascuts o formats, dièim, en la zona de la Garrotxa o de les Guilleries, i per tant ja en terres de la diòcesi de Girona.

Tot plegat, doncs, ha influït decisivament en la manera d'orientar la recerca. Els mètodes de treball s'hi han hagut d'adaptar, i al final hem hagut de plegar-nos a la realitat i reconèixer que aquests factors (d'ordre extern i d'ordre intern, però tots combinadament) eren components inevitables, constitutius, diguem-ho així, del caràcter particular d'aquest territori.

Així, crec jo, s'han d'entendre els resultats tan diversos que ens ofereix la morfologia verbal d'aquesta regió. Això es pot veure, per exemple, en les solucions que

presenta la conjugació del present d'indicatiu del verb *ser*, on hi ha un acusat polimorfisme: formes del tipus septentrional, com les que trobem en les persones 1, 4 i 5 d'aquest paradigma (*jo som, nosaltres soms, vosaltres sous*), conviuen al costat d'altres formes ben pròpies del català central que es parla a la zona de Vic (*jo sóc, nosaltres som, vosaltres sou*).

Finalment, i havent superat els esculls metodològics, les sessions de conversa van tenir lloc amb persones del país preferentment instal·lades als termes de l'Esquirol, Tavertet i Rupit i Pruitt i, per tant, la informació que trobareu aquí té aquest origen concret, però caldrà indicar —i tenir-ho força present a l'hora d'interpretar les dades que aportarem— que la mobilitat dels grups humans dintre mateix de Collsacabra ha estat molt remarcable durant el segle xx (a causa de l'esmentat abandonament dels masos), de tal manera que les referències al lloc concret on hem recollit les dades de la llengua viva s'hauran d'entendre en un sentit bastant lax, més aviat orientatiu: només indicatiu del lloc on s'ha fet l'observació.

La recopilació oral, la fase de recollida de dades, s'inicià el mes de febrer de l'any 2000, gràcies als primers contactes que vam fer amb Jordi Gumí, de l'Associació Amics de Tavertet, que ens proposà i facilità les primeres entrevistes amb persones de l'entorn de Tavertet. Les sessions van continuar en terme de l'Esquirol, gràcies a l'ajut de les gestions de Miquel Vilella, de l'Ajuntament d'aquella vila, i es van estendre més endavant per la zona de Rupit i Pruitt. Les últimes entrevistes es van dur a terme a la tardor de 2004.

Els informants seleccionats eren, tots, persones nascudes a Collsacabra, i els seus ascendents familiars (els pares, si més no) també n'eren. Aquestes persones (en total una dotzena, entre homes i dones), sortides de l'ambient de pagès, superaven —àmpliament, alguns— els seixanta anys d'edat en el moment de fer les enquestes, si bé en un sol cas, excepcionalment, i servint-nos de contrapunt, s'ha fet una única entrevista a una persona força més jove però de caràcter marcadament rústic. Tots ells han estat, al capdavant, la nostra principal font d'informació. Informació de la llengua parlada obtinguda en sessions de conversa més aviat breus, i generalment enregistrada en gravacions magnetofòniques o bé recollida en forma de notes manuscrites.

La recollida de dades es desenvolupà d'acord amb el mètode, ja tradicional, de la conversa espontània semidirigida, per bé que molt sovint programàrem sessions específiques en què formulàvem o suggeríem qüestions manllevades de l'extens qüestionari de l'ALDC (*Atles lingüístic del domini català*, obra en curs de publicació), del qual seguíem el fil conductor de manera flexible, és a dir, desenvolupant aquell qüestionari al nostre aire o bé tenint-lo com a guió de fons per generar nous temes de conversa que s'hi relacionaven, però acceptant en qualsevol cas les ampliacions, les opinions metalingüístiques i les digressions dels nostres interlocutors.

Diguem, a més, que les dades efectivament recollides pels investigadors de l'ALDC (amb les quals hem confrontat les obtingudes per nosaltres) van ser enregistrades a Collsacabra entre el 12 i el 15 de juny de 1975. Els seus enquestadors van ser els doctors Lluís Gimeno i Joaquim Rafel, i els resultats d'aquell qüestionari (que nosaltres hem pogut consultar directament en el quadern de respostes) es van obtenir al terme de Santa Maria de Corcó dels informadors Manuel Sanglas, pagès, i Joan Coscoll, pastor.

Agraïm al doctor Joan Veny, de la Universitat de Barcelona i membre de l'Institut d'Estudis Catalans, i a Núria Jolis, també de l'Institut, les gestions que van fer per facilitar-nos l'accés a aquesta valuosa informació.

1.4.2. *Altres monografies, altres fonts d'informació*

En la nostra descripció de la realitat lingüística de Collsacabra, a més de les dades directament aplegades per nosaltres, també aportarem dades recollides en altres fonts relacionades igualment amb la recopilació de textos orals. Ens referim, ara, a les mostres de la llengua viva que ens ofereix el GRFO (Grup de Recerca Folklòrica d'Osona) a *El folklore de Rupit i Pruit*, monografia en dos volums, publicada entre 1983 i 1984 (el primer dedicat al cançoner i el segon, a les narracions), de la qual hem aprofitat les dades que facilitaven el coneixement del nostre objecte d'estudi. La informació treu d'aquesta font se citarà aquí respectant la transcripció del GRFO.

Quelcom de semblant farem amb la informació documental que ens han fornir els investigadors Pladevall i Simon en transcriure els textos privats, del segle XVII, procedents de la important masia de la Guàrdia, del terme de l'Esquirol. Aquests textos, que conformen el diari particular de Joan Guàrdia (propietari de la casa en aquell moment), corresponen a una època realment convulsa, que al nostre país és recordada, entre altres fets, per la Guerra dels Segadors i per les conseqüències de la dels Trenta Anys. Guerra, bandolerisme i maltempsades omplen les pàgines d'aquest diari tan dens. Tot això, a més, en uns textos doblement interessants, on es reflecteixen, a través de la seva particular grafia, alguns fenòmens de la llengua parlada en aquell període.

En citar fragments textuais d'aquesta obra, ho farem tot mantenint la transcripció que n'han fet els seus compiladors, i com que es tracta de la reproducció d'un diari particular ho farem notar amb la indicació *DiariJG*, que acompanyarà les citacions.

A aquestes informacions s'afegiran, encara, unes altres dades que vénen del buidatge dels diferents estudis (alguns dels quals han estat publicats amb notable èxit), molt interessants, de recopilació etnogràfica, que contemporàniament han dut a terme Jordi Sanglas, de Tavertet, i Miquel Banús, de Rupit, tots dos ama-

tents a reproduir en la seva expressió escrita formulacions i girs propis de Collacabra.

En la mateixa línia d'investigació, cal retreure aquí el magnífic treball de Quirze Parés intitulat *La despoblació rural i les masies de Collacabra*, reeditat l'any 2001. Obra monogràfica, molt extensa, de gènere no gaire definit, però que a la fi ha esdevingut un punt de referència obligat per a tots els qui volen endinsar-se en el coneixement de Collacabra. S'hi troben moltíssimes dades sobre la toponímia antiga i actual de Collacabra, i conté observacions esparses sobre el parlar local.

També relacionat amb els estudis lingüístics, hi ha, més recent encara, el llibre d'Anna Borbonet i de Jordi Sanglas, els quals, amb gran paciència, van aconseguir aplegar en un volum únic a Osona (només, pel que jo sé, comparable al que va publicar l'Ajuntament de Sant Boi de Lluçanès en relació amb la toponímia d'aquell indret) la toponímia de tot el terme municipal de Tavertet. En aquest mateix volum, intitulat *Tavertet: El seu terme i els seus noms de lloc*, publicat el 1999, ja hi ha apuntades algunes de les característiques que, ben fixades en la toponímia, ajuden a definir el parlar d'aquesta contrada: entre d'altres, s'hi esmenta expressament el fenomen que popularment coneixem per *ieisme* (*iodització* per als erudits), que té una presència destacadíssima en la nostra zona, i així mateix es dona notícia del fenomen consistent en la vocalització en *u* de la consonant *l*.

El nostre reconeixement, doncs, va adreçat als autors de tots aquests estudis i a totes les persones que, havent furgat en la memòria pròpia, els han fet costat a ells —i a nosaltres— en la feina de recuperació i dignificació del patrimoni cultural d'aquest país, a la qual hem volgut contribuir amb la nostra sincera aportació.

1.4.3. Estructura i presentació de les dades

Després de la presentació hi ha les parts següents: fonètica, morfosintaxi i lèxic. S'hi fan servir els símbols fonètics de l'AFI (alfabet fonètic internacional), i de tant en tant, com veureu, els nostres articles fan referència a l'etimologia d'algun mot concret. En aquestes ocasions, el mot originari, o ètim, apareixerà col·locat entre parèntesis. Si de manera expressa no s'hi indica una altra cosa, caldrà entendre que aquest mot originari és un mot del llatí clàssic o bé un de l'època del llatí vulgar. En aquests mots, l'ús de l'asterisc indica que la forma en qüestió és hipotètica, reconstruïda o no documentada.

2. Fonètica

2.1. VOCALISME

2.1.1. *Vocalisme tònic*

2.1.1.1. A etimològica

En català oriental els grups *guá-* i *quá-* tendeixen a reduir-se a *gó-* i *kó-*, respectivament. Aquesta és una tendència important, molt característica de la nostra zona i de tot el català central, que tradicionalment els geolingüistes han fet servir per distingir el català oriental de l'occidental (on aquestes reduccions no solen produir-se).

La tendència històrica del català oriental queda ben il·lustrada en els textos privats del *DiariJG*, del segle XVII, que ens en forneixen exemples abundants de Collsacabra: «gòñan» (*guanyen*, 119), «gorda» (*guarda*, 43), «la Gòrdia» (*la Guàrdia*, 36), «sinconta» (*cinquanta*, 109, 118), «vint-y-cotra» (*vint-i-quatre*, 100); però en menor mesura també hi és reflectida, a través de la grafia, la solució no reduïda: «quatra anys» (*quatre anys*, 46), «sinquanta-y-hu» (*cinquanta-u*, 107), «vint-y-quatra» (*vint-i-quatre*, 35), i fins la solució intermèdia: «quotra» (*quatre*, 53).

Avui, però, aquest és un tret més aviat recessiu, que el model de llengua estàndard rebutja i que, per tant, queda reclus en el parlar de les persones rústiques i de més edat. Nosaltres, això no obstant, encara en recollim algunes mostres, sempre amb el resultat de *o* oberta: *codra* (*quadra*), *corto* (*quarto*, castellanisme), *gonyen* (*guanyen*, GRFO, II, 81), *gòrdia* (*guàrdia*, Tavertet, informant jove), *igol* (*igual*), i l'expressió *Déu's en gord* (que ens dona el GRFO, II, 74).

En el sistema verbal s'han registrat, en terme de Rupit, alternances (entre *a* i *e* oberta) en les formes rizotòniques i arizotòniques de certs verbs (cf. Veny, 2002, 30-31), com ara *foradar*: *El gram foreda les patates*.

Es tracta d'un fenomen que, entre d'altres, afecta el present del verb *tancar* (de creació expressiva), les formes rizotòniques del qual tenen *e* oberta a Collsacabra (*tenco, tenqui, tenca*), cosa que també ocorre en altres punts del català central, especialment a les diòcesis de Girona i de Vic.

Recollim aquí la variant *geç* (< *JACIUM, *jaç*), potser explicable pel mateix joc d'alternances que es manifesten en la conjugació del verb *jeure* (*jacl/jec, jaus/jeus*, etc.) i a l'efecte palatalitzador, tancador, de la consonant inicial d'aquest mot.

2.1.1.2. Distribució de les vocals [ɛ] i [e]

En general, el nostre parlar segueix les tendències pròpies del català central, la majoria de vegades aplicant solucions coincidents amb les que es troben a la regió de Vic, però ja amb algunes notes particulars que el n'aparten. El fet més destacable és, en aquest sentit, l'obertura de la vocal forta de *mes*, 'porció de l'any' (< MEN-sis), que coincideix amb la solució del sector de Girona.

2.1.1.2.1. E OBERTA DEL LLATÍ VULGAR (Ě BREU I AE DEL LLATÍ CLÀSSIC)

El parlar de Collsacabra segueix l'evolució pròpia del català oriental, i per tant la *e* oberta del llatí vulgar hi ha esdevingut regularment tancada, de manera que tenen *e* tancada (com en la resta del català central) mots com ara *euga* (< ĚQUA), *herba* (< HĚRBA) o *vent* (< VĚNTU).

Això no obstant, aquesta vocal es manté oberta (com en tot el català, de fet) en contextos ben determinats que en faciliten l'obertura: quan va seguida de L, RR, R + consonant, N'R o davant del so [w]: *cel* (< CAELU), *terra* (< TĚRRA), *hivern* (< HIBĚRNU), *tendre* (< TĚNERU), *peu* (< PĚDE).

Hi ha encara altres mots que a voltes defugen aquesta tendència del català oriental a convertir la *e* oberta del llatí vulgar en *e* tancada. En els resultats que nosaltres hem obtingut a Collsacabra sol ser irregularment oberta la vocal tònica de *heura* (< HĚDERA), per bé que, com s'assenyala al DECLC, aquesta vocal és tancada a l'Alt Empordà i en altres punts de la costa del Principat; consta, tanmateix, que és també oberta a la Garrotxa, al Ripollès i a la Plana de Vic.

Com en el subdialecte gironí, a Collsacabra sol tenir *e* oberta la forma verbal *és* (< ĚST), tercera persona del present d'indicatiu del verb *ser*, però també hi és possible, especialment en el sector del Cabrerès estricte, la variant amb *e* tancada; afegim-hi a això les variants sense -s final, sovint degudes a factors de fonosintaxi, ben estudiats a Vilà (1989, 25-27) per a la Plana de Vic. En el mot *interès* (< INTERĚST) és variable el timbre de la vocal forta.

2.1.1.2.2. E TANCADA DEL LLATÍ VULGAR (Ē LLARGA, Ĭ BREU I OE DEL LLATÍ CLÀSSIC)

D'acord amb l'evolució fonètica de tot el català oriental, la *Ē* tancada del llatí vulgar ha donat en català central el resultat general de *e* oberta. És regular, segons això, la *e* oberta que figura en mots com ara *cadena* (< CATĒNA), *cep* (< CĬPPUS), *cresta* (< CRĬSTA), *estret* (< STRĬCTU).

Hi ha mots, però, en què el contacte amb elements palatals ha afavorit el tancament de la vocal tònica adjacent. Aquest és el cas del mot *lleï* (< LĒGE), que a Barcelona té *e* tancada per influència de la consonant palatal contigua, mentre que a Collsacabra (com a la Plana de Vic i a Girona), en canvi, té *e* oberta, d'acord doncs amb la tendència del català oriental a convertir la *Ē* tancada del llatí vulgar en *e* oberta. També ha evolucionat fins a *e* oberta la vocal forta de *llengua* (< LĬNGUA), cas semblant a l'anterior que torna a mostrar l'afinitat de resultats que sovint es dona entre Collsacabra i les regions de Vic i de Girona (en aquests exemples, doncs, difereixen de la solució barcelonina, típicament amb *e* tancada).

Tenim, a més, el cas especial de *llenya* (< LĬGNA), on la vocal forta es manté generalment tancada (bé que no sempre) per raó de la influència conjunta, tancadora, que exerceixen les dues palatals contigües. En el tractament d'aquest mot el nostre parlar s'aparta de la solució que trobem en terres del sector de Girona (on hi ha *e* oberta pertot) i torna a coincidir amb la Plana de Vic (cf. Vilà, 1989, 29).

Observem un resultat variable, però potser més sovint amb *e* tancada, en el mot *estrella* (< STĒLLA), on hi ha *r* infix deguda a influència castellana, forma molt usada en aquesta zona com a antropònim femení. També hi ha resultat variable a *ovella* (< OVĬCULA), mot per al qual el DCVB reconeix realitzacions localment tancades en català central (precisament a Collsacabra, la Baixa Garrotxa i Barcelona); i igualment a *vetlla* (de *vetllar* < VĬGILARE), que els nostres informants fan més sovint amb *e* tancada. El mot *esplet* (< EXPLĬCITU, participi passat del verb EXPLĬCARE), que presenta molt sovint *e* tancada, també pot aparèixer amb *e* oberta a Collsacabra.

D'una manera molt fixa trobem *e* oberta en el demostratiu *aquell*; i també habitualment hi ha el resultat invers (és a dir: *e* tancada en posició tònica) en els substantius *bèstia* (< BĒSTIA) i *rei* (< RĒGE), on hi ha coincidència de tractament entre Collsacabra i la regió de Vic (comptant-hi el Lluçanès i el Moianès). En relació amb aquests mots, convé assenyalar, però, que el català central ens ofereix un panorama no gaire uniforme, per tal com hi ha, d'una banda, *bèstia* amb *e* oberta a Barcelona i, d'una altra banda, hi ha *rei* amb *e* oberta a Girona.

En alguns mots de Collsacabra, però, la vocal tònica procedent de *Ē* tancada del llatí vulgar ha donat resultats que corroboren la idea de transició lingüística (s'entén, entre els sectors de Vic i de Girona) que hem exposat de bon principi i a la qual ens hem referit de manera reiterada. Vegem-ho.

El mot *església* (< ECCLĒSIA), o *iglésia*, és, en aquest sentit, un bon exemple per a la constatació d'aquesta idea de transició, atès que en els nostres informants de Collacabra la majoria de vegades ha estat registrat amb vocal forta tancada, per bé que molt sovint, depenent de les persones i segons les ocasions, ja la sentíem oberta, sobretot cap al sector del Collacabra estricte i als verals de Tavertet. Vist això, podríem suggerir que el nostre parlar ocupa, pel que fa referència al tractament d'aquesta forma, una posició relativa intermèdia entre la Garrotxa i la Plana de Vic i podríem dir, doncs, que la isoglossa que separa les realitzacions obertes de les tancades (en cas de poder-la traçar) hauria de passar ben bé per damunt de Collacabra. Diguem, a més, que la vocal tònica d'aquest mot consta que és generalment oberta a la Garrotxa (DomMont, 111) i també a l'Empordà i la Cerdanya; però és tancada a Barcelona, a la Plana de Vic, al Lluçanès i crec que al sector de ponent de les Guilleries (Vilanova de Sau, Folgueroles, Taradell).

La mateixa idea de transició queda reflectida en el tractament del pronom personal *ell* (< ĬLLE), que a Collacabra ja té *e* oberta com a solució majoritària, bé que no exclusivament. En aquest punt, per tant, el nostre parlar es torna a acostar als resultats del subdialecte gironí i del català septentrional.

Altrament ocorre amb els mots que, com ara *diferència*, *paciència*, *prudència*, contenen el sufix llatí -ĒNTIA, els quals tenen gairebé sempre *e* oberta entre els nostres informants, tot i que també hi és possible, i no gens insòlita, la solució amb *e* tancada, que és pròpia, com sabem, de Girona i la Garrotxa (cf. DomMont, 29). Molt ocasionalment, i en parlants genuïns, la *e* tancada d'aquest grup de mots em consta que pot arribar fins al nord de la Plana (Manlleu, Torelló) i fins a sectors de les Guilleries d'Osona. Un tracte semblant és el que reben les formes rizotòniques del verb *esperar* (< SPĒRARE), que molt característicament presenten *e* regularment oberta a l'Empordà, Girona i la Garrotxa, mentre que entre els nostres informants de Collacabra tenen *e* majoritàriament tancada com a la ciutat de Vic.

Molt característic és el cas del mot *mes*, 'porció de l'any' (< MENSIS), que sempre sento pronunciat amb *e* oberta a Collacabra (igual que a la Garrotxa i en altres terres del bisbat de Girona), tot diferint de la solució que trobem a la Plana de Vic i en una bona part del català central (comptant-hi el parlar de Barcelona i comarques circumdants). Segons que hem pogut comprovar, si resseguim en sentit ascendent el trajecte de la carretera que ens porta de Vic a Olot (coincidint, si fa no fa, amb l'antiga *strata franciscata* dels romans), sembla que la solució amb *e* oberta s'inicia —i s'imposa, crec que sense gaires palliatius— un cop arribats a la zona de l'Alt Ter, de manera que les terres planeres que deixem enrere, i doncs per sota o ben bé a tocar de la línia marcada pel curs del riu Ter, presenten ja *e* tancada (així la sento a la ciutat de Manlleu i a Roda de Ter). Cal afanyar-se a dir, però, que aquesta caracterització referida al mot *mes* (< MENSIS) no afecta en absolut

l'adverbi *més* (< MAIS < MAGIS), el qual presenta fixament el resultat de *e* tancada per tota la nostra zona de Collsacabra.

Com a la Plana de Vic, a Collsacabra hi ha sempre *e* oberta en la vocal de l'indefinit *res* (del nominatiu *rēs*). En relació amb aquest pronom, cal advertir, però, que hi ha una certa imprecisió en la notícia que en dona Joan Coromines al DECLC, VII, 272, que abusivament atribueix *e* tancada a tot Osona; no és bona aquesta informació, per tal com hi ha *e* tancada, de l'acusatiu *rēm*, al Lluçanès i al Moianès, i en canvi *e* oberta a la Plana de Vic, al Bisaura i a les Guílleries de ponent.

2.1.1.2.3. ALTRES RESULTATS RELATIUS A LES *E* TÒNIQUES

Tenim *e* tancada en els topònims *Berga* i *Calldetenes*, però en aquest darrer cas hi ha resultats diversos dintre mateix de la diòcesi de Vic, on hi ha *e* tancada de manera majoritària a la Plana (però *e* oberta a Torelló i encontorns). Semblantment, observo gran vacil·lació en l'hidrònim *Ter*, potser més sovint amb *e* tancada a la zona de Collsacabra.

Com a la Plana de Vic i a la Garrotxa (cf. DomMont, 160), tenim *e* tancada en el mot *xera*, 'flama viva', manllevat del francès (el DCVB dona *e* oberta per a Berga).

Cal dir, a més, que l'adaptació de castellanismes en el parlar local s'ha fet amb *e* oberta molt sovint; i així ocorre, entre molts altres, en el cas de *frente*, *mueques* (GRFO, II, 177), en el topònim *Teruel*, i fins en casos en què el català central ha adaptat més aviat amb *e* tancada: *cego* (ALDC, Santa Maria de Corcó). En el mot *fatxenda*, d'origen italià, que el DCVB no transcriu, també trobem *e* oberta de manera sistemàtica.

2.1.1.3. Distribució de les vocals [ɔ] i [o]

Se segueixen, grosso modo, les tendències pròpies del català central de la regió de Vic, bé que amb importants matisos, deguts en gran mesura a les aportacions històriques de molts parlants vinguts de les terres del subdialecte gironí.

El grau de distanciament que observo entre les realitzacions de *o* oberta i *o* tancada (és a dir, [ɔ] i [o]) continua essent, segons la meua percepció, encara prou considerable a Collsacabra, on no es produeix, en general, l'acostament tan extrem entre els punts d'articulació d'aquests dos fonemes vocàlics que caracteritza la llengua de les regions situades més a tramuntana.

És important destacar que la nostra zona participa, com moltes altres zones del domini lingüístic (País Valencià, Balears i la majoria del Principat), de la tendència observada per Coromines a *LleuresC*, 189 i s., que afavoreix el canvi de *o* tancada en *o* oberta en els mots que presenten *o* tònica en síl·laba inicial. Es trac-

ta, no cal dir-ho, d'un fenomen d'un gran relleu al qual cal parar atenció i que tractem a 2.1.1.3.2.

2.1.1.3.1. O OBERTA DEL LLATÍ VULGAR (Ö BREU DEL LLATÍ CLÀSSIC)

En català oriental aquesta vocal es manté regularment oberta, de tal manera que mots com ara *bo* (< BÖNU), *font* (< FÖNTE), *força* (< FÖRTIA), *pont* (< PÖNTE), que solen tenir [ɔ] en la majoria del català central, també la tenen a Collsacabra. Cal advertir, però, que el veïnatge amb les terres de la Garrotxa produeix excepcions a aquesta regla, especialment en certs parlants que tenen lligams familiars amb aquelles terres del sector de Girona, on els mots citats presenten, com sabem, *o* tancada de manera sistemàtica; a Collsacabra aquests lligams, recordem-ho, són antics i han estat freqüents durant segles i per tant no els podem considerar estranys, ni encara menys insòlits, per tal com són elements que han ajudat a afaiçonar el caràcter propi de la nostra comarca, àdhuc en l'aspecte lingüístic.

A Collsacabra solen ser regularment obertes les vocals tòniques de *espona* (< SPÖNDA) i de *fossa* (< FÖSSA), i el mateix timbre s'observa per les terres veïnes de la Plana de Vic, tot i que per al darrer mot també s'han obtingut alguns resultats amb *o* tancada.

La vocal forta del substantiu *corb* (< CÖRVU) dona el resultat majoritari de *o* oberta entre els nostres informants, si bé no manquen resultats, molt comprovats, en sentit contrari (encara que tant el DCVB com el DECLC només reconeixen *corb* amb *o* tancada per a la ciutat de Barcelona).

El mot *foll* (< FÖLLIS), que es manté viu en l'expressió *gos foll*, ens dona a Collsacabra el resultat majoritari de *o* oberta, d'acord amb la pronúncia tradicional que hom li reconeix (DECLC), també reproduïda a GRFO, II, 83. Fora de l'expressió que recollim, sembla un mot decandit en l'ús actual d'aquesta zona, tot i que en general continua vitenc en el català del Rosselló i de València, on també consta que té vocal oberta.

El verb *coure* (< CÖCERE) sol tenir el resultat regular de *o* oberta, i així mateix ocorre amb la preposició *contra* (< CÖNTRA) i les formes rizotòniques del verb *encontrar*.

2.1.1.3.2. O TANCADA DEL LLATÍ VULGAR (Ö LLARGA I Ŭ BREU DEL LLATÍ CLÀSSIC)

En català oriental aquesta vocal es manté regularment tancada, i així mateix, doncs, ocorre a la zona de Collsacabra, on generalment tenim [o] en mots com ara *fona* (< FÜNDA), *gorg* (< GÜRGUS), *olla* (< ÖLLA), *roure* (< RÖBURE), *soga* (< SÖCA) i *solc* (< SÜLCUS). En el tractament de la vocal forta d'aquests mots, el nostre parlar coincideix amb el tractament característic del subdialecte gironí, que també sol

mantenir-hi *o* tancada. Tenim, a més, *o* tancada en el mot *flor* (< FLÖRE), el qual té, però, *o* oberta al Lluçanès i en una gran part de la Plana de Vic (cf. Vilà, 1989, 30-31).

En canvi, tenim registrada *o* oberta (com a Barcelona, i sovint com a la Plana de Vic) en mots que, com ara *boira* (< BÖREA), *bola* (< BŮLLA), *borla* (d'origen incert), *còdol* (< *CÖTULU), *crosta* (< CRŮSTA), *hora* (< HÖRA), *sol* (< SÖLE) o *sostre* (derivat postverbal de *SŮBSTRARE), continuen la tendència observada per Coromines a *LleuresC*, 189-195.

Aquesta tendència, que és efectiva en mots que originàriament tenien *o* tancada en síl·laba inicial com els que citem aquí, arriba a afectar, segons aquest autor, una trentena ben bona de mots que, per causes encara no del tot determinades, han canviat aquella *o* tancada originària per una d'oberta. Tendència especialment forta en barceloní, però també observada en una gran part del domini lingüístic (només se n'escapen, de fet, el subdialecte gironí i el rosellonès).

Cal advertir, però, que alguns dels mots que acabem de citar (com *hora* o *sol*) poden mantenir, depenent dels parlants, la solució en *o* tancada pròpia del subdialecte gironí, que no ha de ser tinguda per estranya al tarannà lingüístic de la nostra contrada essent com és, tornem-ho a dir, una regió que hem definit com a terra de transicions.

Dit això, convé afegir que hi ha mots en què es manifesta una gran vacil·lació pel que fa al timbre d'aquesta vocal tònica; aquest és el cas de *udol* (relacionat amb el llatí ULŮLARE), on no és possible assenyalar un timbre particular; tampoc no troba resposta única el mot *gorra*, manllevat del francès. Però altres mots hi ha que, tot i vacil·lant, es decanten, d'una manera un xic més clara cap a una solució determinada: així ocorre amb *volva* (del cèltic ULVA), que en els nostres resultats es resol més sovint amb *o* tancada, també generalment tancada a les Guílleries, al Lluçanès, a la Plana de Vic (cf. Vilà, 1989, 30).

El mot *vot* (< VÖTUM) el registrem tan aviat amb *o* oberta com amb *o* tancada, solució aquesta darrera potser afavorida per les formes rizotòniques del verb *votar*, que tenen *o* tancada de manera regular.

Les formes rizotòniques del verb *plorar* (< PLÖRARE), també afectades pel fenomen d'obertura de vocal en síl·laba inicial de mot, solen presentar vocal tancada en la nostra zona, i també a Girona (s. v. *LleuresC*, 192-193); molt sovint, però, constatem *plor*, substantiu, amb vocal ja oberta.

A diferència del que s'esdevé a la zona del bisbat de Girona, a Collsacabra són generalment obertes (bé que no sempre) les vocals fortes dels mots *esponja* (< SPÖNGIA) i *taronja* (de l'àrab TURŮNGA). Però hi és tancada, com en una bona part del català central (llevant-li potser la regió de Barcelona), la vocal de *flonja* (d'origen incert). En general, cal observar que les formes amb *o* tancada d'aquest

grup de mots sembla que podrien ser degudes, allà on es produeixen, a l'efecte tancador de la *n* contigua.

Molt característica de la nostra zona és la vocal tònica del mot *estona* (del gòtic *STUNDO): majoritàriament oberta a Collsacabra (bé que amb vacil·lacions), però sobretot oberta a Rupit i a Tavertet; aquesta mateixa vocal, en canvi, és gairebé sempre tancada a la Plana. En aquest mot, la pronúncia amb *o* oberta és, segons Coromines (DECLC, III, 785), pròpia de Girona, de l'Alt Empordà, d'Olot i de Ribes, solució deguda, diu aquest autor, a ultracorrecció del timbre tancat que figura a la pronúncia gironina que hom observa en mots del tipus *bona*, *tro*, *sona*, *pont*, etc.

Tenim, finalment, el cas prou interessant del mot *cofoi* (d'origen incert), que a la Garrotxa, segons Domínguez i Monturiol (2001, 76), presenta *o* oberta, però *o* tancada, segons el DCVB. Els dos autors de la monografia de la Garrotxa coincideixen amb la transcripció que en dóna el DECLC, l'autor del qual probablement es deixa portar per una explicació, suggerent però dubtosa, que, especulant amb l'analogia amb mots com ara *penjoll* (que tenen *o* oberta en català central), podria haver arrossegat el mot en qüestió cap a *o* oberta.

Havent, però, observat pel nostre compte les realitzacions de *cofoi* en parlants de la Baixa Garrotxa, crec sincerament que la discrepància en la valoració d'aquest timbre vocàlic s'hauria d'atribuir potser a la diferent percepció que hom ha tingut en el moment de fer-ne la transcripció. Cal afegir a això el fet, ja indicat abans, que la diferència d'articulació entre *o* oberta i *o* tancada és molt reduïda a la Garrotxa i que, per tant, la dificultat perceptual de situar el timbre particular d'aquest mot esdevé encara més alta en aquella zona, àdhuc per als transcriptors, sotmesos —com tothom— a aquests condicionants.

Des del meu punt de vista, doncs, i si faig cas de la meua percepció, avesada als contrastos propis de les zones de Vic i de Barcelona, veig aquesta vocal garrotxina lleugerament més oberta que la que hem enregistrat a Collsacabra, on és sens dubte sempre tancada, clarament tancada en els nostres resultats, tal com ho és també a la Plana de Vic (pronúncia que confirmo a Gurb, Torelló i Vic).

2.1.1.3.3. ALTRES RESULTATS RELATIUS A LES O TÒNIQUES

Més sovint amb *o* tancada: els cultismes *fórmula*, *idioma* i *prórroga* (derivat postverbal de *prorrogar* < PROROGARE); el substantiu *coure* (< CŪPRUM); *rosta*, 'cansalada fregida' (procedent del fràncic *RAUSTJAN); *tórtora* (< TŪRTURE). Però tinc apuntat *rost*, 'terreny en pendent', amb *o* oberta.

A Collsacabra hem trobat sempre tancada la *o* de *madoixa* (variant antiga de *maduixa*, mot d'origen preromà), així com al sector del Besora i de la Vola (cf. DECLC, v, 353), i així mateix a la majoria de la Garrotxa (tot i que hi ha *madoixa*

amb *o* oberta a la rodalia de Besalú i cap a Banyoles). També sol ser tancada la *o* de *brosta* (mot també d'origen preromà).

Gairebé sempre amb vocal tancada: la *o* tònica de l'expressió *a dojo*, treta del genovès *a doggio* (DECLC, III, 161-162).

El mot *bocoi*, d'origen francès però introduït a través del castellà, presenta el resultat de *o* tancada en les nostres enquestes. El mot *tola*, manllevat del francès, presenta, en canvi, *o* oberta.

2.1.1.3.4. DIFERENCIACIÓ OU > EU

Encara relacionada amb l'evolució de les *o* en posició tònica, hi ha la forma *geu*, 'jou' (< iŭgu), pròpia dels parlars septentrionals i d'àmplies zones del català central (Lluçanès i Moianès, per exemple), que permet il·lustrar el procés de diferenciació *ou* > *eu* que també va afectar mots com ara *creu* o *deu*, que en català oriental degueren passar per una fase intermèdia [əw].

Més testimonis hi ha en la toponímia, on la forma *feu* apareix per tota la regió (cf. Borbonet i Sanglas, 1999, 64), com a genèric toponímic, per denotar la idea de 'pas estret', de 'gola' o fins i tot de 'cova'. On, efectivament, el llatí *FŌCE* donà *fotz* > *fou* i després *feu* pel procés de diferenciació que apuntem aquí.

2.1.2. Vocalisme àton

El sistema àton del català central és, com sabem, el més senzill de tots els nostres dialectes: d'una banda, les *a* i *e* àtones del llatí vulgar s'hi han confós en [ə], i d'altra, les *o* i *u* àtones (i el diftong *au*) conflueixen en [u]. En aquest sentit, podem dir que el parlar de Collsacabra segueix ben bé aquesta pauta del català central.

Això no obstant, s'han registrat alguns casos residuals, conservadors de l'estadi anterior, en què no es produeix l'esmentada reducció de *o* a [u] pròpia de la nostra àrea geogràfica: això s'ha vist en els mots *t[o]thom* i *p[o]tser*, on la presència ocasional de *o* deu ser afavorida per la seva condició de mots generats per composició, i excepcionalment a *b[o]tet* (GRFO, I, 71), on, en canvi, el manteniment de *o* deu tenir a veure amb el record del primitiu *bot*, el qual té [o] en posició tònica.

A continuació assenyalarem alguns fenòmens propis del vocalisme àton del català central ben coneguts a Collsacabra.

2.1.2.1. Diftongació de *o*-

Fenomen molt viu a Lleida, i amb bona representació en català central, que es dona sobretot en mots encapçalats per *o*- àtona seguida de /b/, /f/ o de consonant

líquida. En registrem uns quants exemples a Collsacabra, no sempre deguts a fonosintaxi: *auberta* (*oberta*), *aubrir* (*obrir*, GRFO, II, 165), *aufici* (*ofici*), *auficial* (*oficial*), *aurinar* (*orinar*, ALDC, Santa Maria de Corcó). És molt freqüent, gairebé sistemàtic, en el tractament de certs topònims: *Aulot* (*Olot*, GRFO, II, 201).

2.1.2.2. Assimilacions

Algunes assimilacions afecten solament certs individus i no són generalitzables al conjunt del nostre parlar. En altres casos l'assimilació de vocals ha esdevingut pauta general de Collsacabra i d'àmplies zones del català central. Vegem-ne alguns exemples.

Canvi de [ə] en [i]: molt general en el cas de *dicidida* (*decidida*) o *istiu* (*estiu*, AESTIVU); potser no tan esteses, però igualment registrades en el període de recollida de dades, hi ha, entre d'altres, formes com ara *esllivissar* (*esllavissar*, cf. DCVB), *llogir* (*llegir*), *pillofa* (*pellofa* [de blat de moro], Rupit), *triguiria* (*trigaria*), i les variants expressives *tintines*, *tintinelles*, amb què es fa referència als moviments oscil·latoris de les persones èbries o que manifesten pèrdua de l'equilibri per algun altre motiu.

El canvi de [ə] en [u] queda ben il·lustrat pels substantius *jonoï* (*genoll* < GENUCULU) i *flobiol* (*flabiol*), i el mateix canvi s'ha observat en altres mots: *abondonat* (*abandonat*, GRFO, II, 188), *esgrutunyar* (partint del verb *esgratunyar*, comú amb la Garrotxa, usadíssim per Marian Vayreda), *mojordoma* (*majordoma*), *volositat* (*velocitat*, GRFO, II, 120).

2.1.2.3. Dissimilacions

Molt abundants en aquesta contrada, sovint, bé que no sempre, afecten formes adquirides per via culta: *cevilitzats* (*civilitzats*, GRFO, II, 28), *comenió* (*comunió*), *condecions* (*condicions*), *documentació* (*documentació*), *enclinar* (*inclinar*), *hestòria* (*història*), *melicians* (*milicians*), *melitar* (*militar*), *pureficant* (*purificant*, GRFO, II, 147), *vegilància* (*vigilància*), *vegilar* (*vigilar*).

2.1.2.4. Afèresi

Consisteix en l'eliminació de la vocal inicial de mot. Il·lustra molt bé aquest fenomen el mot *'vellana*, resultat que tant a Collsacabra com a la resta del català central és degut a una falsa segmentació dels mots en seqüència: *l'avellana* > *la 'vellana* (variant que també es recull a GRFO, II, 38).

Observem també la locució *pel 'bril* (enregistrada a l'Esquirol), on hi ha la variant *'bril* (*abril* < APRILE), així mateix coneguda en diferents indrets del nostre

domini lingüístic; la mateixa variant ha estat recollida a GRFO, II, 242: ...*i el març se'n va... i salta en el 'bril...*

Es dona també per gran desgast fonosintàctic en adverbis i en formes verbals d'ús molt freqüent: *per 'llà al mig* (GRFO, II, 38), *'nar passant* (GRFO, II, 37), *en 'cabat*.

Altres mostres: *'bundansia* (*abundància*, *DiariJG*, 56), *'posentats* (*aposenats*), *'viació* (*aviació*), *'xugamans* (*eixugamans*).

2.1.2.5. Pròtesi

Consisteix en l'afegiment del so [ə] en posició inicial de mot. Fenomen que en català central —i per tant a Collsacabra— es dona amb una extensió variable, depenent dels parlants i depenent dels mots, que es veu molt acusadament, però no sempre, en persones afavorides per un contacte escàs amb la llengua escrita, que tendeixen a fer falses segmentacions, és a dir, segmentacions «errònies», de la seqüència fònica.

De manera molt general, a Collsacabra presenten aquest reforç vocàlic formes com ara *aglà* (*gla*) o *anou* (*nou*), que així mateix retrobem per tot el català central i fins en altres regions del domini (hi ha *anou*, per exemple, a València, on la pròtesi té el valor fonètic de [a]).

Altres mostres: *abatents* (*batents*), *acopiar* (*copiar*), *afabricar* (*fabricar*). Registrat a Rupit, destaquem, a més, el cas de *atraüt* (*traüt*, del llatí *TRIBUTU*), forma reforçada que el DCVB ja relacionava amb terres de la Garrotxa.

2.1.2.6. Reducció vocàlica

És molt freqüent la reducció a [u] dels grups [kwə] i [gwə]. Es tracta d'un fenomen característic de tot el català oriental, que a la nostra zona encara es pot observar en representants de la primera generació. Té, en canvi, caràcter ja residual entre els parlants joves i de mitjana edat.

En trobem en els textos orals produïts pels nostres informants i en les transcripcions del GRFO i de l'ALDC: *entreg[u]rdar* (*entregar*, ALDC, Santa Maria de Corcó), *g[u]rdava* (*guardava*, GRFO, II, 37), *g[u]rdiola* (*guardiola*), *g[u]ret* (*guaret*), *g[u]rniment* (GRFO, II, 35).

Aspecte també molt ben representat en els textos privats del *DiariJG*, on la grafia reflecteix l'estat de la llengua viva del seu moment: «sincogesma» (*cinquagesma*, 35), «coresma» (*quaresma*, 56), «corteras» (*quarteres*, 40, 54, 117), «gornisió» (*guarnició*, 62, 115). També s'hi troben, però, grafies que reflecteixen la fase intermèdia: «quorteras» (*quarteres*, 54).

En el mot *quaranta* (< *QUADRAGINTA*) la reducció de [kwə] en [u] és el resultat normal en català central, llevat que els parlants actuïn ja amb una certa consciència del model estàndard.

2.1.2.7. Caiguda de vocal per contacte amb *r*

Brana (*barana*), *brenar* (*berenar*), *destrenyinar* (*desterenyinar*), *tronja* (*taronja*), *vritat* (*veritat*).

2.1.2.8. Fonològització de vocal en contacte amb *r*

Baranca (*branca*), *parat* (*prat*, també a GRFO, II, 39).

2.2. CONSONANTISME

De manera breu assenyalarem a continuació alguns dels fenòmens que, segons el meu parer, ajuden a caracteritzar el parlar de Collsacabra i que el situen de ple dret dintre de l'anomenat dialecte central.

2.2.1. Manteniment del grup [dʒ] en posició intervocàlica

Aquest grup africacat es manté generalment en la seva condició sonora en un bon grapat de mots dels que hem enregistrat durant el període de recollida de dades: entre d'altres, *encalitatge*, *fiolatge*, *prometatge*, *reportatges*, *tortellatge*, *viatge*. És cert, però, que en alguns mots d'ús molt freqüent sembla que la tendència actual ens porta cap a l'ensordiment, és a dir, cap al resultat de [tʃ], que es dona fins en el cas de parlants de força edat. Particularment, observem això en mots com ara *fetge*, *formatge*, *metge*, que sovint ens ofereixen resultats variables; hi ha, a més, el cas del verb *afetgegar*, que tan aviat registrem en forma ensordida com mantenint la sonoritat.

Confirmen la nostra impressió les dades aportades per altres observadors: *metxe* (*metge*, GRFO, II, 40), *formatxe* (*formatge*, GRFO, II, 240), *trepitxada* (*trepitjada*, GRFO, I, 27), *petxa* (*petja*, GRFO, II, 187); i també *metge*, esdevingut *metxe*, amb realització sorda, és l'africada recollida per l'ALDC (Santa Maria de Corcó).

A més d'això, cal destacar el fet que, per a alguns mots concrets, es dona a Collsacabra (igual que en altres àrees del català central: Riera, 1993, 44) el manteniment de -j- intervocàlica medieval, cosa que aquí ordinàriament ocorre en el mot *mitja*, del llatí *MEDIA*, que hom pronuncia *mija* (reflectida en la grafia del *DiariJG*, 40). I així mateix s'esdevé en el mot *mitjan*, usat preposicionalment: *mitjan sopar*, *aquell senyor va dir...* (GRFO, II, 236). També força sovint en el cas de *pitjor*, esdevingut *pijor* (també al *DiariJG*, 41, 112), i fins s'arriba al plural «pijós» (*DiariJG*, 108).

El mateix tractament s'observa sovint en mots com ara *calitja*, que hom pronuncia *calija*, i en el mot *platja*, del llatí tardà *PLAGIA*, pronunciat *plaja*. Per refermar

aquesta darrera informació hi ha, segons Quirze Parés (2001, 331-332), el gorg conegut com *la Plaja*, que és el que es formava al capdavall del saltant de la coneguda Cua de Cavall, sota el cingle de l'Avenc. Per la seva banda, Jordi Sanglas, de Taveret, em confirma que aquesta forma, amb *j* antiga, era la normalment usada per qui declarava anar a la *plaja*, és a dir, als vorals del riu Ter, amb l'afany de pescar.

Destaquem, finalment, la tendència a elaborar formes del tipus *Garrotja* (*Garrotxa*), *gavatjo* (*gavatxo*), amb sonorització de la consonant africada. Tendència poc acusada a Collsacabra, però vivíssima i molt productiva en rossellonès i en àrees del català septentrional de transició.

2.2.2. Geminacions

A grans trets, cal indicar que en la nostra zona és possible, com en tot el català central, la geminació de consonant obstruent en els mots que presenten els sons [b], [p], [g] i [k] darrere de vocal i davant de *l*, i així tenim *amabble* (*amable*), *aprofitabble* (*aprofitable*), *cobbla* (*cobla*), com a exemples del primer tipus. Cal observar, això no obstant, que en els mots que contenen grup de consonants sonores, el tret de sonoritat tendeix a perdre's fins i tot entre les generacions de més edat: *popple* (*poble*). Es confirma aquesta tendència en les dades aplegades a l'ALDC en diferents punts del català central.

Així mateix, hi ha geminació de consonants en mots com ara *setmana* (que hom pronuncia *se[mm]ana*). Igualment ocorre en mots com ara *vetlla* o *espatllar*, pronunciats *ve[λλ]a* i *espa[λλ]ar*, respectivament. I al *DiariJG*, 76: «aspallllar».

També crec que hi ha geminació assimilatòria de consonants en el mot *collotge*, que sento pronunciar *co[λλ]otge* (< COLLOQUIUM).

2.2.3. Equivalència acústica entre consonants oclusives

Produeix canvis fonètics que són facilitats per la semblança perceptual entre aquestes consonants.

2.2.3.1. Canvi de *b* en *g*

Ganastes (*banastes*) i *gotet* (*botet*) en l'expressió *tocar el gotet*.

2.2.3.2. Canvi de *k* en *g*

Gramàtiga (*gramàtica*, també al *DiariJG*, 110), *portigó* (*porticó*), *segretària* (*secretària*).

2.2.3.3. Canvi de *g* en *k*

Cungrena (*gangrena*).

2.2.4. *Epítesi de consonant oclusiva -t*

Fenomen característic del català central, que en aquesta zona encara és ben visible: *bart* (*bar*), *escorpit* (*escorpí*), *gènit* (*gení*), *mart* (*mar*), *prèmit* (*premi*). Aquest és, de fet, un dels trets lingüístics que tradicionalment ha servit per distingir el català oriental de l'occidental (on no es dona aquest fenomen). Menys freqüent que aquesta mena de reforç, també hi ha a Collsacabra el reforç per mitjà d'element velar: *trenc* (*tren*).

2.2.5. *Alguns fenòmens relatius a les consonants líquides*

2.2.5.1. Eliminació de *-r* en els infinitius

Fenomen molt important i consistent, que es produeix de manera generosa en la nostra zona, però que decreix, això sí, en les comarques veïnes del sud. A Collsacabra es produeix en contacte amb el pronom feble encapçalat per element consonàntic (gairebé en totes les ocasions, tant si aquest element és de caràcter líquid com si és sibilant). Exemples: *eixugâ-se*, *escoltâ-les* (GRFO, II, 43), *ficâ-s'hi* (GRFO, II, 29), *havê'l* (GRFO, II, 236), *mocâ-se* (ALDC, Santa Maria de Corcó), *senyâ-se* (ALDC, Santa Maria de Corcó).

2.2.5.2. Dissimilació entre líquides

Atribuïda a la semblança acústica i perceptual entre *l* i *r*, es dona en un grup no gaire extens de mots: *arcalde* (*alcalde*), *juriol* (*juliol*).

2.2.5.3. Repercussió de líquides

Fenomen ben conegut en català central, afecta certs mots d'ús freqüent: *catredral* (*catedral*), *tartrana* (*tartana*).

2.2.5.4. Canvi de *l* en *n*

Fandilla (*faldilla*), *munta* (*multa*).

2.2.6. Ensordiment de s

Afecta solament alguns mots concrets, hi influeix el contacte amb el castellà, però no exclusivament: bastant freqüent en el mot *ca[s]os* (especialment en boca de parlants d'edat).

2.2.7. Palatalització de s- inicial de mot

Es deu, en general, al matís fortament palatal que té en català la s moderna. Es tracta d'un fenomen que aquí, a Collsacabra, és molt notable, i afecta un grup considerable de mots, en què hi ha contacte entre aquesta consonant i una vocal alta (i o u), però també es pot produir en contacte amb [ə].

Sembla sistemàtic en el verb *sucar* (< SUCARE), que esdevé *xucar* a Collsacabra i al nord de la Plana de Vic; registrem també *xamfaina*, *xomicar*, *xotrac*, *xotraquejar*.

Hi ha certa vacil·lació en el cas de *xiuró* (*cigró*), que alterna amb *ciuró* i amb *ci-gró*. Encara més vacil·lació observem a *xerpoll* i *xerpolla* (del llatí SERPULLU, tret del grec *érpylon*), que conviuen amb *serpoll* i *serpolla*.

En el mot *sacotell* (derivat de *sac*), on hi ha contacte amb [ə], s'adverteix una lleu tendència a la prepalatalització, que no s'observa, en canvi, en el primitiu corresponent.

També hem observat vacil·lació en el mot *cirineu*, 'penitent que va encaputxat a les processons de Setmana Santa', però amb forta tendència a esdevenir palatal.

2.2.8. Eliminació de -s en contacte amb consonant

Característica que retrobem a la Garrotxa (cf. DomMont, 33), originada en fonètica sintàctica. Es tracta d'una de les característiques més destacades del nostre parlar, que consisteix en la tendència, no exclusiva del català continental, a eliminar la consonant -s final de mot quan està en contacte amb la consonant inicial del mot següent.

Es dona, i d'una manera força sistemàtica, en el cas del quantitatiu *més* (*una mica mé gros*) i en la partícula *pas* (*no l'he pa conegut; no teníem pa llum; no fa pa gaire temps hi va caure un home*, GRFO, II, 40). Coromines en dona una informació més detallada al DECLC (s. v. MES). En el sintagma *tres i quatre* ens consta, a més, que la caiguda de -s arriba a afectar el parlar rústic d'altres zones del català central on el fenomen no és tan viu com aquí.

2.2.9. Vocalització de *l* davant de consonant

Fenomen que a Collsacabra té un gran relleu. El canvi és degut al caràcter fortament velar de la *l* implosiva catalana, facilitat per la gran semblança articulatòria i perceptual entre *l* i *u*. La nostra toponímia ja en dóna uns quants testimonis: *l'Aubert*, *les Baumes*, *Montcau*, *Puigsacau*, etc. En el nostre cas és versemblant que aquest canvi (de *l* en *u*) hagi estat afavorit, ajudat, per la migració gascona del segle XVII, atès que en occità aquesta tendència encara és més forta que en català.

En el parlar de la zona registrem les mostres següents: *aubeca*, 'capa de la fusta dels arbres, de color clar, situada dessota l'escorça'; *baubs* (*balbs*); *bauma* (*balma*, també al *DiariJG*, 100); *escaufar* (*escalfar*); *estauvis* (*estalvis*); *fauça* (*falça*). Per al mot *talp*, esdevingut *taup* de manera general, aquest és el tractament regular en tot el català central; relacionat amb aquest substantiu, registrem, a Rupit, *rata taupinera*.

El mateix canvi consta que es pot produir en certes locucions vives en aquesta regió: *tenir les mans baubes* (registrada per l'ALDC a Santa Maria de Corcó), *anar a les paupentes* (DCVB: Garrotxa), però també *anar a les paupes* (Rupit), usada per Jacint Verdaguer.

Per fases, fent un recorregut més llarg, es pot arribar a *u* com a solució final, és a dir, havent fet el primer pas [ə] > [əw]. Fàcilment ocorre això amb el mot *albergínia*, esdevingut *ubergínia*, i fins amb el verb *albirar*, esdevingut *ubirar*. Treta del *DiariJG*, tinc apuntada la forma «aubiràvem» (55); també a GRFO, II, 232.

2.2.10. Manteniment de *n'r* i *l'r* etimològics

Es tracta d'un fenomen molt característic del dialecte rossellonès i de certes zones del català septentrional de transició (cf. DomMont, 32). Entre els informants que nosaltres hem entrevistat no es dóna sinó ocasionalment i només de manera sistemàtica en alguns mots concrets, com ara *tendre*, mantingut en *tenre* (< TENERE), sense *d* adventícia, i ocasionalment, com diem, en algunes formes verbals, com ara *volria* (< VOLERE-IA), o en alguna locució, com ara *dimecres de cenra* (de CINERE), on la solució sense *d* epentètica té una considerable extensió, àdhuc entre parlants de mitjana edat.

A hores d'ara, doncs, cal dir que el reforçament amb *d* dels grups *n'r* i *l'r* tendeix a consolidar-se absolutament en aquesta regió i que les formes antigues sense *d* epentètica només sobreviuen com a solucions arcaiques i representen una fase més antiga de la nostra història.

2.2.11. *Manteniment excepcional de -r a final de mot*

Hi ha el cas especial del mot *por* (< PAVORE), que Pere Font, nascut a Susqueda (l'informant més productiu del GRFO), pronunciava sempre amb la consonant etimològica final; i així ho palesen les transcripcions dels seus textos orals (entre d'altres, II, 44).

Per a aquest mot concret el manteniment de *-r* ja havia estat observat per Joan Coromines (DECLC, s. v. POR) a Sant Pol de Mar, on, a més, els pescadors de la vila practicaven el reforçament per mitjà de *-k*.

Aquesta és una dada que nosaltres no hem pogut confirmar en les observacions que hem fet a Collsacabra. Ara bé: el GRFO encara dóna notícia, en el seu volum dedicat al cançoner de Rupit i Pruit, d'altres formes, sobretot infinitius verbals, que eventualment presenten *-r* en posició final de mot: *color, estar, flor, plorar, posar, quedar, ser, sopar*. Per interpretar aquesta informació cal comptar, però, amb el fet que les dades procedeixen de textos reproduïts i transmesos per via oral i que, per tant, el grau de fixació del model conservador de llengua d'aquells textos podria haver afavorit la persistència de *-r*.

Nosaltres, pel nostre compte, no hem pogut constatar gran cosa d'això. Però podem afegir-hi, tanmateix, el cas de certs plurals terminats en *-rs*, on també hem constatat el manteniment de *r* etimològica (consonant que habitualment, en aquest context, no es fa sentir en català central). Ho hem vist en les formes *madurs* (que jo registro al mas el Jonquer) i *tambors* (GRFO, I, 162).

És remarcable el cas de *madurs*, on la *r* ferma se sent (o se sentia), segons la informació facilitada per Joan Coromines, en una àrea prou àmplia que aquest autor situava (DECLC, s. v. MADUR) al Rosselló i a la part adjacent del bisbat de Girona, on la presència d'aquesta consonant final s'explicaria pel fet que també era sensible la *-r* final de *dur*, mot amb el qual s'establí una relació d'antonímia.

Diguem, finalment, que en altres zones del català central hem registrat així mateix algunes mostres excepcionals i ocasionals de *-r* sensible: *presumir* i *major* (en el sintagma *carrer Major*), enregistrats a Prats de Lluçanès, i *barallar*, a la vila de Torelló.

2.2.12. *Manteniment excepcional de -t final etimològica*

Ho hem observat en un dels nostres informants de Tavertet, sistemàticament en el sintagma *molt eixut* (*ha fet un any de mol[t] eixut*) i s'ha de veure com una reminiscència de la *-t* final que els parlars del dialecte central han tendit a eliminar en el grup final *-lt* corresponent a *-LT* etimològic; en la mostra que oferim el manteniment de *-t* és afavorit, diria jo, per l'efecte harmònic que es produeix amb la *-t* final del mot següent.

En el temporal *quan*, que alguns parlants pronuncien afegint-hi *-t* final (*quan[t] era jove*, Tavertet), aquesta *t* no és el record d'una *τ* etimològica llatina sinó el resultat d'un moviment analògic del període medieval esdevingut com a reacció a la caiguda històrica que massivament va produir l'eliminació de *-t* final dels grups *-LT* i *-NT* en català central. En els parlants a què ens referim aquesta *-t* és solament sensible quan aquest mot va seguit de formes del verb *ser* que presenten vocal inicial.

2.2.13. Iodització o ieisme històric

Ens referim al fenomen històric que en els mots que contenien els grups llatins *C'L*, *G'L*, *LY* va produir el resultat *[j]* (i no *[ʎ]*), que il·lustren les formes *ui* (*ull* < *OCULU*), *reia* (*rellà* < *REGULA*) i *paia* (*pallà* < *PALEA*). Aquest desenvolupament lingüístic és una particularitat que afecta el català central i el baleàric, tot i que en aquest darrer dialecte no ha estat objecte de desestimació social com ho ha estat en el dialecte central, sobretot, com sabem, a la pressió d'un model de llengua, primerament difós des de les ciutats, que menysté les solucions ieistes i les atribueix a un nivell de llengua amb connotacions de rusticitat. Aquest és, doncs, el motiu principal de la regressió d'aquest tret.

D'acord amb la descripció que en fa el professor Joan Veny (2002, 32), l'àrea ioditzant del català continental «resta encerclada *grosso modo* entre la costa i les contrades del Penedès, el Solsonès, el Berguedà i, al Nord, una línia que s'apropa a la frontera política amb França (gran part de l'Alt Empordà, però, no és ieista)».

Amb tot i això, i bé que es tracta, com hem dit, d'un tret lingüístic clarament recessiu en les zones urbanes del català central, cal dir que a Collsacabra és encara un fenomen plenament vigent.

Afegim a tot això un altre factor, constatat més recentment, relacionat amb les actituds dels parlants davant dels fenòmens lingüístics: el fet que aquí, a Collsacabra i en altres punts de la regió de Vic, s'observa una certa tendència (entre parlants de diferents edats, amb un nivell de formació considerable) que els porta a restaurar o mantenir «voluntàriament» les formes que contenen la solució ieista amb l'afany de produir una expressió rica i genuïna. Aquests parlants actuen, en això, amb una relativa consciència del valor distintiu que representa la variació interna de la llengua, i de vegades contraposadament a la uniformització introduïda sota l'impuls de l'estàndard escolar i dels grans mitjans de comunicació, o bé tenint com a referència negativa «el parlar barceloní», al qual s'oposen amb arguments variats, perquè el veuen, en les opinions metalingüístiques que manifesten, com un parlar empobrit, corromput, o massa afectat pel contacte amb el castellà.

Convé remarcar, malgrat tot, que en certs mots el resultat ioditzant és fix i, fet i fet, conegut com a única forma en curs en la nostra zona: ocorre això, per exem-

ple, amb el mot *fiol* (< FILIOLUS), el qual també figura amb solució ieista a l'ALDC (Santa Maria de Corcó) i és aquest, en fi, el resultat habitual no solament a Collsacabra sinó també a tot el català central, comptant-hi la ciutat de Barcelona, on es mantenen (cf. Veny, 2002, 32-33) formes com ara *uial* (*ullal*), *ceies* (*celles*), *assoleiat* (*assolellat*), que en realitat constitueixen un testimoni atge eloqüent d'una primitiva etapa ieista, confirmada per la documentació medieval i per alguna mostra de la toponímia barcelonina.

En el mateix sentit, cal dir que altres formes, com ara *jonoï* (< GENUCULU) o les diverses formes del verb *treballar*, en la nostra zona tendeixen a presentar-se molt extensament, i per tota la regió de Vic, molt sovint amb aquesta solució ieista, de manera que en aquests casos l'alternativa lleista queda superada per la ieista, com ho palesa el recent estudi de Dolça Albert (2003), referit a la vila de Taradell (les Guilleries d'Osona).

És veritat, tanmateix, que es veuen vacil·lacions en els resultats obtinguts per diferents mitjans. I així l'ALDC dóna les dues solucions *cabeis/cabells* (Santa Maria de Corcó); i quelcom de semblant crec que es produeix per al cas de *ulls / ui*, on la locució *aclucar els ulls* (Santa Maria de Corcó) porta el resultat lleista (és a dir, [ʎ]), mentre que la mateixa font (Santa Maria de Corcó) ens dóna, en canvi, la solució ieista per a *brossa a l'ull* i *farda a l'ull*. Tot i que no queda ben confirmat per les dades que acabem d'aportar, hom ha apuntat la possibilitat que la solució ieista tingui en les locucions molt fixades més probabilitats de mantenir-se.

Dit això, oferim a continuació una llista breu de formes ieistes de les que hem aplegat en la fase de recollida de dades, que presentem d'acord amb la classificació que han fet servir altres autors d'estudis monogràfics (cf. Riera, 1993, 50-55).

De LY:

ai (*all* < ALLIUM), *ceia* (*cella* < CILIA; ALDC, Santa Maria de Corcó), *fiol* (*fillol* < FILIOLUS), *paia* (*palla* < PALEA), *païssa* (*pallissa*; ALDC, Santa Maria de Corcó), *paiús* (*pallús*), *taiar* (*tallar* < TALEARE), *trebaiar* (*treballar*, del llatí vulgar *TRIPALIARE, tret de TRIPALIUM, 'antic instrument de tortura').

Advertim, però, que el mot *pallús* presenta dues realitzacions possibles segons quin sigui el significat que hom li dóna: si té el significat de 'rebuig de la palla' es realitza *pa[j]ús*, i en canvi si significa 'enze, beneit' veiem que presenta la realització *pa[ʎ]ús*.

De C'L:

Formes que contenen els segments *all*, *alla* (de -ACULUM, -ACULA): *buscai* (*buscall*, ALDC, Santa Maria de Corcó), *badaiar* (*badallar*, ALDC, Santa Maria de Corcó), *daiar* (*dallar*, GRFO, I, 47, de la cançó «Els dallaires»), *devessai* (derivat de l'antic *devessar*), *eixermaia* (*eixermalla*, postverbal de *eixermar* < EX-EREMA-

RE), *escurai* (*escurall*), *estenaies* (*estenalles*), *estrenyotai* (*estrenyotall*, GRFO, II, 53), *fregai* (*fregall*), *gansaia* (*gansalla*), *magai* (*magall*), *manxai* (*manxall*, ALDC, Santa Maria de Corcó), *mirai* (*mirall*), *plomai* (*plomall*), *primai* (*primall*), *retai* (*retall*), *ventaiada* (*ventallada*), *xaragai* (*xaragall*).

Formes que contenen els segments *ell*, *ella* (de -ICULUM, -ICULA): *abeia* (*abella* < APICULA), *oreia* (*orella* < AURICULA), *parei* (*parell*), *solei* (*solell* < *SOLICULUS), *soleia* (*solella*, GRFO, II, 187), *vermei* (*vermell*; però solució no ioditzada a l'ALDC, Santa Maria de Corcó).

Formes que contenen els segments *ill*, *illa* (de -ICULUM, -ICULA): *llentia* (< LENTICULA), *venci* (*vencill* < *VINCICULU, de VINCIRE), cas semblant a *fiol* (< *fiol*), on l'element aproximant que va resultar de la iodització històrica ha acabat essent absorbit per la vocal palatal contigua. Aquest resultat, a més, ha produït l'alteració del plural corresponent, que ha quedat sotmès a la pauta dels substantius que contenen l'anomenada *n* subjacent, de manera, doncs, que *venci* fa el plural *vencins*.

Formes que contenen els segments *oll*, *olla* (de -UCULUM, -UCULA): *clofoiotes* (derivat de *clofolla*), *grumoi* (*grumoll*), *jonoï* (*genoll*, ALDC, Santa Maria de Corcó), *pessigoies* (*pessigolles*), *rostoi* (*rostoll*) i la locució *de joneions*.

Formes que contenen el segment *ulla*: *aguia* (*agulla* < ACUCULA, ALDC, Santa Maria de Corcó).

Entre d'altres, són analògics *tovaió* (*tovalló*, de *tovalla* < germànic THWAHLJO), *raia* (*ratlla*; les dues solucions a l'ALDC, Santa Maria de Corcó), *uials* (*ullals*, ALDC, Santa Maria de Corcó).

De G'L:

Un sol cas: *reia* (*rellà* < REGULA).

D'aquest fenomen hi ha, a més, testimonis abundants en la toponímia del país: *l'Aguiola de Rupit* (GRFO, II, 189), *l'Aguiola de la Tuta, Monteis*. I així mateix en antroponímia: «en Campeias» (*DiariJG*, 36).

Apuntem, finalment, que s'han de considerar analògiques les formes que hom dóna a certs topònims de fora de Collsacabra: *Centeies*, *Granoiers*, *Sant Feliu de Paierols* (GRFO, II, 43, 206), *Toreió*, entre d'altres.

2.2.14. Relaxament de [ʒ]

Produeix el canvi de [ʒ] en [j]. Fenomen residual que afecta majorment el català occidental (especialment el pallarès, cf. Veny, 2002, 97-98), però que també ha estat documentat en àrees del català central (Berguedà, Lluçanès); les mostres que tinc de Collsacabra corresponen a les transcripcions del GRFO: *pu[j]ar*, 'pujar' (GRFO, II, 27, 54); GRFO, II, 172: ...*puia al cim de la pomera*... I se'n troben en

les referències toponímiques: *Salt de la Puialrassa* (GRFO, II, 185). El mateix canvi el veiem reflectit en les grafies del *DiariJG*, 110: «en Puïol de Toralló».

2.2.15. *Inserció d'element antihiatàtic*

Aquest fenomen consisteix en la inserció d'un element consonàntic amb el qual s'evita la formació d'hiatus. L'element inserit és de tipus aproximant i apareix en posició intervocàlica. Es veu això en mots patrimonials, com ara *graiella* (*graella*), *ideia* (*idea*), *paiella* (*paella*), *teiatre* (*teatre*). Però també en l'adaptació de certes formes manllevades del castellà, com ara *empleiar* o *monteia*. I així mateix en verbs genuïns, com ara *agrair*, *beneir*, *proveir*, que solen produir formes com ara *agraieixo*, *beneixen*, *proveix* (GRFO, II, 32).

En algun cas hom troba una aproximant de tipus velar com a element inserit: *veguí* < VICINUS (registrat al mas el Jonquer i a l'Esquirol). Aquest és, però, un resultat inesperat que no es correspon amb l'evolució fonètica regular, i crec doncs que no té res a veure amb la variant conservadora, arcaica, *vesins* (amb *s* sonora), que es troba a les Balears i en zones del català continental. En aquells indrets, la *s* sonora continguda en les formes *vesí* i *vesins*, arcaïtzants, hi és continuadora de la -c llatina, mentre que la nostra variant s'hauria d'explicar, si de cas, com un canvi més modern, potser induït, tal com se suggereix aquí, per la necessitat d'impedir la formació de l'hiat.

També es pot produir inserció antihiatàtica en el nivell fonosintàctic, on s'observa, amb gran regularitat, la solució *iera* (*era* < AREA), originada en el context *la + era*. Aquest resultat, general en aquesta comarca, arriba a ser, al nostre parer, un dels trets més destacats de la fonètica local de què tractem. També el registra el GRFO, II, 102.

3. Morfosintaxi

3.1. MORFOLOGIA NOMINAL

3.1.1. *Substantius*

3.1.1.1. El gènere

En general, el tractament del gènere segueix en aquesta zona la pauta de la llengua normativa i de la majoria del català central. El mot *fred*, que en rossellonès (cf. Veny, 2002, 49) i a la Garrotxa (cf. DomMont, 35, 102) és tractat com a femení, a Collsacabra, en canvi, em consta que manté el gènere masculí. Semblantment, els mots *pols* i *sang* (que el rossellonès fa masculins) són femenins a Collsacabra i a la Plana de Vic.

El mot *front* (femení en altres regions del domini) és fixament masculí a Collsacabra (ALDC, Santa Maria de Corcó: *front pelut*, ‘front estret’), i també ho sol ser, malgrat la influència del castellà, el mot *costum*.

Els mots substantius terminats en *-or* (i doncs relacionats amb substantius llatins en *-ōRE*) han passat del gènere femení que tenien en llatí al masculí del romànic actual. Ocorre això en tot el català central, en mots com ara *amor* o *dolor*, dels quals no tinc notícia que conservin el gènere femení a Collsacabra. Constatem, això sí, que el mot *rigor* el mantenia en els textos privats del *DiariJG*: per exemple, «tanta rigor» (104).

Com en la resta del català central, els noms d’arbres, que en llatí tenien gènere femení (Moll, 1991, § 254), han esdevingut generalment masculins a Collsacabra, llevat dels terminats en *-A* (com és ara *aulina* < *ILICINA*).

El mot *sarment* (del llatí *SARMENTUM*) canvia el gènere masculí que tenia en llatí pel femení, fet que queda confirmat per la toponímia del país, on hi ha, entre d’altres, la coneguda *casa de la Sarment*, el *cingle de la Sarment* o el *grau de la Sarment*, tot això recollit en el llibre de toponímia de Borbonet i Sanglas, de

l'any 1999. Així mateix ocorre a la Garrotxa (DomMont, 148), on *sarment* és generalment femení.

En relació amb aquest darrer mot cal indicar, però, que l'assignació de gènere s'ha fet de manera diversa en l'àmbit del nostre domini lingüístic, i en vista d'això la normativa ha acabat considerant tan bona l'assignació de gènere masculí com la de gènere femení.

El mot *remolatxa* (manllevat de l'italià *remolaccio*) és tractat com a masculí per alguns dels nostres parlants: *els taiàvem el coll dels remolatges*; i fins amb canvi de terminació: *els tais de remolatxo* (GRFO, II, 29).

El substantiu *pinte*, 'eina usada en l'activitat del batre per espolsar el pallús de l'era', adopta aquí el masculí, mentre que el substantiu *pinta*, femení, fa referència a l'eina que hom fa servir per endreçar els cabells'. Provenent del llatí *PENCTINE, el resultat inicial fou *pinte*, masculí, en català antic (amb plural *píntens*, i després *pintes*); i sortí també d'aquí el femení analògic *pinta*, amb la qual cosa tenim avui un duplicat *pinte/pinta*, basat en la distinció de gènere, que permet comunicar significats diferenciats; això darrer sembla que també és efectiu en altres àrees del domini (DECLC, VI, 545-546) amb especialitzacions diverses.

En les relacions de parentiu hi ha el cas de *gendra*, feminització de *gendre* (del llatí GENERU), ja recollit pel DCVB per a la vila de Sant Feliu de Pallerols (terme de la Garrotxa a tocar de Collsacabra). Segons la informació complementària que ens ofereix l'ALDC (Santa Maria de Corcó), la *jove* és la dona de l'hereu, mentre que la *gendra* és la dels altres fills.

Apuntem, finalment, el cas del femení *pabordessa*, usat per Jordi Sanglas, 1989, 111, forma que, segons el DCVB, és coneguda en rossellonès, al Ripollès i a l'Empordà.

3.1.1.2. El nombre

Com en altres àrees del català oriental, a Collsacabra es conserven alguns antics plurals en *-ts*, que nosaltres hem registrat en sessions de conversa i en les respostes de qüestionaris. Vegem-ne, doncs, uns quants exemples: *bateits* (*bateigs*), *boits* (*boigs*, també recollit així, en la solució antiga, a l'ALDC, Santa Maria de Corcó), *faits* (*faigs*), *gaits* (*gaigs*), *goits* (*goigs*, també a l'ALDC, Santa Maria de Corcó), *puits* (*puigs*), *safareits* (*safareigs*).

Relacionat amb aquest tipus de plural hi ha el cas, molt interessant, del mot *poits* (que ja figura al *DiariJG*, 84: «totes las poyts»), plural de *post* (< POSTE), que es tracta d'un plural analògic creat seguint el model de *boit*, *boits*.

Versemblantment, el singular *poit*, que també sentim a Collsacabra, hauria estat per analogia elaborat partint del plural *poits*. Tot plegat ha estat recollit per l'ALDC a Santa Maria de Corcó.

Apuntem, a més, els plurals, força habituals, amb *-n*, en mots que, tenint *-r* muda final per al singular, produeixen un plural seu prenent una *-n* subjacent no etimològica: *altans*, *pilans*, *rectons*. Són ultracorrectives, per tant, les formes *guà* (*guant*), *muntà* (*muntant*), que trobem a Collsacabra i en altres indrets del català central.

Diguem, per acabar, que el singular *fems* (*el fems*), que encara sentim en alguns parlants de Collsacabra (i que trobem consignat a GRFO, II, 160) i en altres punts de la diòcesi de Vic, s'ha d'explicar tenint present que la *-s* final d'aquest mot es correspon amb una *s* etimològica del mateix singular llatí (és a dir, del llatí clàssic *FIMUS*) que la majoria dels parlants actuals de la llengua han acabat reinterpretant com a marca de plural.

3.1.2. *Adjectius*

Entre els adjectius és viva la tendència a formar femenins analògics en el cas de mots que de bon origen tenien una sola terminació de singular; entre d'altres, hem recollit els exemples següents: *amarganta* (ALDC, Santa Maria de Corcó), *bullenta*, *capaça*, *dèbila* (ALDC, Santa Maria de Corcó), *diferenta*, *eleganta*. També n'hi ha mostres als textos del *DiariJG*: «sofisienta» (117).

3.1.3. *Articles*

Per al masculí singular, la forma *el* (< *ILLU*) és la modernament usada en el català de la diòcesi de Vic. Amb el mateix origen hi ha, però, la forma arcaica *lo*, que és manté en expressions diverses: *qui-sap-lo*, *tot lo dia* (GRFO, II, 60), «tot lo món» (*DiariJG*, 104), que hom encara pot sentir en moltes zones del català central.

Molt característica de Collsacabra és la locució ponderativa, de caràcter intensiu, *de Déu lo Pare*, que també han registrat els col·legues del GRFO: *una riota de riure de Déu lo pare* (II, 39); *un tai de pedra de Déu lo pare* (II, 77). Sentim aquesta locució encara entre parlants força joves, també al terme de Santa Maria de Corcó: *un paiat de Déu lo Pare*.

Troblem, encara, altres indicis d'aquesta forma antiga de l'article masculí en algunes transcripcions del GRFO, on la presència d'aquesta variant resulta afavorida per factors de fonètica sintàctica (Badia, 1981, § 136, iv): en els sintagmes *lo atre* (II, 176) i *lo un* (II, 171). També n'hi ha testimonis contemporanis en el volum de cançons publicat pel GRFO, I, 65: *lo ca*, *lo llop*.

3.1.3.1. *L'article salat*

Correspon a les formes *es*, *sa*, *s'* (plural *es*, *ses*), procedents del llatí *IPSU*, *IPSA*, i és viu i plenament usat a les illes Balears (on va ser transportat pels catalans que

repoblaren aquestes terres al segle XIII), però a Collsacabra solament es manté, fossilitzat, en la toponímia. N'hi ha mostres molt abundants: *Collsacabra* (que nosaltres fem servir per identificar la comarca de què tractem), *Capsamata* (al sector de Falgars), *Puigsespedres* (Santa Maria de Corcó), *Sesgueioles* (Rupit), *Collsavenc* (Tavertet). D'aquests topònims n'hi ha, a més, que corresponen a masos en estat ruïnós, gairebé oblidats, que mostren també aquesta aglutinació: *Sespluga* (Parés, 2001, 342), *Collsagorga* (Parés, 2001, 478).

En el català continental l'article salat es manté avui amb un cert vigor al terme de Cadaqués, a Tàrbena (al País Valencià) i de manera molt residual en alguns indrets de la costa catalana entre els rius Ter i Tordera.

A Collsacabra és viva, com en una gran part del domini lingüístic, l'expressió *el sendemà*, on l'article salat ha quedat fossilitzat, ja sense valor gramatical, aglutinat al substantiu al qual antigament determinava. També es troba al *DiariJG*, 59: «...partíran lo sendemà de St. Joan».

3.1.3.2. L'article personal

Les formes d'aquest article (*en* per al masculí: *en Joan*; *la* per al femení: *la Maria*; però *l'* davant de nom encapçalat per vocal: *l'Enric*) coincideixen amb les que trobem a les terres veïnes de la Plana de Vic i la Garrotxa. La forma de femení *na*, que encara apareixia al *DiariJG* (46: «na Torra del Congost»; 48: «na Magdalena»; 49: «na Maria Collella»), ja no és viva a Collsacabra, per bé que, com sabem, encara ho és a les Balears, on s'usa de manera general.

3.1.4. Pronoms personals forts

Hi tenim les mateixes formes que trobem en la resta del català central.

Primera persona: *jo / mi*, *nosatres*, *nosaltres*, *nosatros*.

Segona persona: *tu*, *vosatres*, *vosaltres*, *vosatros*, *vós*.

Tercera persona: *ell*, *ella*, *ells*, *elles*, *vostè*, *vostès*.

Mereix un esment especial la forma *jo* (< EGO), que entre els meus informants sol presentar-se en la forma relaxada, és a dir, en la realització [jó], que ja existia (segons el DECLC) en temps medievals. La mateixa realització es troba reflectida al *DiariJG*, 50: «io li tinch...».

Pel que fa referència a les formes de tercera persona (llevat de *vostè*, *vostès*), cal recordar allò que ja hem indicat en l'apartat de fonètica en relació amb el timbre de la vocal tònica, que sol ser, com dèiem allà, generalment oberta, bé que en ocasions també és possible sentir la solució amb *e* tancada (tal com ho recull l'ALDC, Santa Maria de Corcó).

3.1.5. *Demonstratius*

Com en la resta del català central, els demostratius assenyalen només dues terminacions locals: *aquest*, *aquesta*, *aquests* (*aquestos*), *aquestes*, per a la proximitat, i *aquell*, *aquella*, *aquells*, *aquelles*, per a la llunyania. En la forma *aquest*, masculí singular, es perd la *s* del radical, que tanmateix pot reaparèixer davant de certs mots encapçalats per vocal: *aquest home* (ALDC, Santa Maria de Corcó).

L'existència de les formes també reforçades *aqueix*, *aqueixa*, *aqueixos*, *aqueixes*, encara usades per certs parlants de Collsacabra, sembla que no alteren l'esquema anterior i, de fet, solen expressar proximitat: *No es fan càrrec de lo que hem passat en aqueixos pobles*. També es troben al *DiariJG*, 37: «aqueixas».

Són arcaics, en canvi, *eixo*, *eixa*, formes no reforçades que registra el GRFO: *eixa pobra dona* (11, 40); també és arcaic el demostratiu *est* que trobem al *DiariJG*, 81: «est terma».

3.1.6. *Possessius*

Són els mateixos que en la resta del català central, però hi són possibles, com en el català septentrional, les formes de femení *meu*, *teu*, *seu* (*la meu germana*, *la teu mare*, GRFO, 1, 80), i encara la forma arcaica *sua*, coneguda en terme de Rupià, reportada per Miquel Banús: *la sua dona*, *la sua mare*, que així mateix trobem al *DiariJG*: «...de la sua fi astich molt alegra» (114), «...y quant la sua moneda és pasada prop Rosas són axits los castellans...» (67).

En la llengua viva no ens consta, en canvi, la forma arcaica *mia*, que ha estat reportada a Sanglas, 1989, 35, on es reproduceix, de l'any 1846, un edicte de l'alcaldia de Tavertet que l'incorpora a tall de fórmula un xic fixada: «A fi de cumplir la mia obligació...». D'aquesta forma hi ha més informació a Coromines, DECLC, s. v. JO. Igualment es troba al *DiariJG*, 35: «...va morir la mia mara...».

Tampoc ens consta la forma *llur*, que en la llengua literària s'usa per a la idea de pluralitat de posseïdors, i de la qual nosaltres no hem recollit cap mostra, tot i que sí en donen alguna els col·legues del GRFO, 1, 29: *Però el seu pare i la seu mare no deixen de fer llur via*.

Són relativament poc usats els possessius àtons del tipus *mon*, *ma*, que ocasionalment serveixen per acompanyar certs noms de parentiu. Cal dir, a més, que *mon*, *ton*, *son*, solen tenir *o* tancada a Collsacabra, com a la Plana de Vic (cf. Vilà, 1989, 62), i així mateix consta, expressament indicat, en les transcripcions del GRFO: *son pare* (1, 51), *son germà* (1, 164-165).

3.1.7. *Quantitatius*

Entre els numerals cardinals, que en general coincideixen amb els de la resta del català central, cal destacar les formes del tipus *dotze centes* (*mil dues-centes*), sovint usades per al recompte de diners, que registrem en terme de Rupit.

Tot i que consta que van ser usades en la nostra zona, són actualment desconegudes les formes del tipus «desaset» (*disset*, *DiariJG*, 33, 49), «desavuit» (*divuit*, *DiariJG*, 35), «desanou» (*dinou*, *DiariJG*, 46), que el DCVB (s. v. DINOU) atribuïa al dialecte rossellonès (cf. Veny, 2002, 50) i a zones septentrionals del català central com ara la Baixa Garrotxa (en concret, el terme veí de Sant Feliu de Pallerols).

Entre els numerals ordinals, consta a l'ALDC (Santa Maria de Corcó) que hom fa servir la locució *segon de rader* (*segon de darrer*) per referir-se a la penúltima posició.

Destaquem, a més, la solució antihiàtica que ens ofereix el cardinal femení *dues*, el qual es presenta, com en la resta del català oriental, fixament en la forma *dugues* (també recollida a GRFO, I, 37), amb inserció, com es pot veure, d'un element de tipus velar per impedir la formació d'hiatus.

Per als quantitatius *massa* i *prou*, invariables en la llengua literària, la llengua viva de Collsacabra tendeix a elaborar, com la resta del dialecte central, formes de plural analògiques: *masses* i *prous*.

3.1.8. *Pronoms febles*

Per conservadorisme tenim aquí, com en altres regions del domini, l'ús generalitzat de les formes plenes dels pronoms febles davant de formes verbals encapçalades per consonant. Com és conegut, aquest tractament no és exclusiu del subdialecte gironí, car també es dona en molts parlants del Berguedà, el Lluçanès i el Moianès (cf. Riera, 1993, 70), tot i que no tan sovint a la Plana de Vic.

Exemples: *segons me va dir ell; era allà on se reunien; no sé com se pot passar un dia de maig; tot plegat te quedaran foses* (GRFO, II, 28); *se te tornaran com un serpent* (GRFO, II, 28); *sempre ne solièm plantâ-ne* (GRFO, II, 83); *hi ha la bona i la dolenta que se combaten* (GRFO, II, 133).

3.1.9. *Productivitat del sufix diminutiu -ic*

Aquest sufix és, com sabem, molt viu en els parlars septentrionals del continent, especialment al Rosselló i a l'Alta Garrotxa (cf. Veny, 2002, 39), però la seva productivitat s'estén més avall, cap al sud de la Garrotxa i a Collsacabra, i doncs ja enfalcat en terres de la diòcesi de Vic, on manté una moderada vitalitat.

És una prova d'aquesta vitalitat, que antigament devia ser més acusada, el fet que aquest sufix aparegui de manera abundant en la formació de certs topònims de Collsacabra; entre d'altres, podríem esmentar els següents: *el Cap de Mort de la Collarica* (Parés, 2001, 268), *Caselliques*, *la Casica* (edifici a tocar de la masia de Monteis, al terme de Tavertet), *el coll de la Finestrica*, *les Fontiques* (font del terme de Tavertet, recollit a Borbonet i Sanglas, 1999, 155), *Novelliques*, *el grau de la Serrica* (Parés, 2001, 266) i *el Sot dels Rouricons* (*DiariJG*, 49). Ens consta, a més, el mas enrunat de *les Planiques* (Parés, 2001, 274) i les cases de Rupit conegudes com a *can Llorencic* i *can Pastoríc*.

De la llengua viva de Collsacabra tenim registrades les formes següents: *canic* (derivat afectiu de *ca*, 'gos'), *melica* ('essència de la mel', *la gerra de la melica*), *feixica*, *mossiquet* (GRFO, II, 111), *pobric* (també reportat pel GRFO, II, 37, 182, 247), *quintanic* (Borbonet i Sanglas, 1999, 44), *quintanica* (GRFO, II, 82), *rostic* (de *rost*), *torricons* (també a Sanglas, 1993, 77), *vessanica*. El mateix sufix figura igualment en certes locucions, pròpies del llenguatge afectiu, molt usades en aquesta comarca i fins en àrees contigües: *fer carica*, *fer les envegiques*.

3.2. MORFOLOGIA VERBAL

Els fets més característics de la morfologia verbal de Collsacabra tornen a posar-nos davant d'una evidència inqüestionable: les grans afinitats que hi ha entre el parlar d'aquesta zona i el de les terres veïnes de la Garrotxa i Girona, més pronunciades en aquest aspecte de la morfologia verbal que en la morfologia nominal (que potser presenta, com acabem de veure, una imatge més homogènia dins el conjunt del català central).

3.2.1. Primera persona del present d'indicatiu

Remarquem, en primer lloc, que la terminació *-[u]* dels verbs de la primera conjugació, pròpia del català central (*jo cant[u]*; cf. Veny, 2002, 26), és la que caracteritza el català de Collsacabra, amb la particularitat que aquesta terminació rep sovint el reforç d'una consonant oclusiva (generalment *[k]*, i no tan sovint *[t]*). En la nostra zona tenim, doncs, formes del tipus *càntoc* (o bé *càntot*).

En aquest punt és clar que hi ha una gran coincidència entre el nostre parlar i el de la Garrotxa (DomMont, 37) i alhora un cert distanciament respecte del parlar de la Plana de Vic, on no em consta que mai s'hagin tingut com a pròpies aquestes variants reforçades.

Exemples que recollim de Collsacabra: *arríboc*, *bàixoc*, *cómpoc* (GRFO, II, 123), *covídoc* (GRFO, I, 46), *demànoc*, *gòsoc* (GRFO, II, 55), *sèmbroc*, *sèmbrot*. Aquesta mena de reforç, que també apliquen certs informants joves i encara al-

guns infants, no solament pot aparèixer en verbs de la primera conjugació sinó també, per bé que de manera excepcional, en verbs de les altres conjugacions: *complèixoc* (GRFO, II, 247).

Tot amb tot, sembla que aquest tractament de reforç és recessiu i, doncs, lentament tendeixen a imposar-se les formes no reforçades, que són les pròpies de la majoria del català central.

Deixem de banda aquest fenomen general i apuntem a continuació algunes solucions arcaïques que afecten igualment la primera persona del present d'indicatiu.

També del Collsacabra estricte, hem aplegat, per mitjà de la presentació de qüestionaris, formes conservadores, excepcionals en català central, en què la primera persona d'aquest temps verbal pot aparèixer, com en la llengua antiga, mancada de desinència (és a dir, sense incorporar encara la -o final, fonèticament [u], a què ens acabem de referir).

Molt coneguda de nosaltres hi ha, a tota la regió de Vic, les formes *encoman* i *acomán* (dels verbs *encomanar* i *acománar*, respectivament) que figuren, de manera realment formulària, en l'oració «A Déu m'encoman», que anys enrere, fins a mitjan segle xx, hom resava abans de gitar-se.

Aquesta solució arcaica es pot presentar en verbs que històricament han acabat d'introduir la -o final d'aquesta primera persona en època molt més tardana que la resta de verbs. S'esdevé això en verbs de radical velaritzat com ara *plànyer* (< PLANGERE), que a Rupit em diuen que pot fer *jo planc*, és a dir, [plán], i més sovint encara —així ens ho indiquen al mateix lloc— en el cas del verb *munyir* (< MUNGERE), que pot fer *jo muny*, palatalitzat en -[ɲ].

Quelcom de semblant es pot dir dels verbs en -sco (Badia, 1981, § 152), dels quals sabem que no acabaren de generalitzar la -o final de la primera persona del singular característica del català central fins a època relativament recent (Pérez Saldanya, 1998, 97-113). Del Collsacabra estricte, doncs, s'observen les formes *meresc*, *patesc* (*patesc de mal de cap*), que hom considera ja residuals.

I en altres verbs, a Rupit: *jo escup* (del verb *escopir*), *jo tem* (del verb *témer*).

És arcaic, en un altre sentit, el tractament que un dels nostres informadors aplica a la vocal rizotònica del verb *tenir* (< TENERE) en donar-li l'antiga forma *tenc* (en comptes de *tinc*, esdevinguda general en el dialecte central).

3.2.2. Present d'indicatiu del verb *ser*

El paradigma del verb *ser* té a Collsacabra aquestes formes: *sóc/som*, *ets*, *ès/és*, *som/soms*, *sou/sous*, *són*. El nostre parlar, en aquest punt, ens ofereix una fesomia realment variada, híbrida i tot, que l'acosta de manera considerable al català septentrional de transició però sense desprendre's absolutament de les formes que

són pròpies de la majoria del català central. Al capdavant, que un parlant empri unes formes o unes altres depèn en gran mesura de circumstàncies personals, de les relacions de parentiu i dels orígens particulars de cadascú. Una vegada més, doncs, queda assenyalada aquesta singularitat del parlar de Collsacabra: la seva condició de parlar de transició.

Cal dir, a més, que el segment final que figura en la primera i segona persones del plural (per exemple, *ja soms a cap de terme!*, GRFO, II, 133), amb *-s* indicant la categoria gramatical de plural, pot aparèixer en altres temps verbals i en altres verbs: *quants n'hems de venir?* (registrat al mas el Jonquer); *haviems fet*; *no hi érem*s. Aquest tractament és habitual a Girona i la Garrotxa (DomMont, 42).

3.2.3. *El verb anar*

És molt destacable, com a tret distintiu d'aquesta zona, l'ús de les formes de futur i condicional *irà*, *iria*, en el verb *anar*, que són les que de manera gairebé exclusiva trobem en els enregistraments de conversa: *ja veurem com irà*; *jo iré davant* (GRFO, II, 102); *te llesves i penses què iràs a fer*.

En aquest aspecte torna a haver-hi, com podeu veure, una gran coincidència entre el parlar de Collsacabra i el català septentrional de transició (cf. Veny, 2002, 51); i el contrast torna a ser evident amb la Plana de Vic, on les formes generalment usades són *anirà*, *aniria*.

3.2.4. *Imperfets analògics terminats en -via*

Com en el català septentrional de transició (cf. Veny, 2002, 39), són propis de Collsacabra (però particularment de la zona del Collsacabra estricte) els imperfets en *-via* de certs verbs de la segona conjugació (*coure*, *creure*, *jeure*, *riure*, *seure*, *treure*) que en llatí tenien *-D-* o *-C-* en posició final d'arrel.

Aquesta mena de verbs (als quals cal afegir el verb *córrer* per via analògica) poden presentar formes d'imperfet com ara *rivia*, *treviem*, amb /b/ no etimològica (cf. Adam, 2003), segurament elaborades d'acord amb el model *movia* (< *MOVEBAM*). A més d'aquestes que acabem d'esmentar, tenim registrades, del mateix lloc, les solucions següents: *sevia* (de *seure* < *SEDERE*, a GRFO, II, 52), o el paradigma sencer del verb *jeure* (o *jaure*), que ens donen en terme de Rupit: *javia*, *javies*, *javia*, *javiem*, *javiéu*, *javien*. També per altres fonts: *correvia el món* (GRFO, II, 52).

A Collsacabra, doncs, un verb com ara *creure* (< *CREDERE*) pot tenir el següent desplegament en l'imperfet d'indicatiu: *crevia* / *creia*, *crevies* / *creies*, *crevia* / *creia*, *creviem* / *crèiem*, *creviéu* / *crèieu*, *crevien* / *creien*.

Per a aquest verb en particular hi ha, a més, les formes arcaïques *cresevia*, *cresevia*s, *cresevia*, *creseviem*, *creseviéu*, *cresevien*, que hem registrat a Rupit (on ja són

considerades obsoletes) i en alguns punts de les Guillerries no gaire lluny de Collsacabra; també ens consten de la Garrotxa (DomMont, 39).

Tot i que no tan sovint, la inserció analògica de /b/ s'arriba a produir en les formes de present i de gerundi dels verbs que aquí hem esmentat. Segons aquesta tendència (Adam, 2003, 270-271), el verb *jeure* (o *jaure*) pot fer a Collsacabra el present d'indicatiu de la manera següent: *jac / jec, jaus / jeus, jau / jeu, javem, javeu, jauen / jeuen*. I semblantment en el verb *riure*: *ric, rius, riu, rivem, riveu, riuen*. En el gerundi tenim apuntades, de Rupit, les formes *javent i travent*.

Convé assenyalar, això no obstant, que aquestes formes analògiques conviuen amb les que són pròpies i generals del català central.

3.2.5. *El verb anar usat com a auxiliar*

Després d'aquests trets cal assenyalar un altre fet destacadíssim de la nostra morfologia verbal: en els temps de passat, l'ús gairebé exclusiu de les formes auxiliars *vares, varem, vareu, varen* (corresponents a les persones 2, 4, 5 i 6) que contenen *r* analògica (cf. Pérez Saldanya, 1998, 274) presa de les formes de l'antic pretèrit perfet sintètic (actualment desusat a Collsacabra), on aquesta *r* quedà associada a la idea de passat. Se sap, en fi, que el procés històric d'inserció d'aquest segment vibrant començà de produir-se cap a mitjan segle *xiv* i probablement s'inicià per la persona 6 (*varen*).

Aquest aspecte permet diferenciar d'una manera molt clara, amb poques esclatxes, el parlar de Collsacabra del de la Plana de Vic, on el procés que dèiem no s'ha consolidat i per tant hi ha, en aquest sentit, un polimorfisme acusat; cap al nord, per exemple (Manlleu, Roda de Ter, Torelló), ens consten diverses possibilitats: *vàrem, vam, vem* per a la persona 4.

3.2.6. *Infinitius reforçats*

Els infinitius del tipus *conèixere, créixere*, que reben el suport d'una vocal neutra final, esdevenen mots esdrúixols en àmplies zones del català septentrional. Aquesta tendència té, crec jo, una repercussió moderada en la nostra zona i, de fet, alguns parlants la consideren estranya al seu entorn lingüístic. Amb tot i això, n'hem registrat algun cas en terme de Tavertet i així mateix se'n troben en altres fonts: *conèixere* (GRFO, II, 52, 83).

3.2.7. *Funcionament analògic del verb trobar*

Aquest verb coneix un tractament analògic que pren com a model el verb *saber*, de tal manera que el paradigma de present es resol molt sovint d'aquesta ma-

nera: *trop, trops, trop, trobem, trobeu, troben*. Aquestes formes, actualment desusades a la Plana de Vic (bé que documentades a la vila de Roda de Ter, DECLC, VIII, 855), s'estenen cap a ponent, per la banda de la vall del Ges, especialment al sector de Sant Pere de Torelló. Exemple: *Què, en trops, de patates?*

3.2.8. *Desinències de l'imperfet de subjuntiu*

Entre els parlants de més edat són vives les formes terminades en *-esses*, *-éssem*, *-ésseu*, *-essen*, que corresponen a les persones 2, 4, 5 i 6 d'aquest temps verbal. La conservació d'aquestes desinències és, en realitat, una característica bastant remarcable dels parlars de la regió de Vic situats en la perifèria, en els altiplans que envolten la Plana.

3.2.9. *Pretèrits compostos amb l'auxiliar ser*

En comptes del verb *haver*, alguns parlants de Collsacabra usen les formes del verb *ser* per construir els temps compostos. Això ocorre majorment en la primera i segona persones del pretèrit indefinit.

Originàriament, l'ús de *ser* com a auxiliar es produïa en verbs pronominals i verbs intransitius que representaven la idea de moviment o de canvi d'estat (cf. Pérez Saldanya, 1998, 213-214). Actualment, però, els parlants que en català central mantenen *ser* com a auxiliar han estès aquest ús també a verbs transitius. Els exemples són abundants: *sóc posat l'escala per baixar*; *jo no la sóc vista mai*; *d'on te l'ets atrapat, aquell llibre?* (GRFO, II, 82); *jo no som portat per re la roba de militar* (GRFO, II, 248).

Aquesta extensió de l'auxiliar *ser* als verbs transitius ens consta que es produeix massivament en alguns parlants del Lluçanès, el Moianès (Riera, 1993, 81-82) i a la Garrotxa (DomMont, 47).

En els testimonis que ens dona el *DiariJG* aquests usos es distribueixen generalment d'acord amb la pauta que hem dit més amunt, com en la llengua antiga: «...li som rastat a deura...» (41), «...són anats lo bastiar...» (40), «...és arribat en Joan Vila...» (34), «...he venudas duas mulas...» (104), «...que io he vanuts los tosinos...» (110).

3.3. SINTAXI

3.3.1. *La partícula pas en les negacions*

Del substantiu llatí *PASSUS*, 'pas', en temps medievals aquesta partícula començà d'usar-se en frases del tipus *no camín pas* amb el significat de 'cosa minúscula', de manera que al cap dels segles acabà revestint-se d'un cert valor adverbial

intensiu. En llengües veïnes com el francès o l'occità aquest element ha esdevingut la partícula de negació per excel·lència, i en llurs registres col·loquials hom ja prescindeix de l'adverbi *no*. Igualment ocorre en el català del Rosselló (cf. Veny, 2002, 51).

Aquesta particularitat acaba, però, en àrees del català septentrional de transició, si bé alguns autors encara n'aporten exemples d'expressions negatives mancades de la partícula *no* (DomMont, 47). En el parlar de Collsacabra les proposicions negatives exigeixen ja la presència de *no* i solament de manera molt excepcional es registren exemples contraris a aquesta pauta (GRFO, II, 248: *pas hagut de pensar-hi mai més per re!*).

Cal afegir, a tot això, que, com en una bona part del català central, en la nostra zona la partícula *pas* arriba a tenir el valor adversatiu que nega allò que, en una asserció anterior o hipotèticament, hom creia cert, indubtable.

3.3.2. *El pronom jo usat en cas oblic*

Fenomen sintàctic que retrobem en balearic (Veny, 2002, 68). Nosaltres l'advertim repetidament en terme de Tavertet: *és diferent de jo*. També observat a la Garrotxa (DomMont, 48).

3.3.3. *El verb recordar en la seva estructura argumental antiga*

La construcció de la llengua antiga, actualment en forta regressió, queda il·lustrada per frases del tipus *no em recorda com va anar*, que encara sentim en alguns parlants d'edat de la nostra comarca, on el verb *recordar* vol dir 'venir a la memòria', la frase *com va anar* és el subjecte de l'oració principal i el pronom *em* fa la funció de complement indirecte o datiu ètic.

Aquesta construcció, de la qual donen notícia diferents autors (Todolí, 1996, 459-460; Saragossà, 1997, 357-376), es manté de manera excepcional en àrees rurals del català central i en el dialecte balear (Veny, 2002, 68); i encara era viva, segons el testimoni de Joan Coromines (DECLC), a la ciutat de Barcelona a començ del segle xx. De la nostra zona ens consten, a més, solucions híbrides (a mig camí entre la construcció antiga i la moderna): *no me'n recorda on era aquesta cova*.

3.3.4. *La locució prepositiva al cim de*

Entre el lèxic i la sintaxi, hi ha la locució *al cim de*, que hom ha destacat com a expressió característica del català septentrional de transició (Veny, 2002, 39), la qual ha estat ben reportada en àrees de la Garrotxa (DomMont, 73). En retrocés a Collsacabra, però encara força usada, jo la recordo, en particular, de la vila de

Roda de Ter, ja a la Plana de Vic, on era habitual, molt freqüent fa uns quants anys, a mitjan segle xx, entre les persones de més edat que jo tractava. Alguns parlants de la zona associen el retrocés d'aquesta fórmula a la desestimació social i a l'acusació de rusticitat de què ha estat objecte.

3.3.5. *Perífrasis d'obligació*

Com en la resta del català central, hi ha en la nostra zona dues possibilitats en conflicte. La primera, *haver de* + infinitiu, és la construcció preconitzada per la llengua normativa per a aquesta finalitat i l'única admesa en la llengua literària contemporània. La segona, *tenir de* + infinitiu, és molt usada en català central però no té, en canvi, el reconeixement de la normativa.

Totes dues construccions són vives a Collsacabra i igualment genuïnes, tot i que la segona, formada amb el verb *tenir*, és potser més freqüent que la primera en la llengua parlada d'aquestes terres de la diòcesi de Vic.

La mateixa impressió es treu examinant els textos privats, del segle xvii, del *DiariJG*, on hi ha un predomini relatiu de la perífrasi amb el verb *tenir*: «...y li tinch de dexar la mula...» (49), «nosaltros teníam de fer guàrdia al Collsacabra...» (95), «...tanim de pagar cada any 7 doplas...» (111), «...cada dia avíam de fugir...» (108).

La perífrasi *tenir que* + infinitiu, molt usada en altres regions del nostre domini, però gens usada entre els nostres informants d'edat, és la pròpia del català de València i del català general més influït per la pressió de la llengua castellana, de la qual aquesta perífrasi ha estat manllevada.

3.3.6. *La construcció al + infinitiu en les determinacions circumstancials*

Bé que aquest no és un fet lingüístic que identifiqui el parlar de Collsacabra en particular, sí que ho és en la mesura que indica la pertinença d'aquest parlar al conjunt del català central, on aquesta construcció és la preferentment usada pels parlants en la funció d'indicar una determinació circumstancial amb què s'assegura una acció immediatament anterior o simultània a l'acció expressada per l'oració principal.

Aquesta construcció ja apareixia als textos privats del *DiariJG*: «...y a l'aribar al Mercadal vax veure com dàvan garrot...» (72). Però també hi era, en aquests textos del segle xvii, amb un valor semblant, l'antiga construcció amb *en* + infinitiu: «...y en veura vanir los nostros fugiren los castellans...» (62), «...en ser pasats, vax vanir a molta presa» (76).

Cal dir que aquesta darrera construcció, que actualment trobem usada a València i les Balears (Solà, 1994, 187), encara que allà amb els seus matisos especials, està en desús en català central, per més que encara se'n recullen mostres

aïllades entre alguns parlants. Mostres que nosaltres solament hem registrat tenint el verb *ser* com a element nuclear: *en ser el mes de juny en amunt...* (informant de l'àrea de Tavertet). Exemples semblants són els que aporta Carles Riera (1993, 74) de la zona de Moià, en els quals la construcció *en* + infinitiu incorpora sempre el verb *ser*.

També ocorre això en les mostres que trobem en els textos privats del *DiariJG*, on la majoria d'exemples d'aquesta construcció històrica introdueixen aquest mateix verb: «...y en ser allí ha feta justísia de un algutsil...» (70), «...s'enportaren los presos y en ser a Vich los lligaren ab un pal...» (79).

4. Lèxic

4.1. INTRODUCCIÓ

En el conjunt del domini lingüístic del català (on és bàsica, com sabem, la distinció entre català occidental i català oriental, ja establerta per Milà i Fontanals l'any 1861) hi ha alguns mots, alguns elements del lèxic, que, havent estat assenyalats amb precisió geogràfica, permeten fer una certa distinció entre els diferents dialectes catalans (a saber: rossellonès, central, baleàric, alguerès, català nord-occidental i valencià).

Àdhuc en ambients no especialitzats és prou coneguda la variació geogràfica representada per mots tan corrents com ara *escombra* i *granera*, i és ben cert que tots dos comporten un mateix significat (i per tant els podrem considerar geosinònims), però el primer és propi de l'àrea del català oriental (llevant-li el baleàric) i el segon ho és del català occidental i del baleàric.

No és el nostre objectiu oferir en aquesta secció distincions afinadíssimes per a les terres de Collsacabra, però sí voldríem mirar de presentar, de la millor manera possible, algunes particularitats d'aquesta regió i identificar-hi alguns dels elements del lèxic que ens poden ajudar a relacionar aquesta zona amb altres àrees del nostre domini lingüístic, i aportar-hi, a més, la comparació amb altres estudis que, dedicats a comarques veïnes, ja han donat dades d'aquesta mena. Pensem sobretot en el treball monogràfic d'Eloi Domínguez i Joaquim Monturiol, on es dóna molta informació relativa al lèxic de la Garrotxa.

El català parlat a la comarca de Collsacabra s'ha d'incloure, com s'ha dit en la presentació d'aquest llibre, dins l'anomenat català central, però amb la precisió, això sí, que hi ha certs aspectes que ens l'acosten al conjunt que, *grosso modo*, conformen els parlars septentrionals, comptant-hi, en un sentit molt ampli (potser abusiu i tot), el dialecte rossellonès, el català septentrional de transició i les àrees del nord del català central. En allò que correspon al lèxic, les afinitats en al-

guns casos arriben, com veurem més avall, a zones del català parlat a la Plana de Vic, al Lluçanès i fins i tot al Berguedà.

Per valorar els nostres resultats ens hem imposat, com solen fer la majoria de monografies, la referència inexcusable del *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB), però alhora hem tingut presents altres aportacions que en aquesta parcel·la del lèxic ens han ajudat força en aquest objectiu d'aconseguir una certa caracterització del parlar de Collsacabra. El fet, doncs, que uns mots determinats no figurin en aquella magna obra, o que hi figurin en una forma altra que la que nosaltres constatem, o bé introduint un significat sensiblement diferent, ja mereix la nostra consideració i la seva inclusió en el recull que segueix aquesta introducció.

Per fer més visible la comparació, en el nostre recull hem senyalat amb el signe ⁺ les formes que, tal com les hem transcrites aquí, no hem trobat al DCVB. Citem-ne unes quantes: *aborrifar*, *calener*, *cambreria*, *esnabissar*, *estapalatxar*, *estirebuinar*, *esveixigar*, *fartanega*, *fotrimanya*, *futrilesa*, *magrinyol*, *mal·llucat*, *marraconxa*, *nyuma*, *pixaportes*, *pulecra*, *refetons*, *sol·lluït*, *tempúria*, *timberri*.

Tenim registrats, a més, significats no expressament recollits pel DCVB: *safanada*, 'àpat abundant'; *tomanya*, 'cop al cap'; *veixina* 'mentida'. Alguns d'aquests significats especials es reproduïxen i es desenvolupen gràcies a expressions o locucions molt característiques d'aquesta zona. Vegem-ne algunes.

Hi ha l'expressió *fer mals averanys*, que hom usava per amonestar qui feia malbé els objectes o la vianda: *No facis mals averanys*, em consta que es deia a Rupit i Tavertet. I això, inevitablement, ens recorda el valor premonitori que en diferents cultures es donava a l'esternut o *eixavuiro* (de EX-AUGURIARE), essent com és, aquest darrer, un verb ben viu a Collsacabra, on tenim derivats com ara *eixavuiradera*, 'seqüència d'esternuts', mot també conegut a la Plana de Vic.

Hi tenim també l'expressió *fer passerres*, sovint adreçada als infants (*No feu passerres!*), dita amb la bona intenció que, en el moment de prendre les farinetes, aquests infants procurassin de no empastifar-se la roba de manera inconvenient.

O *picar la mosca*, 'fugir d'estampida', generalment referida al bestiar boví que defuig el moscam, però també aplicable metafòricament a éssers humans que ixen sobtadament, sense causa aparent. *Mirar a contragovern*, 'mirar de reüll', usada en concurrència amb *mirar de ganyó*.

O bé expressions relacionades amb la sexualitat i les relacions sentimentals: com ara *bufar les sopes*, 'experimentar l'orgasme', o *fer servir els reculants* (usada per indicar l'acció d'interrompre l'acte sexual). Afegim a això l'aplicació translació dels verbs *enxerinar*, 'posar en erecció el membre viril', i *rostollar*, que usat transitivament podia indicar treball sexual: *Me l'he rostoiada*, ens deien a Rupit. On *rasclar*, a més, pot tenir el significat de 'festejar'. En la mateixa línia tenim l'apel·latiu *pixaportes*, que s'havia usat a la vila de Rupit per designar l'individu fes-

tejador, de sexe masculí, que ja començava de tenir una certa experiència en això de fer passar l'estona tot esperant la xicota.

Hi ha altres mots i locucions que no hem trobat al DCVB i que representen certes idees, molt fermes, sobre el cicle de la vida i la mort. Destacadíssim, en aquest punt, el significat que hom atribueix al verb *estimar*, que referint-lo a la criança del bestiar vol significar l'acte de nodrir-lo o d'alletar-lo, significat molt estès en aquesta zona, molt repetit en les nostres sessions de conversa, i que tanmateix no hem trobat als diccionaris que hem consultat.

En altres expressions, com ara *ser de la feixa de dalt*, 'tenir una bona posició social', o *faltar una bullida a algú*, 'faltar-li enteniment', sembla que es manifesten variacions locals sobre uns motius recurrents. En aquest sentit, podem apuntar l'expressió *anar al ribast*, 'morir', relacionada amb el fet que el *ribast* és lloc on solen créixer malves, d'on també s'origina l'expressió *fer malves*, molt coneguda en català central. O l'expressió *fer nyec*, 'fer el darrer alè', que registrem a Tavertet.

Molt arcaica (però, aquesta sí, recollida al DCVB), hi ha, encara, l'expressió *tira-que-et-toc*, que actualment té un valor més aviat admiratiu i en la qual —això és notable— es manté sense desinència el verb en present d'indicatiu.

També hi ha flastomies i eufemismes, i se'n troben força en els textos aplegats i transcrits pel GRFO en la seva recerca al terme de Rupit i Pruitt. Sovint els nostres informants han atribuït aquest estil de parlar, esquitxat de mots ofensius, irreverents, al llenguatge dels traginers; i en aquest sentit, l'adjectiu *esqueixat*, equivalent de *renegaire*, els escau força i d'allò més, segons ens diuen, per representar aquest tarannà d'aquests professionals d'abans.

Eufemismes: *carambes*, *collops* (GRFO, II, 236), *conxos* (GRFO, II, 242), *hòstima* (GRFO, II, 110); també ho són alguns dels que jo registro a Tavertet: *mal-llu-cat*, *malparidàs*, *malpelat*, *malteixit*. Som, doncs, en els límits, oscil·lant de fet entre la flastomia més sagnant i l'eufemisme blanc. Flastomies i renecs: *collons me mati* (GRFO, II, 206), *el puta de la sang* (GRFO, II, 247), *me cago amb deua* (GRFO, II, 135), *me cago amb mà de Déu* (GRFO, II, 182), *me cago amb ronda* (GRFO, II, 143), *recollons* (GRFO, II, 185), *recony* (GRFO, II, 94).

4.1.1. Aportacions històriques

El català, bé prou que ho sabem, és una llengua romànica, és a dir, emancipada del llatí parlat en aquest sector d'Europa, com ho és també el castellà, el francès, l'occità, el romanès, el friülà, etc. Totes aquestes llengües, sorgides de la fragmentació lingüística de la llengua llatina, conformen un conjunt que els especialistes solen anomenar *Romània*. Es comprèn, doncs, que els mots de la nostra llengua (sotmesos als canvis històrics i a les lleis de l'evolució fonètica que fan al cas) siguin la conseqüència directa de la llengua parlada per aquells colonitzadors

romans que la introduïren en la nostra àrea geogràfica. Això sí: el seu llegat lingüístic i cultural s'escampà per aquests verals sobre la base d'altres presències lingüístiques (aportacions de pobles anteriors) que hi deixaren, en forma diversa i no endebades, la seva empremta, la seva visió de la realitat, que, entre una cosa i l'altra, ens ha fet tal com som ara.

D'aquesta empremta anterior a la romanització ens queden força testimonis, ben vius en la llengua contemporània, però sovint de difícil atribució: *bagassa*, *bora*, *bronsa*, *copsar*, *lleganya*, *rega*. Alguns d'aquests, i sense poder-ho precisar gaire, sovint han estat atribuïts a un filó de tipus cèltic.

Però també hi ha elements sobreposats a la colonització romana. Destaquem-ne els arabismes, tan ben assimilats per la nostra llengua en època posterior. A propòsit d'aquesta aportació, només caldrà dir que, a banda dels arabismes més generals (com ara *albarà*, *alcohol*, *llimona*, *sucre*), presents en tot el domini de la llengua, hi ha formes no tan esteses i també de clara o dubtosa procedència aràbiga que continuen vivents en el territori que hem explorat: *alarb*, *arrova* (o *rova*), *forro*, *galvana*, *magarrufa*, *ronsa*, *salema*, en serien una bona mostra, i algunes d'aquestes, potser amb raó, ja es podrien col·locar ensems dintre de la categoria dels arcaismes.

A diferència del que s'esdevingué amb els elements aràbics, la influència germànica (sobretot la de tipus fràncic) arribà en molts casos a través del llatí vulgar i deixà força traces en l'antroponímia del país (especialment al nord-est de Catalunya) però no tantes en el vocabulari comú: *blau* (< BLAO), *bosc* (< BOSK), *gaire* (< WAIGARO), *guaitar* (< WAHTEN); *estaca* (< STAKA), *roba* (< RAUBON).

4.1.2. Comparació interdialectal

Queda clar, per tant, que la llengua no es manté inalterable en el temps, i malgrat mantenir una mínima estabilitat (necessària i de compromís, per assegurar-nos la comunicació) resta, tanmateix, sotmesa als canvis històrics, als fets socials, polítics, que la fan variar. Els nostres dialectes, que han conformat allò que anomenem la llengua històrica (entesa, doncs, com la suma i confluència de totes les varietats geogràfiques), acusen aquestes diferents vicissituds històriques, i la seva posició relativa dóna lloc a diferències internes que li han donat la fesomia variada que avui coneixem.

Alguns d'aquests dialectes, per raó del seu caràcter relativament més conservador (com ho són, dintre de l'àrea del català oriental, l'alguerès i el baleàric), presenten en el moment actual solucions històriques per les quals han passat altres dialectes. S'il·lustra això, en aquesta parcel·la del lèxic, amb elements que subsisteixen en baleàric i que es poden considerar gairebé extingits en català central; el mot *ca*, 'gos', plenament usat a les Balears, del qual encara em donen a Tavertet

el diminutiu *canic*, que encara s'usa, em diuen, en el llenguatge de to afectiu i sovint com a hipocorístic.

Hi ha afinitats que es manifesten en alguns pocs mots: el mot *esveixigar*, 'fer butllofes', usat a Collsacabra, sembla que té un parent seu, un parent pròxim, en el verb *veixigar* que Coromines (DECLC, ix, 81) localitzava al Pallars i del qual ci-tava derivats de les Balears, amb significats afins; el mot *malandando*, 'home infeliç' (o *malandandis* a Rupit), força estès al continent, també en té un, amb testimoni literari, a les terres insulars. A Collsacabra és igualment conegut el verb *salsir*, 'recremar, dessecar', que hom localitzava a la Plana de Vic i a les Balears; afegim-hi a aquests el substantiu *cumquibus*, 'diners'; l'adjectiu *magrelis*, i el substantiu *xeixa*, també 'diners' en baleàric.

En aquesta llista de formes compartides amb el baleàric podríem posar-hi també el mot *llarder*, adjectiu usat a Collsacabra en l'expressió *dijous llarder* (igualment viva a les Balears i en les terres gironines i de la Plana de Vic, d'on jo la conec); però no s'acaba aquí aquesta notable coincidència: l'afinitat, en això que diem, continua en el tractament fonosintàctic d'aquella expressió que hi dona prou sovint el resultat assimilat de *dijous jarder* (resultat que el DCVB solament localitzava a les Balears).

Fins al punt que, en relació amb aquest resultat, ha sorgit, al cap del temps, una curiosa interpretació que tendeix a atribuir aquesta assimilació a la influència dels castellans instal·lats a la Plana que han utilitzat aquesta expressió fent-ne, diuen, una adaptació fonètica maldestra. Res d'això. Si bé és cert que aquesta és l'adaptació que n'han fet molts parlants d'origen castellà, cal creure que aquest resultat ha de ser tingut per ben genuí, i encara més si parem atenció a la difusió que, com hem dit, hi té en baleàric, dialecte que, fins fa ben pocs anys, ha restat poc permeable a aquesta influència forastera.

Més destacables i més nombroses són, en conjunt, les afinitats o coincidències entre el nostre lèxic de Collsacabra i el septentrional (de vegades comptant-hi el rossellonès). Les relacions històriques i les migracions que han vist aquestes terres de Collsacabra (lloc de pas, com el seu nom vol indicar) abonen aquesta idea. N'hi trobem de ben clares i conegudes: els mots *beç*, 'bedoll'; *piulots*, 'dolor intens als dits produït pel fred', i *rega*, 'solc', sembla que són propis de Collsacabra o bé ho han estat en algun moment de la seva història.

Altres n'hi ha en què la relació és menys transparent i ni tan sols consignada al DCVB: apuntem el cas força interessant, crec jo, del verb *amarigolar*, 'rebregar la roba', registrat a Rupit, que té correspondència amb el mot rossellonès *marigola*, 'múrgola'; en aquest verb la relació semàntica s'estableix entre l'aspecte tan arrugadís que ens mostra la cúpula d'aquell bolet i la impressió, tan semblant, que fa la roba mal deixada, sense plegar, abans de ser planxada o arrugada per negligència de qui la porta. En relació amb això, hem d'avançar que hi ha paral·lels

d'aquest verb per tota la regió de Collacabra, amb variacions singulars: tenim apuntat, de Taveret, les variants *amurgolar* i *murgolar*, que mostren, ben palesament, aquesta relació formal amb el substantiu *múrgola*. I constatem, a més, de la veïna Plana de Vic, la forma *amugolar* (que observo a Torelló, Vic), coneguda àdhuc per informants de mitjana edat, i en la qual la relació amb el substantiu *múrgola* és potser més difícil de copsar.

Afegim-hi ara el cas del verb *escapiar*, 'llevar les arrels a les rabasses', que el DCVB també localitza al Rosselló i a l'Empordà, però amb un significat més general que el nostre: 'escalabornar; començar a treballar una fusta o altre material per a després treballar-lo amb més perfecció'. O el substantiu *magrinyol* (solament recollit pel DECLC i exclusivament localitzat al Rosselló per aquest diccionari), que a Rupit serveix per referir-se a un 'terreny primall'.

Hi ha, en fi, altres mots de Collacabra que es retroben al Rosselló: *anderris*, 'mals endreços'; *farro*; *llisera*; *nyaufar*, 'abonyegar un objecte' (aquest verb també a la Garrotxa i a la Plana de Vic, entre altres llocs); *pioc*, 'malalt' (també a la Garrotxa i la Plana de Vic).

Més específicament, entre la Garrotxa i Collacabra hi ha coincidència en mots altrament poc estesos en el conjunt del català oriental. Remarquem, entre d'altres, la relativa coincidència que es dona entre *estimberri* i *timberri* (formes totes dues conegudes a Collacabra i la Garrotxa, que fan referència a la idea de 'cinglera' o 'estimball'), que tampoc no figuren en cap dels diccionaris que nosaltres hem consultat.

Havent vist, doncs, les moltes referències que ens dona el DCVB, caldrà concloure que molt sovint el parlar de Collacabra presenta en el lèxic bones afinitats amb la zona de la Garrotxa, l'Empordà i de Girona mateix, i a voltes àdhuc amb terres més allunyades. I de tot plegat ens podem fer una conclusió clara, molt neta: que el nom de Collacabra (que tan bellament ens suggereix la idea de pas, i de collada un xic abrupta) li ha estat molt ben donat, car les transicions que en l'ordre geolingüístic s'hi observen ens hi fan pensar força sovint. No hi ha, doncs, terme més escaient per designar tota aquesta contrada, una comarca que ha viscut —recordem tot el que havíem dit en la presentació d'aquest estudi— migracions vingudes de terres septentrionals (les dels gascons, molt destacadament). Aquestes afinitats, deixem-ho dit, no neguen les afinitats que igualment es constaten amb les terres veïnes de la Plana de Vic i de les Guilleries. Ans al contrari: sembla confirmar-se un cert continuïum, que tanmateix no caldrà demostrar amb rigor matemàtic, que palesa aquesta idea, tan repetida, de transició.

Amb tot i això, crec sincerament que les afinitats són majors amb les terres septentrionals i per això procurem donar-ne més proves a continuació. En efecte. Comparant els nostres resultats amb l'extens recull publicat per Domínguez i

Monturiol (dedicat a la Garrotxa) observem, entre d'altres, les següents coincidències en aquest vessant del lèxic: *anderris*, *balafi*, *barrumera*, *becus*, *borinor*, *botzinar*, *condeir*, *enquetiar*, *entreguardar*, *escopinyada*, *escorissor*, *espellonar*, *esplet*, *estamenyar*, *estuba*, *esvornac*, *farro*, *feixica*, *gamar*, *gresala*, *laitrum*, *liró*, *llampis*, *mastufegar*, *micarella*, *moseró*, *ninarra*, *nyicris*, *ronxar*, *tronca*, *xera*.

Notem, això sí, que algunes d'aquestes afinitats es mantenen en qualitat de solucions o variants formals arcaiques, o ja força recessives a la nostra zona: *aulina* (per exemple: *mànecs d'aulina*), *ciuró*, *emperò*, *escuma*, *madoixa*.

En el cas de mots no recollits per aquests dos autors, la relació amb les terres de la Garrotxa queda prou confirmada per l'esment que se'n fa en altres obres, i tenim així mots com ara *balir*, *calçobre*, *carrioter*, *entrepassegar*, *entriquell* (també a l'Empordà i al Conflent), *estifollar* (també a la Plana de Vic i les Guillerries), *estràmpol*, *pitorliu*, *sacotell*, *temperi*, *testarral* (també al Montseny i a les Guillerries), *xauxinar* i *xescle* (variant de *cercle*, també coneguda a la Plana de Vic).

4.1.3. *Préstecs*

Parlem primer dels castellanismes. Fins fa pocs anys, el mot *fatxada*, del castellà, era l'únic conegut per designar la façana d'edifici, l'únic usat, doncs, àdhuc entre les persones que es dedicaven als afers de la construcció. Quelcom de semblant es podria dir en relació amb el mot *tetxo*, 'sostre', actualment en recessió gràcies a l'impuls que els mitjans de comunicació han donat a la forma normativa. N'hi ha d'altres, irregularment implantats en el domini del català central: *acera* (amb vocal tònica tancada), *apoiar*, *apretar*, *assunto*, *cabecilles*, *empleiar*, *encontrar*, *entregar*, *lograr*, *llamarada* (ALDC, Santa Maria de Corcó), *pataranya*, *querida*, *recader*, *robo*, *trajeiat* (pronunciat amb [x] castellana).

Certs mots que hom sol considerar castellanismes criden l'atenció per la seva gran difusió: aquest seria el cas del verb *mandar*, 'ordenar' (compost del llatí *DARE*), molt freqüent en la nostra zona, que fan servir tots els nostres informants i els del GRFO. La implantació d'aquesta forma és aquí tan ferma que deixa enfora el verb *manar*, el mot normatiu. Sorpren, doncs, la persistència del grup *nd* (no reduït a *n* en castellà i en una bona part de l'occità: *mandar* era també la forma de l'occità antic). Caldria, per tant, determinar si aquesta forma és de bo de bo un manlleu del castellà o si més aviat hauríem de considerar-la un arcaisme —jo en veritat em decantaria a creure això darrer, atesos sobretot els contextos en què apareix aquest verb *mandar*, més variats que els que són propis de *manar*, i recobrint significats semblants al nostre antic *mandar*.

Encara més clar que aquest darrer exemple és el cas il·lustrat pel substantiu *servici*, 'servei militar' (del llatí *SERVITIUM*), arcaisme molt usat a Collsacabra i les Guillerries, conegut en zones conservadores de tot el domini. No és castellanisme.

Hi ha, en fi, altres mots que són erròniament tinguts per castellanismes. Hom sol atribuir aquesta condició a expressions com ara *cabeça d'all*. No hi ha res de cert en aquesta presumpció, car el mot *cabeça* (en aquesta aplicació) és del tot genuí, successor del llatí *CAPITIA*, malgrat que últimament (i també en la nostra comarca) hom sol interpretar-lo com un manlleu del castellà i fins arriba a ser reemplaçat, ben a tort, per l'expressió *cap d'alls*. Fent això, practicant aquesta substitució, s'incorre de fet en un cas prou notable d'ultracorrecció.

Fatxenda, 'fanfarró', sembla italianisme i també ho deuen ser els substantius *farfalla*, *malandando*, *platxeri* i *remolatxa*.

Entre d'altres, són gallicismes més o menys segurs els mots *carrioter*, *tola*, *xera* (i així mateix els seus derivats: *enxerinar*, *xerada*). També d'origen ultrapirineu, hi ha el mot *gosín*, corresponent al lèxic de la carboneria, probable occitanisme que reapareix en altres punts del català continental. Recordem, en fi, l'expressió *ser un home de bon faire*, d'inqüestionable gust occità.

Per completar la presentació d'aquesta secció dedicada al lèxic, més àmplia que no les altres, ens hem de referir, per força, a l'estudi que per a nosaltres ha estat, ja des de bon principi, un lloc de consulta sovintejat i una font inesgotable de qüestions. Ens referim a l'excel·lent recull de Lluís Orriols, en dos volums, intitulat *La contribució d'Osona a la llengua catalana*, poc conegut encara, que se citarà amb les inicials COLC. A Orriols devem el pacientíssim i original treball de recerca documental que dugué a terme, les seves comprovacions i l'estimació pel patrimoni, tan necessària per a qui vol endinsar-se en el coneixement de la variació lingüística.

4.1.4. *Especificitats*

Del lèxic relacionat amb l'activitat de la carboneria, ja abolida, n'hem fet un apartat independent perquè entre els mots agavellats es formava una xarxa de relacions tan estreta, un camp semàntic prou consistent que es mereixia, crec que amb raó, tenir una presentació separada que donés notícia d'aquesta activitat en la zona de què tractem. La informació que trobareu en aquest breu apartat la devem, d'una manera molt directa i precisa, a l'interès de Jordi Sanglas, de Tavertet, el germà del qual (Pere Sanglas, ja finat) havia practicat aquesta activitat durant molts anys; de fet, una bona part d'aquesta informació ja figura en el seu volum intitulat *Tavertet, cent anys d'història*, on es presenten els resultats del seu treball de cerca etnogràfica al terme de Tavertet.

Pel que fa referència als mots de la construcció que trobareu al recull general —que no són pas gaires: *calçobre*, *escoda*, *gardina*...— remetem, de fet, al domini oriental, que el DCVB s'encarrega de confirmar-nos. Val a dir que aquesta representació d'elements lèxics no pretén ser una mostra exhaustiva d'aquest camp. Al-

guns d'aquests elements hi són, en primer lloc, perquè han sortit a tall de resposta als qüestionaris generals que nosaltres preparàvem (sovint emparant-nos en l'autoritat de l'ALDC i del seu extens qüestionari). I si no era aquest ben bé el cas, els mots específics que hi trobareu han estat deguts a les aportacions espontànies dels informants que generosament ens les oferien —i això també passava sovint— tot ampliant les respostes a les preguntes que formulàvem. Això darrer que ara mateix hem dit a propòsit del lèxic específic també valdrà per justificar, en general, un gran nombre de les qüestions que nosaltres hem proposat, moltes de les quals eren directament tretes del mateix qüestionari de l'ALDC (obra, recordem-ho, actualment en curs de publicació) o suggerides, insisteixo, per aquest qüestionari bàsic.

4.2. LÈXIC DE CARBONERIA

bitllar *v. tr.* [bi^dʎá]

Usat en l'expressió *bitllar la pila*.

Bitllar la pila consisteix a anar ficant pals o barretes de llenya al forat del mig de la carbonera per mantenir el foc. Se'n diuen *bitllots* dels trossos de buscalls que es fan servir en aquesta operació. Registrem, a més, el substantiu *bitllada*, que correspon a l'acció de *bitllar*, que es descriu amb detall a Sanglas, 1989, 99: «A les primeres *bitllades*, a més de poder dominar el foc per mitjà dels forats i espitllers, també es domina força posant els *bitllots* més gruixuts al lloc per on s'avança més».

El DCVB situa aquest verb a les Guillerries i al Berguedà; també recollit a COLC, II, 164.

burxa *f.* [búrʃə]

Pal, de la mateixa alçada que la pila, punxegut pels dos caps, amb què es remena la pila. Cf. Sanglas, 1989, 99.

cagaferro *m.* [kàʎəféru]

Escòria de carbó i metall cremat.

castanya *f.* [kəstájɲə]

Carbó retrinxat que resta en deixar la pila destapada. Cf. Sanglas, 1989, 99.

corona *f.* [kurónə]

Superfície superior de la pila de carbonar. També a Ripoll (DCVB).

culot *m.* [kulót]

Tros de carbó que no s'ha cremat i fa fum.

Definició treta del DCVB, que localitza aquest significat a la Garrotxa, a l'Empordà i a les Guillerries.

Cf. Sanglas, 1989, 99.

donafums *m.* [dònəfúms]

Burxa que serveix per fer respirar les piles de carbó.

DCVB: Ripollès i Montseny.

embalum *m.* [əmbəlúm]

Rama amb què es reblia la pila de carbó.

Sanglas, 1989, 97: «Un cop les piles empilades, era qüestió d'anar per enterrar-les. Abans de posar-hi la terra s'abrigaven amb boixos, brucs o branques d'aulina premsades, segons el que era més a propòsit i ràpid, segons els boscos. D'això se'n deien *embalums*». S'embalumava, doncs, perquè la terra no es fiqués dins les escletxes de la llenya, cosa que no l'hauria deixada coure bé.

Amb el mateix significat, hi ha (recollit per COLC, II, 164) el mot *envelall*, atribuït a Vilanova de Sau, però desconegut per l'informant de Tavertet que ens ofería les dades d'aquest apartat.

empilar *v. tr.* [əmpilá]

Fer una pila de llenya per carbonar.

Trec la definició del DCVB, que en aquesta aplicació situa el mot al català oriental.

D'acord amb Sanglas, 1989, 97, es pot *empilar* de dues maneres: *a burro* i *amb gàbia*.

enterradora *f.* [əntərəðórə]

Cabàs de vímet o d'espert que servia per conduir la terra amb què es colgava la pila carbonera.

Tot i que les anomenades *enterradores* de vímet també eren conegudes a Tavertet, s'hi solien usar cabassos d'espert fets a propòsit (cf. Sanglas, 1989, 97).

fogot *m.* [fuγót]

Carbó menut tret del cor de la pila.

DCVB: Rosselló, Garrotxa i Penedès.

Cf. Sanglas, 1989, 102.

gosín *m.* [guzín]

Trencafila que en la barraca de carboners separa el departament de jeure i el setial.

Emparentades amb la nostra, el DCVB (d'on he tret la definició) recull les formes *gausiny* (la Pobla de Lillet) i *gausín, gosín* (Ripoll).

Coromines (DECLC, IV, 426-427), que ho recull sota l'entrada GAUSÍN, proposa que el nostre mot pot haver estat manllevat de l'occità (on hi ha *gauzín, gauzén, gabién*) tot acceptant la possibilitat, entre d'altres, que aquesta llengua també l'hagués manllevat del basc *gau-aihen*.

Cf. Sanglas, 1989, 96.

mesa *f.* [mézə]

Estesa del carbó cuit, que es fa en desfer la pila.

Trec la definició del DCVB, que solament localitza aquesta accepció a l'Empordà.

Sanglas, 1989, 101: «Generalment els negociants sempre anaven justos de sarrions i rarament en portaven prous per encabir-hi tot el carbó de les piles i llavors, quan eren plens els que duïen, s'havien d'abocar i fer-ne un pilot que se'n deia una *mesa*, cosa que, de vegades, donava ocasió que algun pillet hi anés a proveir».

rescaldejar ⁺ *v. tr.* [rəskəldəʒá]

Recobrir de terra la pila de carbó en la part que ja ha caigut per ofegar el foc.

Cf. Sanglas, 1989, 100.

4.3. LÈXIC GENERAL

abarganyar *v. tr.* [əβəɾɣəɲá]

Espanyar, fer malbé, malmetre.

Rupit: *Aquesta roba s'ha abarganyat.*

COLC, I, 372: nord d'Osona, Olot i tot el Ripollès.

abordifar ⁺ *v. tr.* [əβurðifá]

Abordar, escometre.

Tavertet: *Aquella bèstia, com s'hi ha abordifat, a menjar!*

El trobem a Jordi Sanglas, 1989, 89: «Arribada l'hora de la veritat, tothom s'hi *abordifava*: el matador, la mocadera...».

aborrifar ⁺ *v. tr.* [əβurifá]

Intimidar, tractar algú de neci, generalment de paraula.

Rupit: *A aquesta criatura, com l'aborrifem!*

acaletrat -ada ⁺ *adj.* [əkələtrát] [əkələtrádə]

Enderiat, obsessionat en una idea.

Es diu de qui té *caletre* (< CHARACTER), 'discerniment, capacitat intel·lectual'.

adreçada *f.* [ədɾəsádə]

Primera passada de la batuda que es feia amb les mans.

afetgegar *v. tr.* [əfədʒəɣá], [əfətʃəɣá]

Atapeir, prémer.

El *Diccionari Aguiló* ja el recollia i el DCVB el localitza a l'Empordà i a Torelló (Plana de Vic). Un sac, a Collsacabra, pot ser *afetgegat*; i també poden ser *afetgegades* la terra o l'herba.

agarbonar *v. tr.* [əɣəɾβuná]

Prendre algú amb força, principalment per lluitar-hi o fer-li violència.

Trec la definició del DCVB, que situa aquesta forma a Barcelona, les Guilleries i Vic, entre altres llocs.

Format sobre *garbó*.

agiponar *v. tr.* [əʒipuná]

Pegar, estovar.

Mot que no figura al DIEC, però sí al DCVB, que li concedeix una brevíssima entrada.

alarb -a *adj.* [əlar^p] [əlarβə]

Esquerp, salvatge, ferotge.

Mot que des del segle xv apareix usat amb sentits pejoratius.

També a la Garrotxa (DomMont, 56).

L'ètim és *al-‘arabi*, ‘l'àrab’.

amarigolar ⁺ *v. tr.* [əməriɣulá]

Arrugar la roba.

Forma verbal que recorda el substantiu rossellonès *marigola* [məriɣúlə], ‘múrgola’ (DECLC).

Rupit: *Agoita, posa el jersei bé, que et quedarà ben amarigolat. Has deixat la geca ben amarigolada. Quina camisa tan amarigolada!*

Al terme de Tavertet registrem les formes *amurgolar* i *murgolar* (amb el mateix significat que *amarigolar*). Totes aquestes formes deuen estar relacionades amb el substantiu *múrgola*, ‘bolet helvellaci comestible, de l'espècie *Morchella esculenta*, de peu gros i barret acampanat, de color fosc amb clotets per tot arreu’ (definició reproduïda al DCVB). Probablement l'aspecte arrugadís de la cúpula d'aquest bolet és a la base d'aquesta formació verbal i de la comparació que comporta.

De la Plana de Vic, comarca veïna de Collsacabra, hem recollit les variants *amugolar*, *mugolar*, *emmugolar* (però també *marigolar* al terme de Sant Pere de Torelló). A Vic ens donen la construcció següent: *Vigila, que et mugolaràs* (referint-se a la probabilitat que, en cas de no vigilar prou, un hom deixi la roba arrugada en el moment d'asseure's).

Hi ha sens dubte relació amb el verb *magolar*, de la llengua literària (usat per Martí Genís), que el DCVB situa solament a la Plana de Vic.

amarrar *v. tr.* [əmərá]

Agafar amb la mà o amb altre instrument que priva de fugir o de moure's.

Mot d'origen no del tot aclarit, potser (segons el DCVB) de l'holandès *aanmarren*, i a través del francès *amarrer* o de l'italià *amarrare*.

anderris *m. pl.* [əndéris]

Mals endreços.

El DECLC situa aquest mot al Rosselló, al Ripollès, a la Garrotxa, Rupit i les Guillerries.

També recollit per DomMont, 56.

apinyocat -ada *adj.* [əpiɲukát] [əpiɲukáðə]

Atapeït.

Forma observada per Coromines a Espinelves, les Guillerries, 1935 (cf. COLC, II, 168-169). El DCVB localitza el verb *apinyocar* a Girona, Olot i Torelló.

apiornar *v. tr.* [əpiurná]

Peixar, alimentar bé.

Del *Diccionari Aguiló*: «Hem comprat uns godais molt magres, però ja els *apiornarem* bé». COLC (II, 378) en recull la dada que nosaltres hem confirmat. A Taveret ens donen els verb *agambar* (cf. COLC, II, 379) i *agombolar* com a sinònims seus i en destaquen el fet que l'acte de *apiornar* es practica esp. en cas que el godall hagi perdut la mare o creixi de manera poc ajustada.

arbriforc *m.* [àβrifór^k]

Usat en la locució *fer l'arbriforc*, 'aguantar-se de cap i de mans a terra amb les cames enlaire i obertes'.

Rupit: *Aquell, tant fer el fatxenda... Li fan fer l'arbriforc i no en salta ni cinc.*

El DCVB localitza la forma *abriforc* a Sant Feliu de Guíxols.

arganell *m.* [əɣənél]

Peça de vímet, com una mena de capçana, que s'usava en el procés de producció del lleixiu de cendra per evitar que la roba no obturés el broc del bugader on s'introduïa la roba.

Forma consignada al DCVB, coneguda al Principat i a les Balears.

atraüt *m.* [ətrəút]

Tràfec, moviment agitat i sorollós.

Del llatí *TRIBUTUM*, 'tribut', el nostre significat s'origina en la remor que sovint provocaven els tributs en ser publicats o exigits al poble.

atrossar *v. tr.* [ətrusá]

Trossejar.

aulina *f.* [əwlínə], [ulínə]

Alzina.

Observem l'ús d'aquesta forma a Collsacabra, però tanmateix constatem que hi és recessiva. També és recessiva a la Garrotxa (DomMont, 60), tot i que sembla que poc o molt continua usant-se, en conjunt, a les terres de la diòcesi de Girona. El GRFO, II, 30-31, també n'aporta exemples, amb la variant *olina* alternant amb *alzina*.

Cf. COLC, II, 168.

averanys *m. pl.* [əβəráɲf]

Forma continguda en la locució *fer mals averanys*, que s'usava per amonestar els qui amb negligència feien malbé els objectes, esp. la vianda.

Taveret: *No feu mals averanys. Quina manera de fer mals averanys!*

babarota *f.* [bəβəróta]

En l'expressió *fer babarotes* pot servir, entre altres coses, per indicar l'acció d'espia, esp. una parella.

bagassa *f.* [bəɣásə]

Prostituta.

Interessa assenyalar, tal com ens ho ha indicat Miquel Banús, de Rupit, que aquest terme s'aplicava a la dona que feia determinats serveis al capellà. Concorde això amb l'evolució de significat que hom li suposa, puix que originàriament aquesta forma devia servir, segons Coromines (DECLC, I, 545-546), per referir-se a la minyona.

Mot d'origen incert, probablement preromà.

bagul *m.* [bəɣúl]

Caixa de mort, esp. la de ric.

baladrer baladrera *m. i f.* [bələðré] [bələðréə]

Venedor ambulat que ofereix els seus productes amb gran oratòria.

balafi *m.* [bəláfi]

A Collsacabra l'expressió *fer mal balafi* es fa servir, entre altres coses, per indicar que un hom malmet o malbarata alguna cosa.

Rupit: *Hem fet mal balafi de les patates.*

A COLC es recull aquesta expressió (per a la Cerdanya i Olot) amb el significat, molt pròxim, de 'manifestar menyspreu'. També a la Garrotxa, amb diferents significats (DomMont, 61).

balir-se *v. pron.* [bəlírsə]

Tornar-se pols la fusta per efecte del corcament.

Verb recollit per COLC (II, 174), que denota un grau de corcament intens. El *Diccionari Aguiló* el localitzava a la Plana de Vic, Ribes i Olot. A Collsacabra confirmem l'expressió *arbre balit*, que hom fa servir per referir-se a l'arbre buidat per dins.

barrumera *f.* [bərumérə]

Escuma.

El DCVB tracta aquest mot com una variant de *bromera*.

També a la Garrotxa (DomMont, 62) i l'Empordà.

baterola *f.* [bətərolə]

Fallera, rampell.

beç *m.* [bés]

Bedoll.

Mot del rossellonès, de l'Empordà, la Garrotxa i del Montseny (DCVB), citat per Veny (2002, 52) en l'espai de caracterització del lèxic rossellonès.

També esmentat per Quirze Parés (2001, 26) com a forma pròpia de Collsacabra.

En toponímia hi ha el pla del Beç, situat en el terme de Tavertet, al nord-oest del collet de les Graus (cf. Borbonet i Sanglas, 1999, 131).

becus ⁺ *interj.* [békus]

Ecs.

Expressió de fàstic molt usada en el llenguatge infantil.

Collsacabra: *Ai becus, no m'ho menjaria pas!*

També a la Garrotxa (DomMont, 63).

beguda *f.* [bəyúðə]

Acte de beure i menjar alguna cosa els treballadors del camp en l'estona de repòs que tenen entre l'esmorzar i el dinar i entre el dinar i el sopar.

Trec la definició del DCVB, on també s'indica, per a la vila de Rupit, que aquest àpat podia consistir «en un plat d'amanit (bitxos i cols confitades amb vinagre o amb aigua-sal) i un tall de porc o una arengada».

biot *m.* [biót]

Bassal, clotet amb aigua, esp. quan hi neix.

També a la Plana de Vic i les Guilleries (COLC, I, 151).

bitzac *m.* [bidzák]

Cop, peuada de bèstia.

Mot que el *Diccionari Aguiló* recollí a la Plana de Vic amb aquest significat, però que nosaltres coneixem de la Garrotxa. A Collsacabra se li atribueix el significat secundari de 'cop donat amb la mà contra algú'.

És variant de *guitza* (segons el DCVB).**blet blea** *m. i f.* [blét] [bléðə]

Persona molt delicada, que fa blederies.

Significat recollit pel DCVB.

Cf. COLC, II, 234.

bogor *f.* [bujó]

Xafogor.

El DCVB localitza aquest significat a Vic.

boixar-se *v. pron.* [bujárse]

Marcir-se les plantes.

Trec la definició del DCVB. COLC (II, 177) el localitza a Vic i les Guilleries.

A Collsacabra m'indiquen que l'acció de boixar-se pot produir-se (en el blat, les cebes, els alls...) per causa d'un «mal aire, una malura, un microbi o per la intervenció d'algun insecte».

bora *f.* [bórə]

Cova.

Fou usat pel garrotxí Marian Vayreda, i té una certa vitalitat en terres del nord-est català; si més no, la toponímia de la Garrotxa, del Pla de l'Estany i de les Guilleries en serva el record. A Collsacabra la toponímia també ens en dóna uns quants testimonis: la Bora del

Camí, la Bora de la Fredor, la Bora Fosca, la Bora del Muler i la Bora Gran d'en Masallera, al terme de l'Esquirol; la Bora Gran del Puig de Batalla, a Rupit, i la Bora Fosca, a Tavertet.

Entre els nostres informants, el mot sembla que encara manté poc o molt el seu valor apellatiu; el verb *borar*, 'foradar', s'aplica (com en altres indrets del català central: Tona, Sant Hilari Sacalm) a l'arbre buit o buidat per dins: *arbre borat*.

Convé afegir que el substantiu *esvoranc* (a Collsacabra: *esvornac* o *esvorany*) és efectivament, i malgrat l'ortografia oficial amb *v*, derivat de *bora*, forma d'origen preromà.

borinor *f.* [burinó]

Soroll confús i monòton, esp. la remor que fa una tempesta.

Trec la definició del DCVB, i confirmo que el mot és viu tant a Collsacabra com a la Garrotxa (DomMont, 65).

borrassa *f.* [burásə]

Flassada molt senzilla que serveix de tapall al llit en les cases de pagès.

borrefolls ⁺ *m. pl.* [burəfójs], [burifójs]

Filegarses, esp. de boira.

Confirmat en la llengua viva de Collsacabra, i usat per Sanglas, 1993, 15: «Més enllà, per entremig dels blancs *borrefolls* de boira que s'alçaven he pogut veure els ondulats turrons de Sabassona». A Rupit me'n donen una expressió equivalent, *gats de boira*, que no he trobat en els reculls de lèxic.

borronar *v. intr.* [buruná]

Treure borrons les plantes.

Segons el DCVB, és verb de Catalunya i les Balears. De *borró*, d'on sembla evident que pot haver-hi continuïtat amb l'occità *bourroun*.

bossoc *m.* [busók]

Bony, esp. el que es produeix al cap com a conseqüència d'un cop violent.

Forma que nosaltres recollim a Collsacabra, i que Coromines (DECLC, I, 149-151) localitzava a l'Alta Garrotxa, però que no fou confirmada, en canvi, per DomMont, 65, que la hi van cercar. I a l'inrevés: DomMont, 65, donen *bossoga* per a la Garrotxa, forma que nosaltres no hem pogut confirmar a Collsacabra.

botzinar *v. tr.* [budziná]

Rondinar.

Tant a Collsacabra com a la Garrotxa (DomMont, 66), sembla que pot ser usat transitivament, és a dir, amb el valor de 'renyar, escridassar', aplicat a un complement humà.

brillejar *v. intr.* [briʎəʒá]

Lluir vivament.

Trec la definició del DCVB. Mot registrat pel GRFO, II, 37: *La roba brillejava*. Confirmat a Tavertet.

broc *m.* [brók]

Tros de branca, esp. d'avellaner.

Collsacabra: *Amb quatre brocs encendrem el foc.*

broca *f.* [brókə]

1. Busca que assenyala les hores en el rellotge.

2. Agulla de fer mitja.

El DCVB atribueix el primer significat a l'Empordà exclusivament, però a nosaltres ens consta que aquesta accepció és pròpia de Collsacabra i la Plana de Vic i que és coneguda, si més no, al Lluçanès i en zones del Berguedà.

bromar-se *v. pron.* [brumársə]

Ésser atacat d'alguna malura les figues, les mongetes, etc.

També en balearic (DCVB).

bronsa *f.* [brónsə]

Bruc bord.

Forma que sempre tinc sentida amb vocal tancada a Collsacabra. El DECLC la localitza al nord del Principat (Sant Hilari Sacalm, Amer, Sant Aniol de Finestres) i li reconeix un probable origen cèltic.

bungonar ⁺ *v. intr.* [bunɡuná]

Parlar tot sol, rondinar, murmurar.

Variant de *bagonar*, que no he trobat al DCVB (que localitzava aquest verb a Sant Julià de Vilatorrada). A nosaltres ens consta que s'usa, de vegades en la variant *bugonar*, i amb significats sempre afins, a Roda de Ter, Torelló i altres llocs de la diòcesi de Vic. Afegim-hi *bagolar* a Mallorca i València.

bunyoc *m.* [bunók]

1. Bony, esp. el que es produeix al cap com a conseqüència d'un cop violent.

2. Bony produït en un objecte metàl·lic.

burrango *interj.* [buráŋgu]

Expressa admiració, sorpresa, determinació.

Mot del català continental (DCVB).

També a Sanglas, 1989, 72: «...què *burrango*, un dia és un dia, i demà ja trespassem!».

ca *m.* [ká]

Gos.

Mot gairebé extingit en català central, però encara recordat a Collsacabra. Vivíssim a les Balears, on s'usa plenament malgrat no tenir un femení que s'hi acordi (s'hi fa servir *cussa*, d'arrel distinta). Pel que fa referència a Collsacabra, encara es pot sentir la forma *canic* (que incorpora el sufix *-ic*), utilitzada com a reclam hipocorístic, en un to de llenguatge afectiu.

Sanglas, 1989, 58-64, per la seva banda, usa *ca* en una de les seves contalles elaborades literàriament: «No fou petit l'esglai que s'endugué la distreta guineu, pensant que per culpa de la boira es podia haver trobat mossegada pel temut *ca*». El GRFO, I, 65, transcriu, en el seu volum dedicat al cançoner, una cançó intitulada «El camp de mill», que presenta animals en sèrie on figura aquest apellatiu: «Ve lo *ca* i mata el llop / *ca* de llop / i llop de boc, boquet boquill». Pere Moles, del terme de l'Esquirol, assenyalava (segons GRFO, I, 67) que aquesta cançó era cantada, devers l'any 1930, per acompanyar les estones en què els veïns anaven a casa seva a espellofar.

calçobre *m.* [kàlsóβrə]

Arrebossat de la paret.

Forma localitzada en terres del bisbat de Girona (Empordà, Garrotxa i Gironès), però generalment (així ho fa constar el DCVB) s'usa per referir-se a les crostes i parts que cauen de l'arrebossat de les parets.

calener ⁺ *m.* [kələnέ]

Tronquet de boix sec que hom encenia per fer claror, recurs habitual en les estances de famílies amb pocs recursos.

(Tavertet)

Sanglas, 1989, 11, dona notícia d'aquell objecte: «Per il·luminar la cambra, usaven uns tronquets de boix sec que torraven al forn i que es deien *caleners*: els encenien a la llar de foc i els posaven al costat del llit, sobre una cassola o un plat, com si fos una candela».

Confirmem, així mateix, l'ús de l'expressió *estar sec com un calener*, dita a propòsit d'una persona molt magra (cf. Sanglas, 1989, 22).

camàndules *f. pl.* [kəməánduləs]

Raons fútils, coses insignificants.

Mot del català oriental.

De *Camàndula*, orde monàstic fundat en el santuari toscà de *Camàndoli*.

cambreria ⁺ *f.* [kəmbɾeríə]

Allotjament, de menys grandària que una masoveria, generalment adossat a la casa principal, que servia per hostatjar algun jornal·ler, masoveret o altres persones dels encontorns.

Mot que registro a Collsacabra i que no trobo a cap dels diccionaris que he consultat. El GRFO, II, 248, el transcriu en la seva entrevista amb Pere Font, nascut a Susqueda: *Vaig estar per mosso amb una casa de pagès en aquí pujant, en aquestes cases que hi ha. Hi ha dues cambreries, i a dalt hi ha la casa grossa*. També a Jordi Sanglas, 1989, 57: «S'hostatjava a la *cambreria* de la mateixa casa».

L'ocupant d'aquestes estances era, doncs, conegut com a *cambrer* (Tavertet).

camilleres *f. pl.* [kəmiléɾəs]

Caramelles, aplec de fadrins que per Pasqua van a cantar i tocar a les cases conegudes, amb cançons de felicitació.

El canvi formal que s'observa a Collsacabra i en altres contrades (*caramelles* > *camilleres*) és afavorit per la idea de 'fer camí' que va associada al passant dels caramellaires. El

nom és degut, originàriament, a l'instrument de canya (és a dir, al *caramell* < CALLA-MELLU) que feien servir els caramellaires.

cansirós -osa ⁺ *adj.* [kənsirós] [kənsirózə]

Fatigós.

Rupit: *Aquell camina cansirós.*

capbussó *m.* [kəbbusó]

Acte de caure de cap i fer la volta.

El mot *capgirell* és la forma que nosaltres hem obtingut en segon terme a Collsacabra per a la representació d'aquesta acció. L'ALDC també dóna aquests mateixos mots, bé que en ordre invers: *capgirell*, *capbussó*.

capçana *f.* [kəpsánə]

1. Tortell de roba posada en doble o embotida de borra, que es posen damunt el cap les dones per portar-hi la gerra o el cove, o els paletes per dur-hi les gavetes.

2. Gorra de cop.

Dues definicions manllevades del DCVB que s'acorden amb els resultats que obtinc a Collsacabra; tot i això, l'ALDC dóna *casquet* per a 'gorra de cop' a Santa Maria de Corcó.

Del llatí *CAPITIANA*, 'cosa pròpia del cap'.

capsou *m.* [kàpsów]

Tros de terra que es donava a conrear a un mosso.

Forma que a Tavertet ha deixat empremtes en la toponímia menor, car hi tenim, segons Sanglas, dos capsous: el de la Casanova i el del Sunyer de Baix. La definició que donem és de Jordi Sanglas.

És mot recollit al DCVB amb accepcions diverses, una de les quals (atribuïda a la Plana de Vic i a Collsacabra pel *Diccionari Aguiló*) és pròxima al significat que donem aquí, però no del tot coincident: «tros de terra de l'herència paterna que l'hereu deixa conrear als seus germans, perquè frueixin del seu benefici».

Cf. COLC, II, 132.

captard *m.* [kàptár^t]

Capvespre.

carlí *m.* [kərí]

Tallet petit de la cansalada amb què s'amania la vianda en els dies d'abstinència.

Cf. Sanglas, 1989, 104-105.

carrandella *f.* [kərəndéʎə]

Corrua, sèrie llarga de coses.

Trec la definició del DECLC. El DCVB localitza el mot al Cardener, a Berguedà, a Osona, al Ripollès i a la Garrotxa. A nosaltres ens consta de GRFO, II, 84: *Nosatros vinga-ho*

anar aguaitant, i aquella carrandella, i aquella corrua de cuques... Forma també atribuïda a Vic per COLC, I, 204.

carrioter *m.* [kəriuté]

Home que mena un carro.

Trec la definició del DCVB, el qual localitza aquesta forma a diferents punts de la Garrotxa i l'Empordà; nosaltres la trobem en textos del GRFO, II, 235.

És derivat de *carriot*.

cavòrcula ⁺ *f.* [kəβórkulə]

Cova petita, cavitat en la terra.

El trobem al text *L'hostal de la Llàndia*, transcrit pel GRFO, II, 235. Es tracta d'una formació derivada de *cavorca* (mot del català oriental, present en la toponímia de Collsacabra, la Plana de Vic i l'Empordà). Segons el DCVB, l'origen de *cavorca* cal cercar-lo en el llatí *CAVA ORCA*, 'cova infernal' (de *ORCUS*, 'infern'); emparentat amb aquest, hi ha el mot castellà *cahuenco*, 'clot gran en terra'.

celló *m.* [səjó]

Petit tros de terra que el masover donava a sembrar, a parceria, a una tercera persona.

Trec la definició de Borbonet i Sanglas, 1999, 82, els quals donen raó d'aquest apellatiu present en la toponímia del país: el Ceió d'en Peric, situat al sud-oest de la masia de Novelles, a l'esquerra del torrent del Gorgàs.

ciuró *m.* [ʃiwró], [siwró]

Ciuró és usual, segons el DCVB, en terres del català oriental del nord (Camprodon, Olot, Cadaqués, Pla de la Selva, la Catalunya francesa) i també del baleàric. Tinc per cert que aquesta forma arribava fins a la Plana de Vic (car ens ho demostra COLC, II, 234, amb força documentació) i em consta que actualment encara s'usa a la vila de Torelló alternant amb *cigró* (que és la forma de la resta del Principat).

En el parlar actual de Collsacabra sembla que conviuen, com a la Garrotxa (Dom-Mont, 74), les formes *cigró* i *ciuró* (aquesta, però, sempre amb una certa tendència a palatalitzar la *s* inicial: *xiuró*). Per a Collsacabra tenim, a més, el testimoni de Quirze Parés (2001, 29), que registra la solució palatalitzada.

Del llatí vulgar *CICERONE*.

clapada *f.* [kləpáðə]

Referit a una acció destacada, que excel·leix per algun motiu.

Tavertet: *Però un dia amb un company de pagès la vàrem fer més clapada.*

cluc *m.* [klúk]

Forma usada, entre d'altres, en la locució *fer cluc*, que a Collsacabra vol dir 'morir, fer el darrer alè'. La mateixa expressió, a Rupit, pot significar 'el sol anar a la posta': *Si el sol neix i fa cluc, no tinguís por d'eixut.*

coll *m.* [kól]

Coll del braç és ‘canell, braó, porció del braç més immediata a la mà’.

Expressió desconeguda per alguns parlants (ALDC, Santa Maria de Corcó: *munye*[x]a), és tanmateix usada per algunes de les persones entrevistades.

collops ⁺ *interj.* [kolóps]

Eufemisme de *collons* usual a la Garrotxa (DomMont, 76) que retrobem a GRFO, II, 236.

collotge *m.* [kolódʒə]

Conversa animada, conciliàbul.

Segons el DCVB, del llatí COLLOQUIUM, amb terminació influïda pel mot *rellotge*.

El GDLC recull *collotge*, que, com el DECLC, el considera «alteració empordanesa de *colloqui*». És, però, mot ben conegut a Collsacabra.

compixum ⁺ *m.* [kumpiʃúm]

Pluja fina; regalim de la boira.

complanta *f.* [kumplántə]

En l'expressió *donar les complantes*, de Rupit, ‘donar el condol per la mort d’algú’.

concriar-se *v. pron.* [kɔŋkriársə]

Formar-se en algun indret un corrent d’aigua.

Molt usat, en terme de l’Esquirol, per Mingo Juvanteny en l’accepció que es dona aquí.

En la mateixa accepció també s’usa (segons el DECLC) cap al sector del Montseny, del Gironès i de l’Empordà; i a Mallorca, segons la mateixa font.

Del llatí CONCREARE, ‘crear juntament’.

condeir ⁺ *v. tr.* [kundéi]

Donar menjar als animals domèstics, o bé als infants.

El recull el GRFO, II, 242.

També a la Garrotxa (DomMont, 77).

congoixa *f.* [kɔŋgófə]

Calor forta i humida.

Del llatí COANGUSTIA, ‘estretor’, ‘angoixa’, derivat de ANGUSTUS, ‘estret’, ‘angostat’. El castellà *congoja* és manllevat del català (DECLC).

conill -a *adj.* [kuníʎ] [kuníʎə]

Nu, despullat.

També a la Garrotxa (DomMont, 77).

El DCVB el situa al català nord-oriental (Ripollès, Empordà, Garrotxa i Plana de Vic), on es diu *anar conill*, mentre que a València i Alacant hom diu *anar en conill*.

contragovern *m.* [kòntɾəɣuβérn]

S'usa en l'expressió *mirar a contragovern*.

Equival a *mirar de ganyó* (veg. *infra*). El DCVB recull, a Llofriu, l'expressió *anar a contragovern*, 'anar malament, amb mala orientació'.

conxos *interj.* [kónʃus]

Eufemisme de *cony*.

En dóna notícia el GRFO, II, 242.

També a la Garrotxa (DomMont, 77).

copsar *v. tr.* [kupsá]

Agafar al vol, entomar o abastar una cosa que cau o està enlaire.

Mot modern però d'origen incert, només català. Ben viu a les diòcesis de Girona, de Vic i d'Elna. Amb el mateix valor, hi ha *escopsar* al Rosselló i Vallespir. Probable parentiu amb el mallorquí *engospar* (DECLC, II, 907-910). Ens consta que a Collsacabra i la Plana de Vic conviu amb el verb *entomar*, molt arrelat.

cor *m.* [kór]

En l'expressió *tenir el cor a l'esquena*, 'patir molta gana'.

Observada en terme de l'Esquirol.

culbufar *v. tr.* [kulβufá]

Malparlar d'una tercera persona; infondre malfiança respecte d'algú.

Al DCVB és 'imbuir males idees, donar mals consells', solament atribuït a l'Empordà. Verb que també conec de Torelló (Plana de Vic), amb un significat afí.

culpixar ⁺ *v. tr.* [kulpifá]

Rebutjar el consell o la indicació d'algú.

Rupit: *Cul et pixo!*

També a la Garrotxa (DomMont, 193): «Xixo mixo al cul te pixo», expressió de befa en llenguatge infantil.

cumquibus *m. pl.* [kuŋkíbus]

Diners, recursos pecuniaris.

Rupit: *Si no hi ha cumquibus, malament. Allà on no hi ha cumquibus Deú no hi habita.*

No el trobem ni al DIEC ni al GDLC, però sí al DCVB, que només el localitza a les Balears (Mallorca i Menorca).

Mot pres del llatí CUM QUIBUS, 'amb què' (locució usada en el prefaci de la missa: «*cum quibus et nostras voces...*»).

damaceli *m.* [dàməséli]

Ruixat, xàfec.

Rupit: *Quin damaceli d'aiga!*

L'ètim sembla que cal trobar-lo en DAMNATOCAELI, 'condemnació del cel'. El DCVB solament el situa a la Plana de Vic i li atribueix el significat de 'avalot, soroll gran'.

degoter *m.* [dəʎuté]

Lloc per on degota l'aigua quan plou. Esp. al sostre d'un edifici, d'una habitació, lloc per on es filtra l'aigua.

A Collsacabra també tenim el femení *degotera*, que el DCVB localitza en terres del català central (Empordà, Garrotxa, Gironès i Manresa).

desassuar *v. tr.* [dəzəsua]

Llevar la suor; fer cessar d'estar suat.

Verb que el DCVB només localitza a la Plana de Vic (també a COLC, II, 107). Però no figura al GDLC ni al DIEC (on hi ha *dessuar*, al qual el DCVB reconeix més extensió territorial).

desconillar ⁺ *v. tr.* [dəskuniʎá]

Despullar, treure la roba.

Verb que no trobo en els diccionaris consultats, si bé en tenim referències de la Garrotxa (DomMont, 81).

desideri *m.* [dəziðéri]

1. Desig.
 2. Neguit, desfici.
 3. Neguit, desfici dels moribunds.
- Del llatí DESIDERIUM.

desnerit -ida *adj.* [dəznərit] [dəznəridə], [dənərit] [dənəridə]

Poc fet corporalment, minsament desenvolupat.

Trec la definició del DECLC, on es relaciona aquest adjectiu amb el substantiu *negre* (< NIGER): segons Coromines, *desnegrir*, 'exterminar insectes o paràsits', és usual a Eivissa, i *denigrar*, a Mallorca; el mateix ètim per a *denigrar*.

destortolligar *v. tr.* [dəsturtuʎiɣá]

Desentortolligar.

Forma sense localitzar al DCVB, atribuïda a Narcís Oller.

doladora *f.* [duləðóɾə]

Destral grossa.

Mot que ens dona Miquel Banús, de Rupit. El *Diccionari Aguiló* relaciona aquest instrument amb les terres de les Guilleries (cf. COLC, II, 173).

Del llatí DOLARE, 'desbastar', > *dolar* (verb usat per Verdaguer).

eixamoirar *v. tr.* [əʃəmujrá]

Una peça de roba, mullar-la un xic, o no ésser prou eixuta.

El significat que aquí donem s'avé amb allò que em detallen en terme de Rupit.

Coromines (DECLC) relaciona el verb *eixamorar* (usat per Verdaguer) amb el llatí EX-HUMORARE, que, havent passat per un primitiu *eixumorar*, i després de dissimilar-se en *eixamorar*, hauria estat influït, tant en la forma com en el significat, per *amarar*, *amorisir*.

La forma que nosaltres recollim a Rupit (la que encapçala aquest article) pot haver estat influïda per *eixavuirar*. Constatem, encara, que el DCVB dóna una entrada pròpia a la forma *eixamuiar*, que nosaltres registrem a Tavertet (*quan no és prou eixuta, és eixamuiada, la roba*) amb el mateix significat que es reproduceix en aquest article.

eixavuirar *v. intr.* [əʃəβujrá], [ʃəβujrá], [tʃəβujrá], [ətʃəβujrá]

Esternudar.

Mot estudiat per Joan Veny (1984, 63-106), l'ètim del qual cal cercar-lo en el llatí *EX-AUGURIARE* i, per això, hem de considerar poc encertada la grafia (amb *b*: *etxabuirar*) que li dóna el DCVB, car el nostre mot remet a una forma llatina que presenta *u* breu.

Convé esmentar el derivat *eixavuiradera*, molt conegut a Collsacabra i, en general, a tota la diòcesi de Vic.

I des del punt de vista conceptual va bé comparar-lo amb l'expressió *fer mals averanys*, 'maltractar els objectes, la vianda', que també registrem a Collsacabra.

Pel que fa a l'extensió de *eixavuirar* i les seves variants, recomanem de consultar Veny (1984, esp. 73-77), on s'indica, en general, que «les variants d'aquest tipus lexical ocupen una clapa discontinua en el sector més oriental del domini, en les províncies de Barcelona i Girona, des de Pineda fins a Camprodon». Pel que fa referència a Collsacabra, cal retreure, de Veny mateix (1984, 75), la documentació antiga que ens ofereix: el document del segle XIV tret de l'arxiu parroquial de Rupit: «A vacha llampada e *etxabuirosa*, oli de genebre dintre les orelles posats prest».

Amb dades recents que jo mateix he recollit (entre els anys 1999 i 2002), em consta que l'ús d'aquest verb retrocedeix clarament en terres del Lluçanès, esp. per la banda de ponent, on ja comença de ser oblidat per les generacions més antigues. En canvi, i pel que jo sé, es manté ferm cap al nord de la Plana de Vic, àdhuc entre les generacions joves, que encara l'usen generalment i de vegades amb rebuig visible del verb *esternudar*.

eixermalla ⁺ *f.* [əʃərmájə]

1. Brosta; conjunt de branques primes d'un arbre.
2. Brossa, conjunt de mates petites, branques de poca grossària que hom troba a terra. (Tavertet)

Deu ser derivat postverbal de *eixermar*, del llatí *EX-EREMARE*, 'fer cessar de ser una terra erma'.

eixorit -ida *adj.* [əʃurít] [əʃurídə]

Eixerit, deixondit.

Variant de *eixerit*, solució de compromís entre *eixerit* i *eixoribit* que Coromines (DECLC, III, 252) situava al català central nord-oriental.

empapatxar *v. tr.* [əmpəpətʃá], [əmpəβətʃá]

Empatxar, enfitar.

És mot propi del català oriental, comptant-hi el mallorquí (DCVB).

De *empatxar*, amb el radical reforçat per analogia de *pap*.

emperò *conj.* [əmprɔ]

És reccesiú en la nostra zona, però el registra el GRFO, II, 28: *Emperò, ara n'hi ha molts...*

Forma del català oriental, segons el DCVB.

Del llatí vulgar *IN PER HOC, 'per això'.

enfortegar *v. tr.* [ənʃurtəɣá]

Aficar fortament.

Trec la definició del DCVB, que ens en dóna el significat més estès en català central. Veiem que a Rupit també s'usa per il·lustrar la penetració sexual.

Cf. COLC, I, 12.

engalipar *v. tr.* [əŋgəlipá]

Enganyar amb bones paraules o amb aparences.

Trec la definició del DCVB. Verb del català oriental i de l'occidental.

engiponar *v. tr.* [əŋʒipuná]

Enganyar.

enquetiar *v. tr.* [ənketjá]

Fer enfadar algú.

Variant de *inquiètar*, també coneguda a la Garrotxa (DomMont, 88) i la Plana de Vic.

ensabatar-se *v. pron.* [ənsəβətársə]

Embrutar el calçat, esp. de fang.

ensabonar *v. tr.* [ənsəβuná]

Adular.

entabonar *v. tr.* [əntəβəná]

Omplir el cap d'il·lusions, d'idees agradables però falses; enganyar amb bones paraules.

entregar *v. tr.* [əntɾəɣwərdá], [əntɾəɣurdá]

Mirar un objecte prenent per guia visual dos punts o dos regles paral·lels, per comprovar la dretesa o guexesa de l'objecte.

Verb aplicable a l'acció d'apuntar el tret amb l'escopeta (significat registrat per l'ALDC, Santa Maria de Corcó).

També a la Garrotxa (DomMont, 90).

entrepassegar *v. intr.* [əntɾəpəsəɣá]

Ensopegar.

Forma del català oriental (DCVB: Empordà, Olot i Plana de Vic).

entriquell *m.* [əntrikéʎ]

Cadascun dels paquets, estris, i en general objectes que formen part d'un bagatge o càrrega, i que solen fer nosa.

Trec la definició del DCVB, el qual localitza aquesta forma a Olot, l'Empordà i Pineda, i la reconeix en l'obra de Joaquim Ruyra. Nosaltres, per la nostra banda, la recollim en sessions de conversa i constatem que ha estat usada per Jordi Sanglas, 1989, 41: «Aleshores s'aixecaven totes amb les cames mig enrampades, recollien els seus *entriquells* i deien: quina tarda més cofoia hem passat, i sense fer mal a ningú!».

enveja *f.* [əmbéʒə]

Taca que es té a qualsevol part del cos que en la imaginació popular és conseqüència d'un desig insatisfet de la mare durant l'embaràs.

Associat a aquest mot, el DCVB solament localitza aquest significat a l'Empordà.

enxerinar *v. tr.* [ənʃəriná]

1. Irritar, enfadar.

2. Posar-se el membre en erecció.

De *xera*, 'flama', probable gallicisme.

El DCVB no en dóna l'ètim, però localitza el mot (amb la grafia *enxarinar*) a l'àrea de Girona i d'Olot.

esbadellada ⁺ *f.* [əʒβəðəjádə]

Operació de batre amb la forca.

escairell ⁺ *m.* [əskəjréʎ]

Graó.

Registrat pel GRFO, II, 29.

escalabornar *v. tr.* [əskələβurná]

De la rabassa de l'arbre, llevar-ne una part per fer-ne una bitlla.

En terres de Collsacabra hom li reconeix un significat translàtic que, tanmateix, no figura al DCVB: el de parlar pronunciant de manera poc distinta els sons.

El DCVB el considera derivat del provençal *calaborna*, 'cavitat d'arbre', i Coromines (DECLC), que hi afegeix una bona informació, el relaciona més remotament amb el basc.

escalar *m.* [əskələ]

Esgronada que fa un camí per guanyar un cingle.

Es manifesta en la toponímia local de Collsacabra, on hi ha els Escalars de les Baumes (Borbonet i Sanglas, 1999, 161) i els Escalars de Santa Cília.

escanyussar-se *v. pron.* [əskəpusársə]

Tenir algú alguna cosa a la gola que el priva de respirar.

Verb del català oriental, intensiu de *escanyar* (del llatí *CANNA*, 'canya'), molt viu en el sentit de 'ennuegar-se' a tota la diòcesi de Vic. La informació que en donen els nostres dic-

cionaris és escassa. COLC no l'esmenta, i el DECLC solament el situa a la vall Ferrera. L'informant de l'ALDC per a Collsacabra el dóna com a resposta per al concepte 'ennuegar-se amb un sòlid'.

escapiar *v. tr.* [əskəpjá]

Escalabornar; començar a treballar una fusta o altre material per a després treballar-lo amb més perfecció.

La definició és del DCVB, que situa aquest verb només al Rosselló i a l'Empordà.

escarnir *v. tr.* [əskərní]

Fer sonar un instrument musical amb destresa aproximada, imitant-ne el bon so però sense aconseguir-ho prou, com qui n'aprèn.

Tavertet: *L'escarneixo una mica, el violí.*

Mot d'origen germànic.

escarpir *v. tr.* [əskərpí]

Desembullar els cabells.

escarrifar *v. tr.* [əskərifá]

Esgarrifar.

Registat pel GRFO, II, 32, a Collsacabra; el DCVB el situa a Olot, i per la seva banda el DECLC n'amplia l'abast fins a l'àrea de la Garrotxa i Osona. No acabo de veure clar que sigui una forma coneguda a la Plana de Vic, atès que no m'ho confirma ningú d'aquella contrada; a Torelló mateix ningú no em reconeix el substantiu *escarrifall*, que així mateix donava el DCVB per a aquest punt geogràfic.

ALDC: *escarrifances de fred.*

escatiar *v. tr.* [əskətjá]

Enllestir una feina.

També a la Garrotxa (DomMont, 93).

esclabotxar⁺ *v. tr.* [əskləβutjá]

Treure la closca a les faves.

DomMont, 91, donen *escabotxar* per a la Garrotxa, amb significat semblant.

escletlla *f.* [əskléʎʎə]

Escletxa.

(Rupit)

Tot i que el recull el GDLC, es tracta d'un mot del qual tenim molt poca informació, que Coromines solament esmenta (DECLC, III, 526) per indicar que no li és conegut. Probablement emparentat amb *escretlla* (potser del llatí *EX-CREPTULARE*). Nosaltres l'hem trobat que s'usava per referir-se, en particular, als intersticis de les persianes.

escoda *f.* [əskóðə]

Eina de picapedrer, més grossa que la gardina i semblant a un martell gros, usada pels picapedrers i paletes per picar la pedra.

És mot del català occidental i de l'oriental.

escopinada *f.* [əskupinádə]

Escopinada.

També a la Garrotxa (DomMont, 94).

escorissor ⁺ *f.* [əskurísó]

Picor a la pell.

Ben conegut a Collsacabra, també és mot de la Garrotxa (DomMont, 94).

escorrianes ⁺ *f. pl.* [əskuriánəs], [əskurájənəs]

Escorrialles.

El DCVB, que no recull la primera forma, ens dóna, entre d'altres, les variants *escorrianes* (Lluçanès i Plana de Vic), *escorrianyes* (Lluçanès) i *escorrialles*.

escorxar *v. tr.* [əskurʃá]

Usat en l'expressió *escorxar la gutila*, 'vomitar' (Rupit).

escruix *m.* [əskrúʃ]

Arrendament que es pagava en diner o, si no, a parts, amb vianda.
(Tavertet)

Usat en l'expressió *arrendament en escruix*.

escurall *m.* [əskuráj]

Tros que queda d'allò que es menja.

El DCVB solament relaciona aquest significat amb la Plana de Vic.

Cf. COLC, II, 239.

esgalabrar *v. tr.* [əʒɣələβrá]

Esgarrapar, esgarrinxar; ferir la pell o altra cosa.

Rupit: *El gat m'ha esgalabrat*.

esgargamuassar-se ⁺ *v. pron.* [əʒɣərɣəmusársə]

Ennuegar-se.

(Rupit)

Forma intensiva que no figura al DCVB.

esgarip *m.* [əʒɣ^oríp], [əʒɣríp]

Crit.

esglevar *v. tr.* [əʒɣləβá]

Treure gleves d'una terra.

El DCVB localitza aquest verb a l'Empordà, Ripoll, Rupit i la Plana de Vic.

esnabissar ⁺ *v. tr.* [əznəβisá]

Llevar les fulles a les remolatxes.

Cf. Sanglas, 1989, 71.

espadar *v. tr.* [əspəðá]

Esbardissar o desembardissar.

El DCVB no reconeix aquest significat específic, però sí alguns de pròxims, i amb la mateixa idea de fons: la de 'separar un terreny emprant una eina'. Amb el significat precís que els parlants de Collsacabra li donen sembla una expressió bastant local. És interessant la informació que en dóna Coromines (DECLC), que recull, el 1964, a Vilanova de Sau (a tocar de Collsacabra, però ja en l'àrea de les Guílleries), el mateix significat que nosaltres apuntem aquí. No gaire lluny de la nostra comarca pot arribar a tenir, com a Sant Hilari Sacalm (les Guílleries), el sentit de 'fressar', d'acord amb les mateixes anotacions de Coromines.

Sembla derivat de *espada*, forma arcaica de *espasa*.

Cal remarcar, a més, l'expressió *a l'ispà de l'estiu*, 'al ple de l'estiu', que el GRFO va enregistrar a Rupit.

Cf. COLC, II, 173.

espellofar *v. tr.* [əspəʎufá]

1. Treure el pelló del blat de moro o d'altre fruit.

2. Llevar-li l'embolcall a un caramel o a qualsevol altre objecte.

En la primera aplicació és un verb molt conegut de tot el domini.

espellonar *v. tr.* [əspəʎuná]

Treure el pelló del blat de moro o d'altre fruit.

Els meus informants de Collsacabra l'usen en règim d'alternança amb *espellofar*, que potser hi és més freqüent. També figura a Sanglas, 1989, 73. I a la Garrotxa (DomMont, 95) ens confirmen que és mot viu.

El DCVB solament el localitza a Olot, Ripoll i Amer. Sembla, per tant, un verb del català central del nord.

esplet *m.* [əsplét], [əsplét]

Collita; conjunt de fruits produïts en una vegada.

(Rupit, Taveret)

Del llatí *EXPLICITU*.

També a la Garrotxa (DomMont, 96).

esqueixat -ada *adj.* [əskəʃát] [əskəʃáðə]

Renegaire.

Sovint aplicat als traguiners, als quals s'atribuïa la capacitat de produir renecs a tort.

El DCVB no ens dona aquest significat específic que constatem nosaltres, però n'ofereix una accepció prou acostada: la de 'persona dissoluta, moralment rebaixada'.

esquempis ⁺ *m. pl.* [əskémpis]

Estesa d'objectes.

Tavertet: *Vaig poder recollir tots els esquempis.*

esquerdís *m.* [əskərðís]

Guspira.

Curiosa accepció que el DCVB no reconeix a aquest mot, la qual ha estat registrada per l'ALDC a Santa Maria de Corcó.

esquitllar *v. intr.* [əskiʎʎá]

Ser llisquent, relliscós.

(Rupit, Tavertet)

Coromines (DECLC, III, 705) ja dona referències d'aquest verb atribuïdes a Collsacabra: «aquestes pedres *esquitllen* molt» (Tavertet, 1935); «vagi amb compte que per aquí *esquitlla*» (Rupit, 1934). Els nostres informants ens han confirmat la vitalitat d'aquests usos.

L'origen d'aquest verb és incert, però Coromines proposa el gòtic *USQUILLAN, 'rajar, brollar', 'escolar-se (l'aigua)'. Al DCVB, en canvi, es considera la possibilitat que es tracti d'una regressió o falsa descomposició de *resquitllar*.

estaloc *m.* [əstəlók]

Tros que deixen d'una branca quan no la tallen arran de tronc.

DCVB: Plana de Vic i Montseny.

Cf. COLC, II, 173-174.

estamenyar *v. tr.* [əstəmənjá]

Tupar, pegar, estomacar.

Mot compartit amb la Garrotxa (DomMont, 96) que el DCVB solament localitzava a Olot.

estapalatxar ⁺ *v. intr.* [əstəpələtʃá]

Fer un ruixat fort.

(Rupit)

Verb que, amb aquesta forma, no figura al DCVB. Sí que hi és el substantiu *estapalatxada*, 'ruixat fort', que hom atribueix solament a la Garrotxa, per bé que la variant *estaplatxada* (localitzada a la Plana de Vic) també hi és consignada.

estarrufar-se *v. pron.* [əstərufársə]

1. Entrar en joia.

2. En el moment de beure algun líquid, i a causa del riure o d'algun altre accident, expellir involuntàriament el líquid que hom volia engolir.

La segona accepció no figura al DCVB.

estassada *f.* [əstəsádə]

1. Blat segat i encara no lligat ni apilotat.
 2. Acte de tallar, de treure la brossa o bardisses d'una terra.
 3. En el segar, tallada de blat amb volants.
- El DCVB localitza la primera accepció a la Cerdanya i la Plana de Vic.
És mot del català central, esp. del nord.

estassar *v. tr.* [əstəsá]

1. Tallar mates, herbes, bardisses.
 2. Abatre, fer caure algú a terra deixant-lo estès, en posició horitzontal.
- Verb del català central del nord.
També a la Garrotxa (DomMont, 97).
Segons el DCVB, potser del llatí *EXTENSARE, 'estendre, abatre', amb la terminació canviada per influència del sufix intensiu *-assar*.

estela *f.* [əstélə]

- Estel fugaç.
(Rupit)
Especialització d'aquest significant que, més en general, solia significar 'estel, astre';
estrella és castellanisme.
Del llatí STELLA.

estemboinada ⁺ *f.* [əstəmbujnáðə]

- Estirada.
El recull el GRFO, II, 168: *Agafen un fil, volten el seu terme, li carden estemboinada al fil, i li carden tota la llenya.*

estenegall *m.* [əstənəɣáj]

- Conjunt de coses esteses, escampades.
Mot del català oriental, que el DCVB situa al Vallès, a Lluçanès i a Barcelona. Derivat de *estendre*.

esterrejar *v. tr.* [əstərəʒá]

- Acció de netejar un atuell amb terra d'escudelles o altra substància.
Significat també propi de l'Empordà i del Gironès (DCVB).

estifollar *v. tr.* [əstifuɫá]

- Fer malbé, destruir, malmetre, aterrar, trossejar, fer estelles.
Rupit: *Mentre estifolles aquesta porta, jo aterraré l'envà.*
Verb de la Garrotxa, de les Guilleries, del Lluçanès i de la Plana de Vic (DCVB).
A COLC, I, 372, se'n dona la referència de Verdaguer i es recull així mateix la variant *estifallar*.
Amb significat prou diferent (DCVB: 'mudar-se, ben vestir-se') el mot és conegut en balearic.

estimar *v. tr.* [əstimá]

Nodrir, alletar.

(Cantonigròs, Tavertet)

Aplicació no indicada pels diccionaris que hem consultat; però molt present entre els nostres informants.

Tavertet: *Quan no els estimen, s'han de fer xurmar.*

estirebuinar ⁺ *v. tr.* [əstirəβujná]

Estirar alguna cosa per fer-la seguir, per deformar-la, aplicant-hi una força moderada.

Per més que no hem trobat aquest verb en cap dels diccionaris consultats, no se'ns fa estrany de considerar-lo emparentat amb el mot *buina*, 'excrement de bòvid', que en català ha donat, segons indica Coromines (DECLC), derivats com ara *buinar*, *buinarada* o l'adjectiu *buiner*, 'barroer'.

estossar *v. tr.* [əstusá]

Pegar fins a estabornir o fins a matar; matar.

Verb del rossellonès, del català septentrional de transició i del català central (DCVB: Manresa i Vic).

Afegim-hi l'expressió *fer la tussa*, 'matar', que també conec de la Plana de Vic i de la Garrotxa (DomMont, 98).

Collsacabra: *Hem estossat el porc.*

estràmpol -a *adj.* [əstrámpul] [əstrámpulə], [əstrámpəl] [əstrámpələ]

Esquerp.

Mot del català central: Garrotxa, la Selva i Plana de Vic (DCVB).

estuba *f.* [əstúβə]

1. Bavorada; aplicació de vapor d'aigua calent.

2. Xafogor, calor intensa.

Els meus informants m'indiquen que l'expressió *fer estuba* volia dir 'copsar el vapor de l'aigua que es desprèn d'una olla o altre recipient amb la finalitat d'alleugerir el mal de queixal o per fer minvar alguna altra molèstia'. El DCVB situa la segona accepció a Tortosa i al Maestrat.

També és mot de la Garrotxa (DomMont, 98).

esveixigar ⁺ *v. tr.* [əzβəʃiγá]

Mig arrencar una branca, de manera que aquella queda encara amb la pell.

(Tavertet)

El mateix verb també s'usa, al mateix indret, per referir-se a les butllofes que es fan a la fusta: *S'ha esveixigat la taula.*

El DCVB dóna notícia del verb *veixigar*, 'produir veixigues o butllofes', i per la seva banda el DECLC el localitza, amb aquest significat, tant al Pallars com a les Balears (amb derivats, com ara *veixigant*, 'emplastre que aixeca butllofes').

esvornac *m.* [əʒβurnák]

També *esvorany* [əʒβurán].

Forat o espai buit produït a un objecte per haver-se'n després o separat un tros.

(Rupit, Tavertet)

També a la Garrotxa (DomMont, 98).

faire *v. intr.* [fájɾə]

En l'expressió *ser un home de bon faire*, occitanitzant.

(Rupit)

farda *f.* [fárðə]

Brossa a l'ull.

farfalla *f.* [fərfája]

1. Bardisses.

2. Conjunt de coses de poc valor.

Mot del català continental, possible italianisme.

farro *m.* [fáru]

Farina grossa de blat de moro, que es menja fregida o bullida a manera de farinetes.

Trec la definició del DCVB, que localitza aquest mot del català oriental al Rosselló, a la Cerdanya, al Ripollès, a la Garrotxa, l'Empordà, les Guilleries i la Plana de Vic.

També recollit a DomMont, 100.

fartanega ⁺ *f.* [fərtənégə]

Àpat abundant.

Forma compartida amb la Garrotxa (DomMont, 100).

Variant de *fartanera* (deguda a canvi de sufix) no recollida pel DCVB.

fato *m.* [fátu]

Farcell.

A Collsacabra pot arribar a tenir el significat translàtic de 'relat, explicació' (GRFO, II, 230) o de 'cosa feixuga'.

Del castellà *hato* (d'origen incert), incorporat al català a través de l'aragonès.

fatxenda *m. i f.* [fətʃéndə]

Persona ostentosa, vanitosa, que es dona aires d'importància.

Forma molt usada, pel que jo sé, tant a la Garrotxa com a la Plana de Vic.

Segons el DECLC, és mot manllevat de l'italià *faccènda*, 'feina a fer, afers'.

feixa *f.* [féʃə]

Tros de terra llarguer on es conreen cereals, llegums o hortalisses.

Destaquem l'expressió *ser de la feixa de dalt*, 'tenir una bona posició social'.

feixica *f.* [fəʃíkə]

Tros de terra llarguer, més petit que la feixa, on es conreen cereals, llegums o hortalisses.

(Tavertet)

També a la Garrotxa (DomMont, 100).

Diminutiu de *feixa*, conté el sufix *-ic*, molt característic de les nostres regions septentrionals.

filar *v. intr.* [filá]

Emetre els gats un ronquet de satisfacció o de condormiment.

(Rupit)

Sovint en l'expressió *filar el torn*, amb el mateix significat.

flicar *v. tr.* [fliká]

Fer la guitza, fer una mala passada.

En l'expressió *jo et flic*.

Deformació eufèmica de *ficar* amb el significat de 'fotre'.

flingaines ⁺ *f. pl.* [flingájɲəs], [fligájɲəs]

Objectes petits, sense valor.

(Rupit)

flingant *m.* [flingán]

Bastó flexible, que pot ser de vímet; tronc prim que es fa servir per picar el bestiar.

DCVB: Ripoll, Berga i Plana de Vic.

Gràcies a les transcripcions del GRFO, II, 149, tenim notícia d'un ús especial d'aquesta forma, equivalent a 'parrac': *I porten un collons de mena de roba que no és cap vestit allò. Només són quatre flingants.*

flingantada *f.* [flingəntaðə]

Cop de flingant.

DCVB: Empordà, Ripoll, Berguedà, Plana de Vic, Collsacabra i Lluçanès; *fligantada* a la Garrotxa (DomMont, 101).

floret *m.* [flurét]

El temps millor de l'edat.

Tavertet: *Ets en el floret de la joventut.*

Significat que també figura al DCVB, on s'assenyala la possible —no gens segura, però— conservació de l'antic gènere masculí de *flor* bo i comptant que el sufix hi aportí valor diminutiu. Una explicació alternativa, que ens ofereix el mateix diccionari, indica la possibilitat que la forma esmentada hagi estat obtinguda per mitjà del sufix *-et* indicador de 'camp o lloc on abunda una cosa' (i tret, doncs, del llatí *FLORETUM*, 'camp ple de flors').

forro *m.* [fóru]

Terrer erm, improductiu, sense conreu.

Collsacabra: *Aquest camp és forro.*

El DCVB solament relaciona aquesta accepció amb el terme de Rupit.

A la nostra regió se'n coneix, a més, una altra aplicació: 'eixorc, que no procrea' (DCVB: Cerdanya, Ripollès, Empordà, Garrotxa, Gironès, Pobla de Lillet, Guillerics, Plana de Vic, Segarra i Priorat). Amb aquest darrer sentit, confirmat a la Garrotxa per DomMont, 102.

fotrimanya ⁺ *f.* [futrimáɲə]

Argúcia, artimanya.

frissanya *f.* [frisáɲə]

Picor, coïssor.

A Rupit m'indiquen que la *frissanya* és la picor que se sent sobretot als cabells o a les parts on hi ha pèl.

DCVB: Garrotxa, Empordà i Plana de Vic.

El DECLC el relaciona amb *frisança* i n'indica (sense assegurar-nos-ho, però) l'adaptació a la terminació que figura en els mots del tipus *fogaina*, *moixaina*, etc., i es proposa, doncs, l'evolució *frisança* > *frissaina* > *frissanya*.

Entre altres formes equivalents, registrem els substantius *corissor*, *escorissor* i *gratera*.

futrileza ⁺ *f.* [futriléɰə]

Futilitat.

(Rupit)

Variant de *futilesa* que no trobo al DCVB.

galantejar *v. tr.* [gəlantəʒá]

Tenir algú dominat o sota influència i benefici propis.

Collsacabra: *El té galantejat, aquest home.*

Significat que no dóna el DCVB.

galvana *f.* [gəɬβána]

Peresa, deseiximent.

Trec la definició del DECLC, IV, 316, que parla d'un probable origen àrab. Era mot conegut per tot el domini lingüístic.

gamar-se *v. pron.* [gəmərsə]

Emmalaltir-se, neulir-se.

El DCVB situa aquesta forma en terres del català oriental (del Vallès cap al nord i fins al Conflent).

Afinitat amb la Garrotxa (DomMont, 105).

Cf. COLC, I, 276.

gansalla *f.* [gənsájə]

Fil gruixut per cosir el cuiro.

(Rupit)

El DCVB el localitza a diferents punts del Ripollès i a Olot.

ganyó -ona *adj. i m. i f.* [gəɲó] [gəɲónə]

Avar.

A més, s'usa a Rupit en l'expressió *mirar de ganyó*, que el DCVB localitza a la Cerdanya, al Ripollès i al Camp de Tarragona.

D'acord amb l'ús que li reconeixem aquí, és un mot molt estès per tot el català central. Amb significats prou diferents, aquesta forma existeix en el balear ('esòfag', DCVB) i en tortosí ('cadascuna de les dues puntes que té el palustre a la part posterior de la pala', DCVB).

gardina *f.* [gərdínə]

Eina de picapedrer: escarpra dentada per desbastar la pedra.

(Rupit)

Propi del català oriental, el DCVB solament localitza aquest mot a Barcelona i Tarragona.

gargaix *m.* [gəɾɣáf]

Salivada espessa.

garro *m.* [gáru]

Cuixot del porc farcit de carn magra amb pebre i sal, que es menja cuit.

Trec la definició del DCVB, que ja localitza aquesta forma a Collsacabra i la Plana de Vic.

Forma obtinguda per regressió d'accent, partint de *garró* (COLC, II, 225).

gat *m.* [gát]

En l'expressió *gat de boira*.

(Rupit)

Expressió que no he trobat en cap dels diccionaris consultats. Ús metafòric, potser per l'estil de vida tan esmunyedís que menen aquests animals. Comparant-ne els moviments subtils i imprevistos del gat i de la boira.

glaça *f.* [glásə]

Glaçada.

Figura al *DiariJG*. I s'usa encara en diferents indrets de la diòcesi de Vic. Havia estat mot de tot el domini (DCVB).

Del llatí *GLACIA, variant del clàssic GLACIE, 'gel'.

glapir *v. intr.* [gləpí]

Lladrar el ca amb crits secs, trencats i no gaire forts.

(Cantonigròs)

Del llatí GLATTIRE, potser amb contaminació d'una arrel onomatopeica *klapp-*.

gorrinc *m.* [ɡurín]

Gorri, godall.

Trobo el mot a GRFO, II, 171, grafiat *gorring*.

gresala *f.* [ɡrəzálə]

Recipient que en la matança del porc (cf. Sanglas, 1989, 89) servia per recollir la sang de l'animal.

El DCVB localitza aquest mot a Rupit i Olot, entre altres llocs, i a nosaltres ens consta de Tavertet.

També a la Garrotxa (DomMont, 108).

gufa ⁺ *f.* [ɡúfa]

Porta del pou.

(Tavertet)

herbera *f.* [əβéɾə]

Cabanya.

(Rupit, Tavertet)

El DCVB localitza aquest mot (amb aquest significat) a Ripoll i Rupit, i també ho fa el DECLC, IV, 777, que el tracta com a sinònim de *cabanya*. A Rupit ens indiquen que originàriament l'*herbera* constituïa, de fet, el pis superior de la cabanya on es dipositava l'herba.

Cf. COLC, I, 418.

hòstica *interj.* [óstikə]

Eufemisme. Relacionat amb *hòstia*.

També a la Garrotxa (DomMont, 110).

jonça *f.* [ʒónsə]

Planta herbàcia perenne de la família de les liliàcies (*Aphyllanthes monspeliensis*), de tiges junciformes, fulles reduïdes a beines basals i flors blaves.

Del llatí *IUNCEA*, 'pertanyent al jonc, semblant al jonc'.

laitrum *m. i f.* [làjtrúm]

Persona esbojarrada.

El DCVB el situa a la Garrotxa i l'Empordà, però solament li reconeix el significat de 'estrambot de cançons populars'.

També recollit per DomMont, 114.

liró -ona *adj. i m. i f.* [liró] [lirónə]

Beneit, simple.

Cf. DomMont, 114.

llampis *interj.* [ʎámpis]

Eufemisme, per *llamps!*

DCVB: Lluçanès.

També a la Garrotxa (DomMont, 115).

llampúrnia ⁺ *f.* [ʎəmpúrn̪iə]

Llamp.

Pròpiament, no figura a cap dels diccionaris que hem consultat, però el DECLC, si més no, dóna notícia del verb *llampurnar* i d'altres formes afins. Per justificar-les, cal suposar-hi, com a idea de fons, un cert creuament entre *llampegar* i *espurnar*.

llanternada *f.* [ʎəntərnáðə]

Raig de llum intermitent.

DCVB: Ripoll i Plana de Vic.

Derivat de *llanterna*.

llarder -a *adj.* [ʎərdé] [ʎərdérə] ([ʒərdé] en la locució *dijous llarder*)

Propi del llard.

Amb l'expressió *dijous llarder* ens referim al dijous gras, al darrer dijous abans de la quaresma, dit així també, *dijous jarder*, amb assimilació consonàntica, tant en terres de Collsacabra com de la Plana de Vic. Aquesta assimilació (que, segons el DCVB, també es dóna en baleàric: a Sóller i Manacor, per exemple) no afecta tots els parlants, per la qual cosa hom ha volgut creure que és imputable a la influència dels immigrants castellans instal·lats a Osona que n'estrafan la pronúncia genuïna.

No crec, però, que aquest sigui ben bé el cas; ens ho demostra en part el fet que a Mallorca aquesta influència forastera sigui molt recent i encara, amb prou raó, que a Collsacabra mateix aquesta influència s'ha de considerar molt moderada. També és antiga la constatació d'aquest fenomen, que Coromines (DECLC, v, 83) ja observa a Calldetenes (Plana de Vic) el 1935.

llaviprim ⁺ *adj. i m. i f.* [ʎàβiprím]

Delicat en el menjar.

llefec -ega *adj. i m. i f.* [ʎəféʎə]

També *llefegues m. i f. sing.* [ʎəféʎəs]

Delicat en el menjar.

DCVB: Ripoll, Lluçanès i Plana de Vic.

lleganya *f.* [ʎəʎáɲə]

Matèria blana, blanquinosa, que s'enganxa als llagrimers i a les pestanyes.

S'usa, a Tavertet, en l'expressió *fer les lleganyes*, que indica l'acció de fer passar la barba d'un adult per la cara d'un infant.

llepa *m. i f.* [lépə]

També *llepes m. i f. sing.* [lépəs]

Persona aduldadora.

És derivat postverbal de *llepar*.

llisera *f.* [lizéɾə]

Terreny relliscós, esp. per causa del glaç.

Mot del català oriental que el DCVB localitzava al Rosselló i a la Plana de Vic, entre altres llocs.

lluc *m.* [lúk]

Brot.

S'usa en l'expressió *tenir lluc*, amb el significat de 'tenir aires, traces de tal o tal cosa', a Collsacabra i al Montseny (cf. COLC, II, 157).

Tavertet: *Aquelles patates tenen bon lluc*.

llucar *v. tr.* [luká]

1. Albirar, entreveure.

2. Comprendre, entendre quelcom.

3. Cercar quelcom en la foscor.

llustre *m.* [lústrɐ]

Foscant, hora crepuscular.

També aplicable a la primera claror del matí.

Del llatí *LUSTRU*, 'claror'.

madoixa *f.* [məðóʃə]

Maduixa.

Entre altres llocs, el DCVB localitza aquesta forma a la Garrotxa, al Ripollès a i la Cerdanya. Per la seva banda, el DECLC situa la variant antiga, que té *o* en comptes de *u* (tant si aquella vocal és oberta com si és tancada), a la faixa central de la zona pirinenca i prepirinenca. Segons aquest darrer diccionari, la variant *madoixa* amb *o* tancada seria pròpia també de Besora i la Vola, aquests dos darrers termes ja dins dels límits administratius d'Osona. Nosaltres la confirmem tant a Rupit com a Tavertet, efectivament amb *o* tancada.

magarrufa *f.* [məɣərúfə]

Ganyota.

Els diccionaris també li reconeixen el significat, molt estès en català central, de 'carícia frívola i interessada', però al bisbat de Vic sé que aquest mot d'origen àrab també s'usa per referir-se d'una manera especial a la ganyota provocada pel tast d'una menja que desagrada o produeix un fort efecte per la seva acidesa.

magrelis *adj.* [məɣrélis]

Flac.

(Rupit)

DCVB: Olot i Balears.

magrinyol ⁺ *m.* [məɣɾinjól]

Terrer primall però cultivable, fètil.

(Rupit)

Tot i no figurar al DCVB, el recull, en canvi, el DECLC, que el situa solament al Rosselló, i li atribueix, això no obstant, un valor diferent del que tenim registrat nosaltres, el de ‘terreny erm, infètil’.

malandando *m.* [mələndándu]

Mot viu a la Plana de Vic i a Collsacabra, que Coromines (DECLC) interpreta com a «deformació pintoresca» del *malanant* que trobem en el català antic de Ramon Llull, amb probable influència, segons aquest autor, del castellà *malandante* i dels nostres *malandrí*, *malandro*, o encara del vulgarisme *escando* (*escàndol*).

Tot plegat, ja es veu, és prou i bastant complicat, i encara caldria afegir-hi el *malandandis* que nosaltres hem registrat a Rupit, amb el mateix significat que *malandando*, i compartint terminació amb la forma *andandis* (‘manera de caminar’, i per extensió, figuradament: ‘manera de captenir-se, capteniment’), la qual apareix en l’obra literària del garrotxí Marian Vayreda.

Vist això, haurem de concloure, pel nostre compte, que tant *malandando* com *malandandis* (que no figuren al DIEC ni al GDLC) no tenen un origen clar. Malgrat tot, no sembla desenraonat de creure que es tracti, tal com ho proposava Coromines, de formes influïdes per altres llengües que mantenen regularment el grup -ND- etimològic.

mal-llucat -ada ⁺ *adj. i m. i f.* [mələkukát] [mələkukáðə]

1. Beneitó.

2. De mala índole.

malpelat -ada ⁺ *adj. i m. i f.* [mələpəlát] [mələpəláðə]

De mala índole.

malteixit -ida ⁺ *adj. i m. i f.* [mələtəʃít] [mələtəʃíðə]

De mala índole.

(Tavertet)

malxinat -ada ⁺ *adj. i m. i f.* [mələʃinát] [mələʃináðə]

De mala índole.

Tot i no figurar al DCVB, és un mot qualificatiu, intensiu, molt usat, pel que jo sé, en el llenguatge afectiu i impressionista d’aquesta contrada i de la Plana de Vic. L’incorpora, això sí, el GDLC.

mandar *v. tr.* [məndá]

1. Imposar a algú de fer alguna cosa.
2. Exercir autoritat sobre algú.

Mot arreladíssim, que en els nostres enregistraments a Collsacabra no deixa lloc al normatiu *manar*, i em consta així mateix que és força usat al sector de les Guílleries. En els textos transcrits pel GRFO mai no es troba *manar*. Segons el nostre parer, s'hauria de veure com un probable arcaisme, tal vegada afavorit per la influència occitana, castellana, de les llengües, en fi, que no redueixen *nd* a *n*.

manifasser -a *adj. i m. i f.* [məɲifəsé] [məɲifəsérə]

Que es posa en afers d'altri.

Ja figura al *Diccionari Aguiló*, i es recull a COLC, II, 201.

Del llatí MANIFACIARIU, 'que fa les coses amb les mans'.

màrfega *f.* [márfəɣə]

Dona un xic barjaula i poc treballadora.

El DCVB no li reconeix el significat que donem aquí, que també conec de la Plana de Vic, fins i tot en la forma intensiva *marfegassa*.

De l'àrab vulgar *mírfaqa*, 'coixí de llit'.

margenera *f.* [məɾʒənérə]

Noia frívola, poc escrupolosa en les relacions sexuals.

maridet *m.* [məɾidét]

Recipient de fusta, o d'altres materials, per escalfar-se els peus.

És mot del català continental i del balearic.

A Collsacabra, amb el mateix significat, també són conegudes, entre d'altres, les formes *burro* o *frare*, que ens donen a Rupit (i que també ens dona l'ALDC per a Santa Maria de Corcó).

marraconxa ⁺ *f.* [məɾəkónʃə]

Marrada.

Mot transcrit pel GRFO, II, 138: *...i heu de pensar i creure que un ramat de vaques, que hi hagi un home estirat al mig del camí, no hi haurà cap que el trepitgi, no n'hi haurà cap! Totes faran, donaran, la volta, la marraconxa i no el trepitjaran pas.*

Molt usat com a sinònim d'aquest, hi ha a Collsacabra el mot *reblincola* (també a la Garrotxa: DomMont, 142).

mastufejar *v. tr.* [məstufəʒá]

Remenar el menjar o mastegar-lo de mala manera, sense llevar-ne profit.

Mot del català central (DCVB: Torelló, Lluçanès i Ribes).

També a la Garrotxa (DomMont, 122).

De MASTICARE, contaminat per *tufejar*.

meixo *m.* [méʃu]

Vedell no desmamat.

Variant de *meix* que el DCVB atribueix precisament a Olot, Sant Feliu de Pallerols i Collsacabra.

El nostre mot presenta *e* oberta en posició tònica (cosa de la qual dubtava Coromines, s. v. a DECLC, v, 550) i per tant la nostra transcripció coincideix amb la que es dona al DCVB. Però sigui amb la forma *meix* o sigui amb la forma *meixo*, el mot sembla propi de l'àrea pirinenca i prepirinenca (DCVB: Andorra, Cerdanya, Ripollès i Garrotxa), tot i que també arriba, segons les mateixes fonts, fins al Lluçanès i a la Plana de Vic (on sembla que hi ha *meix*, sense vocal final). La vocal final que tenim a *meixo* deu ser analògica, deguda al plural *meixos*.

melica *f.* [məlikə]

Essència de la mel que degota espontàniament de la bresca.

Mot del català oriental, que el DCVB, en un article brevíssim, solament relacionava amb la vila de Sant Feliu de Pallerols (de la Garrotxa), veïna de Collsacabra.

micarella *f.* [mikəréʎə]

Mica, porció petitíssima.

Rupit: *Quines micarelles de mongetes que has collit!*

Diminutiu de *mica* que el DCVB situava en terres del català central: Garrotxa, Lluçanès, Plana de Vic i Pla de Bages.

Confirmat a la Garrotxa (DomMont, 123).

minvar *v. tr.* [mimbá]

Disminuir.

En l'ús no literari queda limitat a algunes funcions específiques. Nosaltres el trobem usat en l'ambient de costura.

Rupit: *Quants punts haig de minvar per fer l'escot?*

molinar *v. tr.* [muliná]

Moldre, esp. el cafè.

També usat a la Plana de Vic.

moliner *m.* [muliné]

Usat, entre d'altres, en l'expressió *obra de moliner*, que serveix per ponderar la magnitud de certes feines molt costoses.

molinet *m.* [mulinét]

Instrument petit per moldre.

El molinet de cafè, de fusta o de metall, és l'instrument, ben descrit al DCVB, que servia per fer l'operació d'esmicolar els grans.

moreu -a *adj.* [muréw] [muréwə]

Fosc, tirant a negre, dit esp. del pèl dels animals grossos.

Usat també com a terme vagament designatiu, també a Sanglas, 1989, 75: «arri *moreu* i llaoixque castany!».

mosca *f.* [móskə]

En la locució *picar la mosca*.

Usada per referir-se al bestiar boví quan ix sobtadament per desempallegar-se de l'insecte alat. Hi ha, a més, ampliació metafòrica per als éssers humans que també ixen de sobte.

Collsacabra: *Aquell home semblava que piqués la mosca*.

moseró ⁺ *m.* [muzəró]

Noi alt i gros però de poc enteniment.

Rupit: *No siguis moseró!*

Forma que no recullen els diccionaris; que solament trobem a Collsacabra i la Garrotxa. Potser deformació de *mossardó* (DomMont, 124).

mulladiu *m.* [muʎəðíw]

Aiguamoll; lloc aigualós, saturat d'humitat.

Localitzat a la Garrotxa i l'Empordà pel DCVB.

mutxoc *m.* [mutʃók]

Munyoc, aplec o munt.

Rupit: *mutxoc de cabells*.

Forma del català oriental que el DCVB atribueix a Rocabruna, Olot i Pineda, i també a Rupit.

Amb el mateix significat, a Collsacabra també hi ha *munyoc*, forma que el DCVB atribueix a diferents indrets del català oriental: Plana de Vic, costa de Llevant, Camp de Taragona, Mallorca i Menorca.

nai *m.* [náj]

Tenir mal els nens.

Mot del llenguatge infantil registrat pel DCVB (que el situa només a l'Empordà); però em consta que és viu a Collsacabra (també a l'ALDC, Santa Maria de Corcó) i a la Garrotxa (DomMont, 126).

nap *m.* [náp]

Moneda d'un duro de pesseta.

DCVB: català oriental.

Abreviació de *napoleó*, nom d'una moneda francesa del segle XIX.

neular *v. tr.* [nəwlá]

Mustigar, pansir una fruita, etc., per efecte de la boira o d'altres accidents atmosfèrics.

ninarra *m.* [ninárə]

Noi que fa criaturades.

Al DCVB només es recull l'accepció 'nina de jugar', localitzada a l'Empordà i al Ripollès (on es deia principalment de les nines rústiques que els pastors fabricaven amb fusta de boix).

També a la Garrotxa (DomMont, 126), amb el mateix significat que donem aquí.

nyanyo *m.* [ɲáɲu]

Bony produït per un cop al cap.

(Rupit)

També, i amb significat equivalent: *bossoc* (i *bossoga* a la Garrotxa).

nyaufar *v. tr.* [ɲəwfá]

Abonyegar un objecte.

Segons el DCVB, és un mot del català oriental, conegut, entre altres llocs, al Rosselló, a la Garrotxa, la Plana de Vic, Gironella i Solsona.

nyec *m.* [ɲék]

En l'expressió *fer nyec*, 'morir'.

També recollida pel DECLC, v, 990.

nyicris *m. i f.* [ɲíkris]

Poc fet corporalment, minsament desenvolupat.

També a la Garrotxa (DomMont, 127).

nyonya *f.* [ɲónə]

Peresa, mandra somnolenta (en particular la causada pel temps núvol o calorós).

nyuma ⁺ *f.* [ɲúmə]

Pa mastegat que es dona a un nen que no pot mastegar o a una persona d'edat pel mateix motiu.

pairar-se *v. pron.* [pəjrársə]

Estar-se, abstenir-se d'alguna cosa, deixar de fer una cosa.

Tavertet: *S'ha pairat d'anar a missa.*

Verb comú amb l'occità, conegut al Ripollès, a la Garrotxa, a l'Empordà i al Gironès. Segons Coromines (DECLC, vi, 174), potser fou propagat des de l'occità, provinent del llatí *PARIARE*, 'ser igual' (derivat de *PAR*, 'parió, igual'), des d'on es degué passar a 'mosstrar-se equànime, tolerant'.

parpís ⁺ *m.* [pərpís]

Bocí d'alguna menja.

Rupit: *Ha agafat un bon parpís de carn.*

passeres *f. pl.* [pəsérəs]

Forma usada en l'expressió *fer passeres*.

No facis passeres! es deia als infants que menjaven farinetes i que, amb poca traça o amb massa negligència, deixaven escolar algunes gotetes que els empastifaven la roba.

pataranya ⁺ *f.* [pətəráɲə]

Objecte de poc valor.

Potser del castellà *patraña* (< PASTORANEA).

patarra *f.* [pətárə]

Contalla; mentida.

(Rupit)

Mot de formació expressiva.

La *patarra*, segons Miquel Banús, de Rupit, es podia explicar en el conegut *banc de les mentides* que hi ha en aquella vila.

DCVB: Lluçanès, Plana de Vic i Camp de Tarragona.

perferir *v. tr.* [pərfərí]

Oferir.

N'hi ha poca informació al DCVB (que només localitza aquest verb a Solsona i Cardona).

També em consta que és usat cap al nord de la Plana de Vic.

perxera *f.* [pərférə]

Pal que fa d'eix al voltant del qual es basteix el paller.

Amb aquest sentit el DCVB localitza aquest mot al Ripollès, a la Garrotxa, les Guilleries i la Plana de Vic, però Coromines (DECLC, VI, 464), que troba massa àmplia aquesta zona, dóna *perxellera* per a les Guilleries.

També a Sanglas, 1989, 123.

Cf. COLC, II, 314.

pescapous *m.* [pèskəpóws]

Instrument consistent en alguns ganxos de ferro reunits, que lligats amb una corda serveixen per treure objectes de dins un pou.

DCVB: Cerdanya, Garrotxa, Empordà i Plana de Vic.

També recollit per DomMont, 133.

A Collsacabra, com a la Plana de Vic, també és conegut el mot *cercapous*, tot i que hi sembla dominant la forma que donem aquí.

pià ⁺ *m.* [piá]

Peanya.

A Rupit aquest mot fa referència al pedestal en què se sustenta la figura de la Mare de Déu a les esglésies.

pinte *m.* [píntə]

Rascle, instrument de fusta amb pues per espolsar el pallús després de la batuda.

DCVB: Garrotxa i Plana de Vic.

pioc -a *adj.* [piók] [piókə]

Malalt.

DCVB: Plana de Vic, Lluçanès, Garrotxa (DomMont, 134), Empordà i Rosselló.

pitafi *m.* [pitáfi]

Cosa mal feta, poc reeixida.

Mot recollit pel GDLC.

També a la Garrotxa (DomMont, 135).

pitorliu *m.* [piturliw]

1. Ocell del gènere *Anthus*, molt semblant a l'alosa.

2. Infant que no es val per ell mateix.

El DCVB el recull, amb el primer significat que aquí donem, a l'àrea de Girona i d'Olot.

A Collsacabra fa el femení *pitorliua* o *pitorleia*.

piulots *m. pl.* [piwlóts]

Dolor viu dels dits produït pel fred intens.

Trec la definició del DCVB, que localitza aquest mot al Vallespir, a la Cerdanya, a l'Empordà i a les Guilleries. També ens consta de la Garrotxa (DomMont, 135).

Es tracta, doncs, d'un mot que el parlar de Collsacabra comparteix amb el dialecte rossellonès i amb altres zones del català del nord, però no amb la part interior de la Plana de Vic, on diversos informants de mitjana edat (Gurb, Malla, Vic) em confirmen que la forma que ells utilitzen és *pígots*, també coneguda al Vallès (segons el DCVB).

pixaportes ⁺ *m.* [pìʃəpórtəs]

Pretendent assidu, festejador.

Rupit: *Aquell ja és un pixaportes, ja va a casa de la xicota.*

plançonar *v. tr.* [plənsuná]

1. Apallissar.

2. Renyar, esbrincar.

Mot del català oriental.

platxeri *m.* [plətʃéri]

Gust, plaer.

DCVB: Cerdanya, Berguedà, Ripollès i Garrotxa.

De l'italià *piacere*.

podaix *m.* [puďáʃ]

Podall.

(Rupit, Tavertet)

El DCVB solament relaciona aquesta forma amb l'Empordà i les Guillerries, i dóna *podai* (forma afectada pel fenomen de la iodització) per a la Plana de Vic, l'Empordà i la Garrotxa. El singular *podaix*, que nosaltres apuntem a Collsacabra, és potser analògic del plural *podalls*.

poit *f.* [pójt]

Cadascuna de les peces o taulons de fusta que formen el sostre o altres superfícies.
(Rupit, Taveret)

Forma que el DCVB solament situava a la vila de Rupit i que el DECLC, VI, 747, ja situa enterament a Collsacabra.

Analògicament obtinguda del plural *poits*, seguint el model de *puits*, 'puigs', > *puir*.

poltre *m.* [póltrə]

Cavall jove, de més d'un any de vida.

puça *f.* [púsə]

Prostituta.

Eufemisme molt estès que aprofita la semblança formal amb *puta*.

Doncs: no és solament propi del baleàric i del valencià (DCVB).

pulecra ⁺ *f.* [pulékrə]

Punyeta.

Eufemisme que també trobo a GRFO, II, 133.

Igualment observat a la Garrotxa (DomMont, 137-138).

quec **-a** *adj. i m. i f.* [kék] [kékə]

Tartamut.

Mot de formació expressiva, probable onomatopeia del tartamudeig, compartit amb l'occità.

ALDC, Santa Maria de Corcó: *tartamut*, *quec*.

querida ⁺ *f.* [kəríðə]

Concubina.

Rupit: *La querida és com el xirineu que t'ajuda a portar la creu*.

També hi és conegut el mot *amistançada*, amb un matis de significat diferent, ja que indica potser una relació de mena més estable que no pas la que denota el mot que correspon a aquesta entrada.

rama *f.* [rámə]

Brancatge.

El trobo, a Taveret, usat en l'expressió *anar a buscar rama*.

Pròpiament, no és derivat de *ram* sinó formació analògica de FOLIA, plural de FOLIUM, on sobreviu l'antic plural en -A.

rams *m. pl.* [ráms]

Plantes, flors.

Interessant accepció que retrobem al Lluçanès, ús conegudíssim allà.

Tavertet: *Deixa'm anar a regar els rams.*

rasclar *v. intr.* [rəsklá]

Festejar.

Acció no recollida pel DCVB, però sí pel *Tresor de la llengua*, de mossèn Griera (se cita a COLC, I, 89), que l'atribueix a Vic (on, tanmateix, jo no he pogut confirmar-la). Sí s'usa a Collsacabra.

rautar *v. tr.* [rəwtá]

Rosegar un os.

Forma que l'ALDC situa a Santa Maria de Corcó. COLC (II, 309) atribueix aquest verb, amb significats afins ('balmar', 'fregar', 'rascar', 'gratar'), a les terres del bisbat de Vic; i el DECLC, per la seva banda, el localitza a Taradell (les Guilleries), 1935.

rebastral *m.* [rəβəstrál]

Sostremort fet amb barres i fustes sota teulat i que serveix per tenir-hi palla, farratges i mals endreços.

(Rupit, Tavertet)

Recollit al DCVB (d'on trec la definició) i al DECLC, on es proposa una complicada hipòtesi segons la qual l'ètim d'aquest mot estrany caldria cercar-lo en la llengua basca; es reconeix, en fi, que es tracta d'un mot que no té cap altra llengua romànica i que dins del nostre domini només existeix a la meitat nord del català oriental.

rebroll *m.* [rəβróʎ]

Brot d'un arbre o arbust, i esp. el que neix de la rabassa.

Mot del català central i del baleàric, que el DCVB situa al Ripollès, a l'Empordà, a les Guilleries, a la Plana de Vic, al Maresme, a Mallorca i Menorca.

recebre *v. tr.* [rəséβrə]

Sortir a camí a un que arriba.

Tal com ho indica el DCVB, es tracta d'una forma arcaica (RECIPERE > *resebre* > *reebre* > *rebre*) que es conserva en algunes comarques catalanes. Hi és en rossellonès i en llengua occitana.

Pel que jo sé, és encara molt viu per tota la regió de Vic en la locució *anar a recebre*; el sentim fins i tot entre parlants de poca edat.

reculant *m.* [rəkulán]

Cadascuna de les corretges o cadenes que van de la retransmissió a les vares del carruatge, passant pel mig del cos de la bèstia, i serveixen per permetre que l'animal pugui recular i fer seguir amb ell el vehicle, sobretot en les baixades.

L'expressió *fer servir els reculants* s'usa a Rupit per indicar la interrupció de l'acte sexual.

refetons ⁺ *m. pl.* [rəfətóns]
Sobralles del menjar.

rega *f.* [réɣə]
Sorc fet amb l'arada o amb l'aixada, per plantar-hi hortalisses o per remoure la terra.
Rupit: *Fem una rega i després posem els ais allà.*
DCVB: Rosselló, Vallespir, Cerdanya, Empordà i Garrotxa. Caldrà estendre'l fins a Collsacabra, on conviu amb *solc*.
Del cèltic *RICA*, 'solc'.

rentadura *f.* [rəntədúra]
Líquid brut procedent de cosa rentada.
Amb aquesta accepció el DCVB només localitza aquest mot al Lluçanès (on jo l'he sentit devers l'any 2000) i a la Plana de Vic.

renties *f. pl.* [rəntíəs]
Sobralles del menjar.
Significat que el DCVB també recull i que exclusivament localitza al terme de Sant Feliu de Pallerols, ja a la Baixa Garrotxa, però veï de Collsacabra. A Rupit m'indiquen que el mot fa referència a les deixes de menjar que es donaven als porcs.

repipiejar *v. intr.* [rəpipiəʒá]
Caduquejar, fer catúfols.
És mot de creació expressiva, propi, segons el DECLC, del català oriental i del rossellonès, i amb variants diverses; la nostra fou usada (i així mateix registrada al DCVB) per l'escriptor Prudenci Bertrana per referir-se al cant de la merla. Tot amb tot, la variant més coneguda en català central és *repapiejar*, i n'hi ha formacions paral·leles en altres llengües indoeuropees.

repixar *v. intr.* [rəpiʃá]
Sobreixir un líquid del recipient que el conté.

resombra *m.* [rəzómbrə]
Penombra, mitja claror.
Rupit: *Estarem ben frescos al resombra d'aquesta paret.*
El DCVB solament localitzava aquest mot a Ribes de Freser (Ripollès) i Joan Coromines (DECLC, vi, 60) el confirma també al Ripollès.

ressopó *m.* [rəsopó]
Sopar lleuger abans de mitjanit.
Tal com ens ho explica Jordi Sanglas, de Tavertet, aquest àpat era propi no pas de cada dia de l'any, sinó de les festes assenyalades.

restoblar *v. tr.* [rəstu^bblá]

Conrear un terreny després de tres anys d'artiga.

Trec la definició del GDLC. Present en la toponímia local: com a genèric hi ha, a Tavertet, els restobles del Sunyer, els de la Cau i els d'en Vallbona (cf. Borbonet i Sanglas, 1999, 90), i encara els del Castanyer.

Amb aquesta accepció, també es troba a la Plana de Vic (COLC, II, 132).

A Collsacabra aquest verb també s'aplica al fet de repetir-se alguna acció, esp. quan ja la possibilitat de dur-la a terme és més aviat incerta, o fora del que es preveu.

Tavertet: *Una ovella que li facin fer dugues cries l'any, la segona ja és restoblar. Aquella ovella ha restoblat.*

reveixí *m.* [rəβəʃí]

Porció de pell alçada prop d'una ungla.

Trec la definició del DCVB, que localitza aquesta forma al Rosselló, al Ripollès, a l'Empordà, a la Garrotxa, a la Plana de Vic, al Camp de Tarragona i a Eivissa. Però: *repeló* a la ciutat de Vic.

Del llatí *REVERSINU, derivada de REVERSUS, 'revés, contrari'.

revoltori ⁺ *m.* [rəβultóri]

Agitació, estat de confusió.

Tavertet: *Hi va haver un revoltori de Déu lo Pare.*

ribast *m.* [riβás¹]

Marge natural on s'acumulen herbes, brossa, malves.

Es tracta d'una variant formal de *ribàs* que el DCVB localitza solament a l'Empordà i la Garrotxa. S'usa en l'expressió *anar al ribast*, 'morir', motivada pel fet que el *ribast* és precisament el lloc on creixen les malves.

És, doncs, mot del català del nord-est, que reapareix, segons el DECLC, VII, cap al Baix Segre.

L'usaren el garrotxí Marian Vayreda i el rossellonès Carles Bosch de la Trinxeria.

De *riba*, amb l'afegit del sufix *-ast*, d'origen preromà.

rispa *f.* [ríspə]

Vent fred.

COLC (II, 123) localitza aquest mot a Vilanova de Sau (terme veí de Collsacabra) i a Sant Sadurn d'Osormort, a les Guilleries.

També és mot de la Garrotxa (DomMont, 144), on hi ha la variant *rispo*.

rodesa *f.* [rudézə]

Rodament de cap.

També a l'ALDC, Santa Maria de Corcó.

romeguera *f.* [ruməyéɾə]

1. Bardissa, esbarzer.

2. Afer o persona que hom troba pel camí i destorba d'arribar a l'hora.

També de la Garrotxa (DomMont, 145), totes dues accepcions. I de les Guílleries (cf. DECLC, VII, 430).

Del llatí *RUMICARIA.

rompuda *f.* [rumpúðə]

Acció de cavar profundament la terra per conrear-la.

ronar *v. intr.* [runá]

Fer el gat un ronquet de satisfacció.

Verb onomatopèic (segons el DECLC) que el DCVB situa solament a Collsacabra.

Rupit: *El gat runa.*

Al mateix lloc m'indiquen l'expressió *filat el torn*, amb significat equivalent.

ronxar *v. intr.* [runʃá]

Roncar.

Verb del català central i del septentrional de transició (DCVB: Cerdanya, Ripollès, Garrotxa, Empordà, Montseny, Pla de Bages, Plana de Vic i Vallès).

També recollit per DomMont, 145.

ronyac *m.* [rupák]

Berruga o prominència en l'escorça d'un arbre.

El *Diccionari Aguiló* situava aquest mot a la Plana de Vic.

Cf. COLC, II, 174.

ronyó *m.* [rupó]

Crostó de pa.

També de la Plana de Vic (cf. COLC, II, 238).

rosta *f.* [róstə]

Tall de cansalada fregida.

Derivat postverbal de *rostir*.

rostollar *v. tr.* [rustujá]

Llaurar el rostoll.

En sentit figurat, a Collsacabra el mateix verb pot servir per indicar treball sexual: *Me l'he rostoiada*. Acepció no registrada pels diccionaris, que també es troba a la Garrotxa (DomMont, 146). Per a l'Empordà, el DCVB dóna una acepció figurada també inspirada en l'activitat agrícola: 'esperar ballador i no trobar-ne, una noia en un ball'.

sacotell *m.* [səkutélʃ], [ʃəkutélʃ]

Sac petit.

El DCVB localitza el mot a l'Empordà, la Selva i la Garrotxa.

Derivat de *sac* amb els sufixos *-ot* i *-ell*.

sacrapant *m.* [səkrəpán]

Paraula grossera.

Del francès *sacripant*, ‘home que no és de fiar’.

safranada *f.* [səfrənádə]

1. Sortida disbauxada, escapada.

2. Bon àpat.

En el primer sentit, localitzat pel *Diccionari Aguiló* a la Plana de Vic.

salamàndria *f.* [sələmánɖrjə]

Salamandra.

Forma pròpia del sud del Principat i del nord-est. Joan Coromines registra el mot a les Guillerries (Sant Sadurní d'Osormort), i a nosaltres ens consta del GRFO, II, 138, que ens reporta el text «La Salamàndria».

salema *f.* [sələmə]

Cantarella.

És molt coneguda a Collsacabra l'expressió *fer salema*. Es diu que un hom *fa salema* quan produeix una cantarella ensopidora, poc agradosa, en enraonar. En particular, s'usava per referir-se a la del capellà en fer determinades oracions.

De l'àrab *salem*.

salsir *v. tr.* [səlsí]

Dessecar, rostir excessivament, recremar.

Verb del català oriental (DCVB: Plana de Vic, Mallorca i Menorca).

sèguel *m.* [séɣəl]

Sègol (gramínia semblant al blat, és l'espècie *Secale cereale*).

El DECLC, VII, 737, situa aquesta variant a Amer (les Guillerries) i cap a l'àrea de l'Alt Ter. Nosaltres la confirmem a Rupit i Tavertet (també a Vilanova de Sau). Però sembla que, en general, hi ha *sègol* a la Plana de Vic (DCVB), i *segle*, amb *e* oberta, a la Garrotxa, al Ripollès i a la Cerdanya.

També hi ha *séguet*, amb *e* tancada, en terres del català nord-occidental (Urgellet, Pallars i Ribagorça) i més cap al sud.

Del llatí *SECALE*.

serpoll *m.* [sərpól], [ʃərpól]

Mata de la família de les labiades (*Thymus serpyllum*), amb fulles linears i flors purpúries.

El DCVB només localitza a l'Empordà la variant fonètica amb palatalització de la consonant inicial, que és de bon tros la que més sovint observem a Collsacabra. També hi ha en la nostra marca, força usada, la variant feminitzada *xerpolla*, la qual no figura als diccionaris de referència.

Del llatí *SERPULLUM*, pel seu aspecte arrossegadís, i així es comprèn que es derivi de *SERPERE*.

serradís *m.* [səɾəðís]

Serradures que en poca quantitat són produïdes per un cop de xerrac.

La definició me la dona Miquel Banús, de Rupit. I el DCVB, en una de les accepcions, el fa sinònim de *serradures* (geosinònim, doncs); segons aquest diccionari hi ha *serradís* a l'Empordà, la Garrotxa, Berguedà, Collsacabra, i també, segons la mateixa font, a la Conca de Tremp, a l'Urgell i a les Balears.

Confirmat a la Garrotxa (DomMont, 148).

servar *v. tr.* [sərβá]

Sostenir, no deixar caure.

servidora *f.* [sərβidóɾə]

1. Orinal.

2. Recipient per dur coses a taula.

Darrer significat recollit pel *Diccionari Aguiló* a Vic.

soflimar *v. tr.* [suflimá]

Socarrar, esp. el pèl o el plomissol.

Entre altres llocs, el DCVB el relaciona amb la Plana de Vic. Reapareix, sota variants diverses, en valencià i en nord-occidental.

Es parteix de *soflamar* i, doncs, del llatí SUBFLAMMARE, amb canvi de *a* en *i* potser per analogia amb *socarrimar*.

sol-lluït ⁺ *m.* [sòl·luít]

Lluïssor, feix de llum produït pels raigs solars.

Bell mot que ens donen a Rupit: *Era una casa de pagès, i hi havia un pastor que deien que era sant i varen fer demostrar per què. Perquè agoiteu: quan entra la llum del sol per la finestra, allò que fa aquells raits de llum, aquells raits de llum que fa..., diu ell agafa la capa i, up!, la penja allà en el sol-lluït.*

sopes *f. pl.* [sópəs]

En l'expressió *bufar les sopes*, 'experimentar l'orgasme'.

Collsacabra: *Com bufen les sopes!*

sort *f.* [sóɾ^t]

En l'expressió *mala sort*, 'mala peça, persona de mala índole i de poc fiar'.

Relacionable, segons Coromines (DECLC, VIII, 76-77), amb l'antiga *sor*, 'germana', que perviu en el tractament entre les religioses que pertanyen a un mateix orde. L'expressió esmentada troba equivalents, entre d'altres, en el castellà *mal hermano* i en el francès *un faux frère*, però en català hi ha una atracció formal i de significat del mot *sort* que li encomana la consonant final i n'acaba afavorint la reinterpretació.

Del llatí SOROR, SORORIS.

sútia *f.* [sútiə]

Clot profund fet a terra.

El DCVB localitza aquest substantiu a Olot i Anglès.

A Rupit ens donen un verb *sutiar*, ‘fer clots a terra’, que no figura al DCVB.

tabaneries ⁺ *f. pl.* [təβənəríəs]

Conjunt de gestos, ganyotes que es fan amb finalitat de convèncer algú.

Rupit: *Aquelles tabaneries que fan els nens...*

tallabarder *m.* [tàləβərðé]

Podall per tallar bardisses.

No figura a COLC, però sí al DCVB i també al DECLC.

tarot *m.* [tərót]

Broc d'un recipient.

Collsacabra: *Es feia en un bugader que tenia un tarot.*

DCVB: Empordà, Garrotxa i la Selva.

tastet *m.* [təstét]

Porció de carn de porc fregida i trinxada el mateix dia de la matança, per ser tastada i servir de norma per fer els farciments.

Definició que adapto del DCVB, on s'atribueix aquest mot a diferents indrets del català central i del nord-occidental.

tempanil *m.* [təmpəníl]

Envà.

(Rupit)

Forma que el DCVB localitza al Ripollès i a la Plana de Vic. Però hi ha, a més, les formes *tempanill* i *tempanell*, que aquest mateix diccionari localitza a l'Empordà, a la Garrotxa, al Gironès i al Berguedà, totes les quals, sens dubte, tenen a veure amb un ètim llatí *TYMPANELLUM.

temperi *m.* [təmpéri]

Avalot de crits i sorolls.

El DCVB localitza aquesta forma a la Garrotxa, l'Empordà i al Maresme.

GRFO, II, 70: *...i a la nit sentia els matxos, una patrip-i-patrap i uns cop de peus i un temperi a baix que no podia dormir.*

tempúria ⁺ *f.* [təmpúriə]

Mal temps, tempestat.

Forma no recollida pel DCVB que esmenten a Rupit juntament amb *tempura*.

testarral *m.* [təstərál]

Gran foc de brasa.

Hom el localitza a la Garrotxa, al Montseny i a les Guilleries (DECLC, VIII, 464).

Cf. COLC, I, 320.

timberri ⁺ *m.* [timbéri]

Estimball, cinglera.

La variant *estimberri*, coneguda a Tavertet, també hi és a la Garrotxa (DomMont, 97).

tintinelles ⁺ *f. pl.* [tintinéʎəs]

Passes vacil·lants que fa un infant, un embriac, etc.

També *fer tintines*.

tiraganyós -osa *adj.* [tirəɣəɾós] [tirəɣəɾózə]

Fibrós, difícil de tallar, de mastegar.

També a Girona, l'Empordà i la Plana de Vic (DCVB).

Cf. COLC, II, 236.

tocom *m.* [tukóm]

Lloc, indret.

Tavertet: *Vejam, en algun tocom la trobarem...*

També a la Garrotxa (DomMont, 152).

tola *f.* [tóla]

Planxa de ferro.

Segons el DCVB, es tracta d'un gal·licisme, localitzat, amb aquest significat, a la Garrotxa, l'Alt Empordà i la Plana de Vic (COLC, I, 420).

tomanya *f.* [tumájə]

(Rupit)

Bony al cap.

topetia *f.* [tupətíə]

Desavinença en la discussió.

Mot conegut en català oriental (DCVB: Lluçanès, Plana de Vic i Empordà) i en valencià.

L'ètim és *antipatia*, deformat vulgarment per influència de *topar*.

trafegut -uda *adj.* [trəfəɣút] [trəfəɣúðə]

Atrafegat, carregat de feines, de tràfec.

L'individu *trafegut* és a Collsabre el que trafegueja molt, que ho prova tot, sense, però, arribar a gaires resultats.

Usat per Narcís Oller, és mot del català oriental (DCVB: Ripollès, Plana de Vic i Lluçanès) que el GDLC també recull.

travalló *m.* [trəβəjól], [trəməjól]

Turmell.

(Tavertet)

tronca *f.* [trónkə]

1. Tronc gruixut més gros que el tronc normal.

2. Tros de tronc de blat de moro després d'haver-ne collit les espigues.

En la primera accepció, és també mot del Ripollès, de l'Alt Pallars, la Ribagorça, entre altres llocs (també de Rupit, segons el DCVB).

En la segona accepció, el DCVB el localitza al Ripollès, a la Garrotxa i a la Plana de Vic.

El confirmem, doncs, a Collsacabra: *Fèiem també un violí amb tronques de blat de moro.*

També recollit per DomMont, 154.

trossar *v. tr.* [trusá], [ətrusá]

Arromangar.

trumfar-se *v. pron.* [trumfársə]

Burlar-se, trufar.

(Rupit)

truscar ⁺ *v. tr.* [truská]

Pegar.

Collsacabra: *No trusquis tant la canalla.*

Sorprenent que no figuri al DCVB (tampoc al GDLC); el tinc per un verb corrent en català central, del llenguatge familiar més espontani.

tustar *v. tr. o intr.* [tustá]

1. Pegar, donar cops.

2. Trucar, donar cops a una porta, finestra o a l'esquena d'algú per cridar-lo, per avisar-lo o per fer-li algun senyal.

Collsacabra: *L'he tustat i no s'ha girat.*

En la segona accepció és propi del català central del nord: Girona, Empordà, Garrotxa, Collsacabra i Plana de Vic.

úrpià *f.* [úrpiə]

Urpa.

Variant vulgar del substantiu *urpa*, amb testimoniatge en la documentació, que figura sense localitzar al DCVB. També registrat pel DIEC. Nosaltres el trobem en les transcripcions del GRFO, II, 70: *...portava les quatre úrpies clavades a la panxa.*

vaca *f.* [bákə]

Cadascuna de les taques vermelles o moradenques que surten a les cames dels qui s'escalfen molt de temps a la vora del foc.

Tenim el mateix mot en la locució *tirar vaques a muntanya* (DCVB: ‘no mocar-se i fer anar els mocs amunt, xuclant’, que hom atribueix a l’Empordà), expressió molt coneguda en català central. Aplicacions ben diferents.

veixina *f.* [bəʃinə]

1. Ventositat sense soroll.
2. Mentida.

Mot dialectal del nord-est del Principat.

El primer significat és propi del Gironès i el Berguedà (DCVB) i també, així em consta a mi, del Lluçanès i la Plana de Vic. Més informació local hi ha al DECLC, on s’amplia l’àrea de difusió del mot fins al Cardener-Segarra. També a la Garrotxa (DomMont, 157). El segon significat no figura al DCVB.

Del llatí *VISSINA.

ventallada *f.* [bəntəjádə]

Bufetada, clatellot.

També a la Garrotxa (DomMont, 157).

venterulla *f.* [bəntərújə]

Vent més aviat fort que es fa sentir a tongades.

El DCVB ja l’atribueix a Rupit i la Plana de Vic, únics punts de localització que dona.

Usat pel vigatà Martí Genís.

Registat a COLC, II, 122.

ventpluig *m.* [bənpłútʃ]

Vent i pluja plegats.

Al Rosselló, a l’Empordà i a la Selva (DCVB); també, segons la mateixa font, al Camp de Tarragona i a València.

També a la Garrotxa (DomMont, 158).

vessana *f.* [bəsánə]

Tros de terra de conreu, esp. el que hom té arrendat.

A Collsacabra eren abundants les *vessanes* o *vessaniques*; el substantiu *camp* se solia reservar per a terrers més grans. El mot figura al DIEC amb la forma que li donem aquí, i el DCVB només el localitza al Ripollès, a les Guàrdies i a Collsacabra.

Del llatí vulgar *VERSANA, derivat de VERSARE, ‘girar’, probablement perquè a l’acabament del tros de terra llaurada calia girar els bous.

vetllada *f.* [bəʎʎádə]

Les primeres hores de la nit, compreses entre la posta de sol i el moment d’anar a dormir.

Mot de gairebé tot el domini, però recessiu en català central.

xarbascat *m.* [ʃəβəskát]

1. Ruixat.
2. Xivarri, grans crits.

Les dues accepcions es troben al DCVB; en la primera el mot se situa a la Cerdanya, Berguedà, la Selva i la Plana de Vic; en la segona, al Ripollès, a l'Empordà, al Lluçanès, al Montseny, a Collsacabra i al Vallès.

xarmaller -a *adj. i m. i f.* [ʃərməlé] [ʃərməléɾə]

Portanoves; xerramec.

El DCVB recull, solament per a l'Empordà, aquesta forma amb el significat de 'estrafolari, trapassar, que s'entreté xafardejant'. Però el mot ha estat així mateix observat en terres de la Garrotxa (DomMont, 160).

xauxinar *v. intr.* [ʃəwʃiná]

1. Fer soroll siblant una cosa que es fregeix o bull al foc.
2. Parlar baix.

En donem dues accepcions; la primera figura a COLC, II, 232, i al DCVB (l'Empordà, la Selva i la Plana de Vic); la segona (que no figura al DCVB) ens la donen els nostres informants.

També *xauxinejar* (que el *Diccionari Aguiló* atribueix a Vic) s'usa a Collsacabra amb els mateixos significats que *xauxinar*.

xeixa *f.* [ʃéʃə]

1. Blat de bona qualitat, que fa la farina blanca i més saborosa que la del blat ordinari.
2. Diners, recursos.

Del DCVB trec la definició de la primera accepció. La segona accepció, que aquest diccionari situa a Mallorca, ens la donen al terme de Rupit, on la locució *tenir xeixa* vol dir 'tenir diners'.

Potser del cèltic *SAISSA, amb palatalització ja antiga de la sibilant inicial.

xera *f.* [ʃérə]

1. Flama molt viva.
2. Afalagadura.

Mot que ens arriba a través del francès *chère*, molt usat en català central (Berguedà, Lluçanès, Plana de Vic), però també en altres indrets del domini.

També a la Garrotxa (DomMont, 160-161).

xerada *f.* [ʃəráðə]

Flamarada intensa.

Per extensió, arriba a tenir el sentit de 'trobada festiva'.

xeripa *f.* [ʃərípə]

Sort.

Variant de *xiripa*, castellanisme.

Cf. COLC, II, 156.

xescle *m.* [ʃésklə]

Cèrcol de bóta o d'un altre recipient fet de dogues.

DCVB: Ripollès, Gironès, Garrotxa, Guillerics, la Selva i Plana de Vic.

Deformació de *cercle*.

xicra *f.* [ʃíkrə]

Tassa per al cafè.

Mot pres del castellà antic *xícara* (avui *jícara*), probablement d'origen mexicà. L'usen el baró de Maldà, el 1808, i Joaquim Ruyra, al segle passat.

xingar *v. tr.* [ʃiŋgá]

1. Fer l'acte sexual.

2. Robar.

Verb que a Collsacabra coneix extensions de significat com les que experimenten altres verbs que denoten activitat sexual com ara *fotre* o *cardar*.

xurmar *v. tr.* [ʃurmá]

Amorrrar un xai o cabrit a la mamella d'una ovella o cabra que no és la seva mare, perquè l'alleti.

El DCVB relaciona aquest significat amb les terres del Ripollès, de la Garrotxa i de l'Alt Empordà.

Tavertet: *Quan no els estimen, s'han de fer xurmar.*

També recollit per DomMont, 163.

5. Bibliografia

- ADAM, Montserrat. «*Quan caviem tu rívies: una /b/ no etimològica en el subgrup [-w] de la classe verbal II*». A: *Estudis de llengua i literatura catalanes. Miscel·lània Joan Veny*; 3. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, p. 357-376.
- ALBERT, Dolça. «*Estudi monogràfic sobre la iodització*». A: *Estudis de llengua i literatura catalanes*. Vol. XLVI. *Miscel·lània Joan Veny*; 2. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, p. 19-41.
- ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de B. *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Moll, 1988. 10 v. (DCVB)
- Atles lingüístic del domini català*. Barcelona: Universitat de Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. [Obra en curs de publicació] (ALDC)
- BADIA, Antoni M. *Gramàtica històrica catalana*. València: Tres i Quatre, 1981.
- *Gramàtica de la llengua catalana: Descriptiva, normativa, diatòpica, diastràtica*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994.
- BANÚS, Miquel. *Rupit: pàgines de la seva història*. Barcelona: Montblanc-Martín, 1986.
- *Collsacabra: paisatges i llegendes*. Sant Vicenç de Castellet: Farell, 2003.
- BORBONET, Anna; SANGLAS, Jordi. *Tavertet: El seu terme i els seus noms de lloc*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.
- COROMINES, Joan. *Lleures i converses d'un filòleg*. Barcelona: Club Editor, 1997. (LleuresC)
- *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial; "la Caixa", 1980-1991. 9 v. (DECLC)
- Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1995. (DIEC)
- DOMÍNGUEZ, Eloi; MONTURIOL, Joaquim. *El parlar de la Garrotxa*. Ràdio Olot, 2001. (DomMont)
- FABRA, Pompeu. *Gramàtica catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1933.
- *Converses filològiques*. Barcelona: Barcino, 1954-1956. 2 v.
- Gran diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1998. (GDLC)
- GRUP DE RECERCA FOLKLÒRICA D'OSONA. *El folklore de Rupit i Pruit*. Vic: Eumo, 1983-1984. 2 v. (GRFO)
- GULSOY, Joseph. *Estudis de gramàtica històrica*. València: Institut Universitari de Filologia Valenciana; Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993.

- MOLL, Francesc de B. *Gramàtica històrica catalana*. València: Publicacions de la Universitat de València, 1991.
- ORRIOLS, Lluís. *La contribució d'Osona a la llengua catalana*. Barcelona: Curial, 1994-1995. 2 v. (COLC)
- PARÉS, Quirze. *La despoblació rural i les masies del Collsacabra*. Barcelona: Dalmau, 2001.
- PEREA, Maria Pilar. *Compleció i ordenació de La flexió verbal en els dialectes catalans d'A. M. Alcover i F. de B. Moll*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1999. 2 v.
- PÉREZ SALDANYA, Manuel. *Del llatí al català: Morfosintaxi verbal històrica*. València: Universitat de València, 1998.
- PLADEVALL, Antoni. *Gran geografia comarcal de Catalunya*. Vol. 1: *Osona i el Ripollès*. Barcelona, 1981.
- PLADEVALL, Antoni; SIMON, Antoni. *Guerra i vida pagesa en la Catalunya del segle XVII*. Barcelona: Curial, 1986. (*Diari JG*)
- PONS, Lúdia. *Iodització i apitxament al Vallès: Interpretació sociolingüística i psicolingüística dels canvis fonètics*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1982.
- PONS, Lúdia; VENY, Joan. *Atles lingüístic del domini català: Etnotextos del català oriental*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1998.
- RASICO, Philip D. «El tractament català dels grups de nasal i líquida més oclusiva, a la llum de la documentació medieval: precisions fonològiques». A: *Miscel·lània Pere Bohigas*. Vol. 1. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1981, p. 9-25.
- RECASENS, Daniel. *Fonètica descriptiva del català: Assaig de caracterització de la pronúncia del vocalisme i consonantisme del català al segle XX*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1991.
- *Estudis de fonètica experimental del català oriental central*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.
- RIERA, Carles. *Caracterització de l'idiome de l'Abadia de Moia*. Barcelona: Claret, 1993.
- SALA, Ernesta. *El parlar de Cadaqués*. Girona: Diputació de Girona, 1983.
- SANGLAS, Jordi. *Tavertet, cent anys d'història: Història, anècdotes, vivències i vida a pagès*. Sant Hipòlit de Voltregà: Els Cingles, 1989.
- *Tavertet i els seus verals: Glossa i guia*. Sant Hipòlit de Voltregà: Els Cingles, 1993.
- SARAGOSSÀ, Abelard. «Una aproximació a la interpretació de la dualitat balear *No em recorda res / No em record de res*». A: *Estudis de llengua i literatura en honor de Joan Veny, I*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, p. 357-376.
- SERRA, Assumpta. *La comunitat rural a la Catalunya medieval: Collsacabra (s. XII-XVI)*. Vic: Eumo, 1990.
- SOLÀ, Joan. *Estudis de sintaxi catalana / 1*. Barcelona: Edicions 62, 1972.
- *Estudis de sintaxi catalana / 2*. Barcelona: Edicions 62, 1973.
- *Normativa: Estat de la qüestió*. Barcelona: Empúries, 1994.
- TODOLÍ, Júlia. «Doblament i represa pronominal en català». A: *Actes del XIè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Vol. III. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, p. 197-209.
- TRIADÚ, Joan. *El Collsacabra*. Barcelona: Proa, 1994.
- VENY, Joan. *Estudis de geolingüística catalana*. Barcelona: Edicions 62, 1984.
- *Introducció a la dialectologia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985.

- VENY, Joan. *Els parlars catalans: Síntesi de dialectologia*. Palma de Mallorca: Moll, 1987.
[Se cita per l'edició, revisada i augmentada, de 2002]
- *Escriptura i oralitat a Mallorca*. Palma de Mallorca: Moll, 2002.
- VILÀ, Carme. *El parlar de la Plana de Vic*. Manresa: Caixa de Manresa, 1989.
- VINYETA, Ramon. *Llegendes i tradicions del Collsacabra i les Guilleries*. Torelló: Foto-Sport, 1994.

BIBLIOTECA DE DIALECTOLOGIA I SOCIOLINGÜÍSTICA

Títols publicats

- 1 Lúdia PONS, *Iodització i apitxament al Vallès: Interpretació sociolingüística i psicolingüística dels canvis fonètics* (1992)
- 2 Antoni M. BADIA I MARGARIT, Lúdia PONS i Joan VENY, *Atles lingüístic del domini català: Qüestionari* (1993)
- 3 Ramon SISTAC, *El ribagorçà a l'Alta Llitera: Els parlars de la vall de la Sosa de Peralta* (1993)
- 4 Lluís GIMENO, *Atles lingüístic de la diòcesi de Tortosa* (1997)
- 5 Joan VENY i Lúdia PONS, *Atles lingüístic del domini català: Etnotextos del català oriental* (1998), amb una casset sonora
- 6 M. Pilar PEREA, *Compleció i ordenació de La flexió verbal en els dialectes catalans d'A. M. Alcover i F. de B. Moll* (1999), 2 v. [exhaurit]
- [6] M. Pilar PEREA, *Compleció i ordenació de La flexió verbal en els dialectes catalans d'A. M. Alcover i F. de B. Moll* [disc òptic (CD-ROM)] (1999).
- 7 Brauli MONTOYA, *Els alacantins catalanoparlants: Una generació interrompuda* (2000)
- 8 Xavier FAVÀ, *Diccionari dels noms de ceps i raïms: L'ampelonímia catalana* (2001) [exhaurit]
- 9 Antoni M. BADIA I MARGARIT [coord.], *Diccionari d'antroponímia catalana: Volum de mostra* (2004)
- 10 Albert BRANCHADELL, *La moralitat de la política lingüística: Un estudi comparat de la legitimitat liberaldemocràtica de les polítiques lingüístiques del Quebec i Catalunya* (2005)
- 11 Josep J. CONILL, *Del conflicte lingüístic a l'autogestió: materials per a una sociolingüística de la complexitat* (2007)
- 12 Jordi DORCA, *El parlar de Collsacabra: Aproximació i assaig de descripció* (2008)

ISBN 978-84-7283-967-0

